

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ESAT İLERİ
(HAYATI ve FAALİYETLERİ)**

Yüksek Lisans Tezi

SELİN ÇAKAR

İZMİR - 2018

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ESAT İLERİ
(HAYATI ve FAALİYETLERİ)**

Yüksek Lisans Tezi

SELİN ÇAKAR

DANIŞMAN:

Dr. Öğretim Üyesi NİLGÜN NURHAN KARA

İZMİR - 2018

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Esat İleri (Hayatı ve Faaliyetleri)” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

05 / 06 / 2018



Selin ÇAKAR



TS EN ISO
9001:2015

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü



TEZ/PROJE SINAVI TUTANAK FORMU

Dok. No: FR/604/21

İlk Yayın Tar.: 03.10.2017

Rev. No/Tar.: 00/..

Sayfa 1 / 1

GÖNDEREN : Tarih Anabilim Dalı Başkanlığı
GÖNDERİLEN : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalımız Yüksek Lisans Programı öğrencisi Selin Çakar ile ilgili Tez Sınav Tutanağı aşağıdadır.

Tarih:
Sayı :

Tarih Anabilim Dalı Başkanı

İmza

Prof. Dr. Cahit Telesi

SINAV TUTANAĞI

Tez Sınav Jürimiz tarafından incelenen Esat İleri (Hayatı ve Faaliyetleri) başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili olarak jürimiz 05.06.2018 tarihinde toplanmış ve adı geçen öğrenciyi Tez Sınavına tabi tutmuştur. Sınav sonucunda adayın tezi hakkında ~~OYÇOKLUĞU~~/OYBİRLİĞİ ile aşağıdaki karar verilmiştir.

KABUL

Kabul Edilen Yüksek Lisans Tezi:

- i) Bilime yenilik getirmiştir
- ii) Yeni bir bilimsel yöntem geliştirmiştir
- iii) Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulamıştır
- iv) Uygulama yapmıştır (sadece Yüksek Lisans'ta geçerlidir)

RED

DÜZELTME *

Tez Sınav Jürisi	Unvanı ve Adı Soyadı
Tez Danışmanı	Dr. Öğrt. Üyesi Nilgün Nurhan Kara
Üye	Prof. Dr. Hasan MERT
Üye	Dr. Öğrt. Üyesi Tarkan BAYGİT
Üye	-
Üye	-

Eki : Tez Değerlendirme Formu (Her bir jüri için).

* Tez sınavında düzeltme kararı verilmesi halinde jüri tarafından öngörülen düzeltmelere ilişkin bir jüri raporu eklenmelidir. Düzeltmeler için Ek süre her defasında en fazla yüksek lisans öğrencileri için 3 ay, doktora öğrencileri için 6 aydır.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi
ESAT İLERİ
(HAYATI ve FAALİYETLERİ)
Selin ÇAKAR
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

29 Eylül 1913 İstanbul Anlaşmasıyla Gümölcine'nin Bulgaristan sınırlarına dâhil edilmesi Gümölcine'de doğup büyüyen Esat İleri'nin, Anadolu'ya göç etmesine neden olmuştur. Esat İleri Gümölcine'de bir takım siyasi ve askeri görevler üstlense de bölgede Türk varlığı sağlanamayınca ailesiyle birlikte İstanbul'a gelmiş ve buradan da Aydın Vilayeti 'ne muallim olarak atanmıştır.

Esat İleri, I.Dünya Savaşı sonrası Anadolu'nun işgal edilmesi ile birlikte Kuvayı Milliye katılmıştır. Esat İleri'nin Kuva-yı Milliye'ye destekleri önemli bir yer teşkil etmektedir. Esat İleri, Binbaşı Hacı Şükrü Bey, Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe gibi Kuva-yı Milliye mensuplarıyla birlikte önemli vazifeler üstlenmiştir. Ayrıca Esat İleri, TBMM'nin I.Dönem Aydın ve II.Dönem Menteşe (Muğla) milletvekillikleri görevlerinde bulunmuştur. Lozan Anlaşmasına ret veren on dört mebus arasında olan Esat İleri, siyasi, sosyal ve dini vazifeleri dışında edebiyatla da yakından ilgilenmiştir. Esat İleri'nin risaleleri ve çok sayıda yayınlanmış şiiri bulunmaktadır.

Bu çalışmada Esat İleri'nin Balkan Savaşları döneminde Balkanlar da ki faaliyetlerini, I.Dünya Savaşı sonrası Ege Bölgesi'nde yaşanan işgaller sonrası siyasi teşkilatlanmalara katkısını ve birinci, ikinci dönem meclis çalışmalarını konu almakla birlikte döneme de ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gümölcine, Milli Mücadele, Kuva-yı Milliye, Aydın, Balkan Savaşları.

ABSTARCT

Master Thesis

ESAT İLERİ

(HİS LIFE AND ACTIVITIES)

Selin ÇAKAR

İzmir Kâtip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of History Program

Because the inclusion of Gümülcine in 29 September 1913 include in the borders of Bulgaria with the Istanbul Treaty, Esad İleri who was born and raised in Gümülcine had to migrate to Anatolia. Although he undertook a number of political and military duties in Gümülcine, Esat İleri came to Istanbul with his family when the Turkish presence was not provided in the region. He leaved that place when he was assigned to the province of Aydın.

After the World War I, Anatolia was invaded , Esat İleri joined the Nationalist. His support to the Nationalists was vital importance. He assumed with members of the Kuva-y Millet such as Major Hacı Şükrü Bey, Demirci Mehmet Efe, and Yörük Ali Efe. and also served as I. term Aydın and II. term Menteşe (Muğla) deputies of the Grand National Assembly of Turkey. Esat İleri, who was one of the fourteen deputies who rejected the Treaty of Lausanne, was also interested in literature except for political, social and religious issues. Esat İleri's had epistles and numerous published poems.

In this study sheds light his activities in the Balkan region during the Balkan Wars, the contribution of the political organizations in the Aegean Region after the World War I. and the first, second parliamentary studies.

Keywords: Gümülcine, National Struggle, Kuva-yı Milliye, Aydın, Balkan Wars.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde hız verdiği yenilik hareketleri; yıkılma sürecine kadar devam etmiş ve 19.yüzyıla gelindiğinde hukuktan sosyal hayata, eğitimden sağlığa, devlet yönetiminden ekonomiye kadar pek çok alanda kendisini göstermiştir. Her alanda başlatılan bu yenilik hareketleriyle; Osmanlı Devleti'nin çöküşü engellenememiş ancak yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturacak aydın bir neslin doğmasına neden olmuştur.

Ele aldığım bu çalışmada Balkanların Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasıyla Aydın'a gelen Esat İleri'nin hem siyasi hem dini hem de edebi yönleri araştırılmıştır. Özellikle I.Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ardından başlayan Anadolu işgalleriyle Aydın Bölgesi'nde kurulan yerel direniş örgütlerine katılan Esat İleri'nin gayretleri herkesin takdirini toplamış ve Aydın, Ödemiş cephelerinde verdiği vaazlarla askeri cesaretlendirmesi sonucunda "*Fahri Ordu Müftüsü*" sıfatıyla onurlandırılmıştır.

Esat İleri, I.Dönem Aydın, II.Dönem Menteşe (Muğla) bölgesinden Türkiye Büyük Millet Meclisine girmiş ve meclise sunduğu önergeler ve kanun teklifleriyle Türkiye'nin bir çok sorununa çözüm yolları aramıştır. Esat İleri, mecliste üst üste yaptığı iki dönem mebusluğunda; ülkenin maddi kazancından eğitimine, sağlığından ulaşımına, emniyetinden vergisine kadar hemen hemen her konuyu meclis gündemine taşımıştır. Dürüst, aktif, cesur ve çalışkan biri olduğunu cephelerde gösterdiği başarılarından ve meclis tutanaklarındaki konuşmalarından anlaşılabilir. Birlikte sorunların çözüme kavuşturulması da öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır. Bildiği doğrulardan şaşmayan ve inandığı gerçekler uğruna savaşan Esat İleri, başarılı bir siyasetçi, asker, müftü, muallimdir.

Esat İleri, ömrünü vatan ve millete hizmetle geçirmiştir. Balkan Muharebeleri, I.Dünya Savaşı ve Milli Mücadeledeki Kuva-yı Milliye süreci ve İstiklal Harbi yıllarında üstlendiği siyasi, askeri, dini ve edebi sorumlulukları başarıyla yerine getirmiştir. Üstlendiği bu başarılı görevler sonrası kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir. 600 yıl hüküm sürmüş Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin her kademesinde görev almıştır. Ancak ülke savunmasında ön sıralarda yer alan Esat İleri'nin siyasi, askeri ve dini vazifeler nedense hiç dikkat çekmemiş ve tarihin tozlu raflarında yerini almıştır. Ülke ve millet

savunmasını her şeyin üstünde görmüş Gümölcineli Esat Efendinin hayatını ve hizmetlerinin anlaşılması için ele aldığımız bu tez, umarız tarihe bir nebze olsa katkı sağlar.

Esat İleri'nin hayatını ve faaliyetlerini ele aldığım bu çalışmamda bana verdiği bilgiler ve temin ettiği kaynaklar sebebiyle Esat İleri'nin torunu sayın Çiçek Şimşir hanımefendiye, değerli bilgileriyle çalışmama destek veren sayın Prof. Dr. İsmail Aka'ya, çalışmamın hazırlık sürecinde ve yazma aşamasında büyük destekleri dışında disiplinli çalışmasıyla yol gösterici danışmanım sayın Dr. Öğretim Üyesi Nilgün Nurhan Kara'ya ve maddi manevi destekleriyle teşvik ediciliğinden dolayı eşim Av.Murat Çakar'a sonsuz teşekkürleri bir borç bilirim.

Selin ÇAKAR



KISALTMA LİSTESİ

- a.g.e : Adı geçen eser
- a.g.m : Adı geçen makale
- bkz : Bakınız
- b : Baskı
- BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- c : Cilt
- DH.KMS : Dahiliye Kalem-i Mahsus
- HR.İM : Hariciye Nezareti, İstanbul Murahhaslığı
- HR.SFR : Hariciye Nezareti Sofya Sefareti
- İ.DUİT : İrade Dosya Usulü
- s : Sayfa
- S : Sayı
- Ss : Sayfa sayısı
- TTK : Türk Tarih Kurumu
- TİTE : Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
- TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
- MF.MKT : Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
- MV : Meclis-i Vükela Mazbataları
- Yay : Yayınları
- Yy : Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMA LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ	1
I.BÖLÜM	5
ESAT İLERİ’NİN HAYATI ve HİZMETLERİ	5
1. ESAT İLERİ’NİN HAYATI.....	5
1.1. Esat İleri’nin Kişiliği	6
2. ESAT İLERİ’NİN HİZMETLERİ	9
2.1 Gümölcine’deki Hizmetleri	9
2.1.a. İttihat ve Terakki Cemiyeti	10
2.1.b. Balkan Savaşları.....	12
2.1.c. Trakya Paşaeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti	13
2.1.d. Batı Trakya Türk Cumhuriyeti.....	15
2.2 Aydın Vilayeti’ndeki Hizmetleri	19
2.2.a. Hilal-ı Ahmer Cemiyeti.....	19
2.2.b. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti	21
2.2.c. Türk Tayyare Cemiyeti	22
2.2.d. Milli Mücadele Yıllarındaki Hizmetleri	22
II.BÖLÜM.....	36
ESAT İLERİ’NİN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ’NDEKİ HİZMETLERİ	36
3.1. I.DÖNEM: AYDIN MEBUSLUĞU (23 Nisan 1920 – 16 Nisan 1923).....	37
3.2. II. DÖNEM: MENTEŞE MEBUSLUĞU (11.08.1923 – 26.06.1927).....	45
III.BÖLÜM	70
ESAT İLERİ’NİN ESERLERİ.....	70
4.1.ŞİİRLERİ.....	72
4.1.a.Vatan Yavrularına	72
4.1.b.Ah! Aydın	72
4.1.c.Güzel Aydın	72
4.1.d.Güzel Vatan	73
4.1.e.Münacat.....	73
4.1.f.Şanlı Orduya	73
4.1.g.Yaralı Gazilerimize	74

4.1.h.Terane-ı Cihad (1).....	74
4.1.i.Terane-i Cihad (2).....	74
4.1.i.Terane-i Cihad (3).....	75
4.1.j.Terane-i Cihad (4).....	75
4.2 RİSALELERİ	76
4.2.a. Hadis-i Şerif Tercümesi	76
4.2.b. Türk Dilinde Darb-ı Meseller	76
4.2.c. Türk Dilinde Kinâyât	76
4.2.d. Düşündüklerim, Dileklerim, Emeklerim.....	77
4.2.e. Verin Zavallılara	77
4.2.f. Halk Şiirleri	78
4.2.g. Reşâhat-ı Hikemiyye.....	79
4.2.h. Rahmetli İmam-ı Birgivi.....	79
4.2.i. Sözlerin Özü Atalar Sözü.....	80
4.2.i. Bu Suya Sende Eğil	81
4.2.j. Cihad-ı Ekber	82
4.2.k. Hilal-i Ahmer	83
4.2.l. Kadınların Vatan İşlerine Girmesine Dair	83
4.3. ESAT İLERİ'NİN ESERLERİNDEKİ DÜŞÜNCELER	84
SONUÇ	85
KAYNAKÇA	92
EKLER	100

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, 14. yüzyıldan itibaren “*cihat ve gaza*” anlayışıyla topraklarını üç kıtaya kadar genişletirken, fethettiği topraklarda adalet ve hoşgörü politikasını uygulaması, farklı etnik ve mezhebe mensup toplulukların asırlarca bir arada yaşamasını sağlamıştır. Bu sayede dünya tarihinin sayılı imparatorluklarından biri olurken Balkanlar’da kazandığı topraklarda hâkimiyetini uzun yıllar muhafaza etmiştir. Ancak 18.yüzyılda Fransız İhtilalinin yaydığı milliyetçilik rüzgârı, çok uluslu Osmanlı Devleti’ni derinden etkilemiş ve milliyetçilik ilkesinin rüzgârına kapılan Bulgar, Sırp ve Yunanların milli devlet kurma maksadıyla çıkardıkları isyanlarla sarsılmıştır.¹ Azınlık isyanları öncesinde coğrafi keşiflerle ticaret yollarının öneminin kaybedilmesi, deneyimsiz devlet adamlarının başa gelmesi, savaşlarda yaşanan başarısızlıklar ve toprak kayıpları bir başka önemli sorunlardır. Tüm bu yaşanan olumsuz koşullar neticesinde; Osmanlı devlet adamları ülkenin kötü gidişata dur demek için bir takım önlemler almaya başlamışlardır.

Osmanlı Devleti’nde ortaya çıkan sorunlara çözüm arayan Osmanlı devlet adamları; hemen hemen her alanda yenilikler başlatmışlardır. Yenileşme hareketleri III.Selim’le birlikte uygulanırken bu süreç Osmanlı Devleti’nin yıkılışına kadar devam etmiştir. Ülkenin eski günlerdeki ihtişamına tekrar kavuşması için başlayan ıslahatların mali külfeti; beraberinde yepyeni sorunları doğurmuştur. Cari açığın kapanması için uygulamaya konulan yeni vergiler, ülkenin asli unsuru Müslüman Türklerle Gayri Müslimlerin (Tanzimatın ilanıyla birlikte) eşit hakları elde etmesinin hoşnutsuzluğu, muhafazakâr çevrelerin yenilikleri din dışı görüp halkı kışkırtmaları gibi sorunlara neden olmuştur. Bütün bu olumsuz durumlara rağmen ülkenin kurtuluşunun, ancak ve ancak yapılacak ıslahatlarla sağlanacağı bilincinde olan Osmanlı devlet adamları ve aydınları, yenilikler konusunda taviz vermemişler; hukuk alanından sosyal hayata, kadın haklarından eğitim alanına kadar pek çok alanda yenilikler getirmişlerdir. Her ne kadar yapılan yenilik hareketleri ile Osmanlı Devleti’nin çöküşü engellenemese de, yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti’ne büyük oranda zemin hazırlamıştır.

¹ Halil İnalçık, “Türkler ve Balkanlar”, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.16.; <http://www.inalcik.com/images/pdfs/15810373TURKLERVEBALKANLAR.pdf> (Son Erişim: 01.04.2018)

Osmanlı Devleti'nde milliyetçi isyanlar ilk kez Balkanlar'da ortaya çıkmakla birlikte öncesinde Rusya'nın Panslavist uygulamaları; bölgede isyan, katliam ve göç gibi yıkıcı durumlara sahne olmuştur. Bilindiği gibi Panslavizm, Orta ve Doğu Avrupa'da yaşayan Slavların ortak etnik geçmişinin kabul edilmesini ve bu Slavlar arasında kültürel ve siyasi birlik sağlanmasını amaçlayan bir hareket olarak 19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır.² Rusya'nın sıcak denizlere inme arzusuyla başlattığı Panslavist politika 19.yüzyılın ortalarına doğru hız kazanmış ve beraberinde yeni siyasi ve askeri gelişmelere neden olmuştur.³

Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yaklaşık 600 yıllık bir geçmişe ev sahipliği yapan Balkan coğrafyasında 93 Harbiyle (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) başlayan ve Balkan Savaşları ile devam eden süreçte; Osmanlı aydınları bölgedeki varlığının korunması noktasında bir takım siyasi ve askeri gelişmelerle sürece dâhil olmuşlar ve bölgenin kaderini kendi haline bırakmayıp her daim Balkanların ve Balkanlarda yaşayan Müslümanların sorunlarını yakından takip ederek, çözüm yolları aramışlardır. Bu anlamda Osmanlı aydınları ve vatansever kişiler, Müdafaa-i Hukuk örgütleri kurmuşlar ve kongreler toplamışlardır.⁴

Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları'nda yaşadığı hezimetten sonra I.Dünya Savaşı'na dâhil olması ve bu savaştan yenik ayrılması yepyeni sorunları beraberinde getirmiştir. Özellikle I.Dünya Savaşı sonrasında imzalamak zorunda olduğu Mondros Mütarekesi ile başlayan Anadolu işgallerine Osmanlı Aydınları tepkilerini göstermiş; devletin ve milletin kurutulması için siyasi ve askeri teşkilatlanmaları başlatmışlardır. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesiyle topyekûn bir savunmaya geçilmiş ve tüm aydınlar yaşanan işgallerin haksız ve hukuksuzluğunu dünyaya duyurmaya çalışmışlardır.

Balkanlarda ve Anadolu'da yaşanan işgallere sessiz kalmayarak önemli vazifeler üstlenen Osmanlı aydınları arasında; Esat İleri'de yer almaktadır. Balkan Savaşları'na gönüllü katılan Esat İleri, Balkan Muharebesi'nin kaybedilmesiyle Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmış ve Osmanlı Hükümeti tarafından Aydın'a muallim olarak gönderilmiştir. Esat İleri, memleketi Gümülcine'de olduğu gibi Aydın'da da bazı cemiyet ve derneklere katılmıştır. Bu sayede hem ülkenin hem

² Mithat Aydın, "19.yy Ortalarında Panslavizm ve Rusya", Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.15, S.15, Ocak 2004,ss.73-82.http://pau.egitimdergi.pau.edu.tr/Makaleler/1361249905_7-19.pdf (19 Nisan 2018),

³ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII.Yüzyıl Sonunda Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s.75.

⁴ Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s.25.

bölgenin sorunları ile ilgilenmiş hem de Balkan coğrafyasından Ege Bölgesine gelen muhacirlerin dertlerine çare aramıştır.

Esat İleri, Mondros Anlaşması'nın imzalanmasının ardından işgallerin başlamasıyla Aydın ve çevresinin Yunanlılar tarafından işgal edilmesine tepki göstermiştir. Bu sebeple Aydın efeleri ve askerleriyle birlikte Kuva-yı Milliye'ye katılmış ve üstlendiği askeri ve dini sorumluluklarla takdirleri üzerinde toplamıştır. Milli Mücadele'nin sadece askeri değil siyasi temsilciliği görevinde de bulunan Esat İleri, I.Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Aydın'dan iştirak etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde siyasi, askeri ve sosyal sorunların çözümleri noktasında verdiği önergelerle önemli bir yere sahiptir.

Esat İleri, II.Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisine Menteşe bölgesinden girmiştir. II.Dönem, Cumhuriyet'in ilan edildiği ve ülkenin muassır medeniyetler seviyesine ulaşması amacıyla çok önemli kararların alındığı ve kanunların çıkarıldığı yıllardır. Nitekim Esat İleri'de bu açıdan birçok öneriyi meclis gündemine taşımıştır. Kuşkusuz bu dönemin en önemli meseleleri arasında Lozan Anlaşması'nın oylanma süreci yer almakla birlikte, Lozan Anlaşmasına ret oyu veren on dört kişi arasında Esat İleri de bulunmaktadır.

Esat İleri, mecliste üst üste yaptığı iki dönem mebusluğunda; ülkenin maddi kazancından eğitimine, sağlığından ulaşımına, emniyetinden vergisine kadar hemen hemen her konuyu meclis gündemine taşımıştır. Dürüst, aktif, cesur ve çalışkan biri olduğunu cephelerde gösterdiği başarılarından ve meclis tutanaklarında ki konuşmalarından anlaşılacakla birlikte sorunların çözüme kavuşturulması da öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır. Bildiği doğrulardan şaşmayan ve inandığı gerçekler uğruna savaşan Esat İleri, başarılı bir siyasetçi, asker, müftü ve muallimdir.

Esat İleri'nin siyasi geçmişi dışında edebi bir yönüdür vardır. O'nu yazmaya iten nedenlerin başında siyasi ve askeri olaylara yakından tanıklık etmesi, doğup büyüdüğü vatanından ayrılmak zorunda kalması ve ikinci vatanım dediği toprakların da işgale uğraması olarak görülebilir. Genellikle eserlerinde; vatan ve millet sevgisini işlemiş ve toplamda on iki risalesi, çok sayıda şiiri bulunmaktadır.

Esat İleri, ömrünü vatan ve millete hizmetle geçirmiştir. Balkan Muharebeleri, I.Dünya Savaşı ve Milli Mücadeledeki Kuva-yı Milliye süreci ve İstiklal Harbi yıllarında üstlendiği siyasi,

askeri, dini ve edebi sorumlulukları başarıyla yerine getirmiştir. Üstlendiği siyasi ve askeri görevler sonrası kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Ülke ve millet savunmasını her şeyin üstünde görmüş “Gümölcineli Esat Efendi”nin hayatını ve hizmetlerinin anlaşılması için ele aldığımız bu tez, umarız tarihe bir nebze de olsa katkı sağlar.



I.BÖLÜM

ESAT İLERİ'NİN HAYATI ve HİZMETLERİ

1. ESAT İLERİ'NİN HAYATI

Esat İleri, Yunanistan'ın Gümülcine şehrinde 1882 (H.1298) yılında, ailenin ilk oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Kendisinden sonra doğan iki kardeşi vardır. Kız kardeşi Fatma, erkek kardeşi Galiçya Cephesi'nde kaybolan Osman Nuri'dir. Annesi Penbe Hanım, Babası ise Darülfünun mezunlarından Fatih camiî Dersiamı ve Gümülcine Mebusu Mehmed Hilmi'dir⁵. Esat İleri, Evli ve dört çocuk babasıdır.

Esat İleri⁶, ilköğrenimi Gümülcine'de tamamladıktan sonra medresede müderrislik eğitimi almıştır. Mesleğine müderris olarak başlamış ve ardından idadi mektebinde muallimlik, kasabanın cami-i kebirinde kürsü şeyhliği yapmıştır. İttihat Terakki Derneği'nin Gümülcine reisliği görevini üstlenmiştir. Balkan Savaşlarına gönüllü katılmış ve Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin⁷ kurulmasında görev almıştır. Gümülcine'nin Yunan topraklarına dâhil olmasından sonra, Aydın Sultânîsi Ulum-ı Diniye ve Fars'i Muallimi⁸ olarak Aydın'a atanmıştır. I.Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Yunanlıların İzmir'i işgali üzerine; Kuva-yı Milliye'ye katılmış, Aydın ve Ödemiş cephelerinde savaşmıştır. Hilal-i Ahmer Reisliği ve

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT), Dosya No: 1155, Gömlek:36, 06.07.1912.; Ayten Can Tunalı, "Kurtuluş Savaşı'nda Esat Efendi (İleri)", Tarih Araştırmaları Dergisi, C.26, S.41,ss.81-100. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/38/323.pdf> (Son Erişim: 14.01.2018) Ayten Can Tunalı; Esat İleri'nin babası Mehmet Hilmi'nin, I. Dönem (1908-1912) Gümülcine Mebusluğu ve II. Dönem Kırkkilise (Kırklareli) mebusu olarak parlamentoda yer aldığı ve bunu da İhsan Güneş'in *Türk Parlamento Tarihi I.ve II. Meşrutiyet*, isimli eserine dayanarak ortaya koymaktadır. Ayrıca Tunalı, eserin sehven Mehmet Hilmi'nin isminin Mehmet Fehmi Efendi olarak geçtiğini aktarmaktadır. Ancak Esat İleri'nin 104 nolu Hal Tercümesi'nde ve Enver Ziya Karal'a yazdığı mektupta babası Mehmet Hilmi'nin Gümülcine Mebusu olduğunu doğrularken Kırkkilise Mebusluğu ile ilgili herhangi bir bilgi paylaşımında bulunmamıştır.

⁶ Ayten Can Tunalı "Kurtuluş Savaşı'nda Esat Efendi (İleri)" isimli makalesinde hiçbir zaman babasının adını önad olarak kullanmadığını, başkalarınca "*Mehmed Esad*" olarak adından söz edildiğini aktarmaktadır. Oysa Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivlerinde "*Gümülcineli Mehmed Esad Efendi*" olarak ismi geçmektedir. Bunun için bkz. BOA, Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH.KMS), Dosya No: 41, Gömlek No: 44, 22.02.1919.

⁷ Kader Özlem, "Tarihteki İlk Türk Cumhuriyeti, Turan-Sam Turan Araştırmalar Merkezi, 2008. <http://www.turansam.org/makale.php?id=54> (Son Erişim: 14.01.2018)

⁸ BOA, İrade Dosya Usulü (İ.DUİT), Dosya No:62, Gömlek No: 75, 14.01.1918.

Müdafaa-yı Milliye azalığı⁹ görevlerini üstlenmiş ve savaş sırasında askerleri vaazlarıyla cesaretlendirdiği için “*Milli Ordu Fahri Müftüsü*” sıfatıyla¹⁰ onurlandırılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi I. Dönem Aydın ve II. Dönem Menteşe Milletvekilliği¹¹ yapmıştır. Ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi II. Dönem, Tasarı, İrşat, Diyanet ve Evkaf Komisyonlarında çalışmıştır. İrşat Komisyonunun Başkanlığında, Şeriye ve Evkaf Komisyonun sözcülüğünde bulunmuş¹² ve başarılarından ötürü 21 Kasım 1923 tarihinde Meclis kararıyla, kırmızı-yeşil şeritli İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilmiştir.¹³ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü’ne bağışladığı evrak ve hatıratlar için ise kendisine; “*Türk İnkılap Tarihi Fahri Azalığı*”¹⁴ unvanı verilmiştir.¹⁵

Esat İleri, Balkan Savaşları, I.Dünya Harbi, Milli Mücadele ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında gerek askeri gerek siyasi ve gerekse dini sorumluklar üstlenmiştir. Görev aldığı sorumlukları başarıyla ifa eden Esat İleri’ye Mustafa Kemal Atatürk tarafından, her yönüyle ilerici bir din adamı olması nedeniyle “İleri” soyadı verilmiştir.¹⁶

II.Dönem milletvekilliğinden sonra siyaset sahnesinden çekilip emekliliğe ayrılan Esat İleri; İzmir’in Torbalı ilçesine yerleşmiş ve burada ailesiyle birlikte mütevazı bir hayat sürmüştür. Yıllarca fahri olarak vaaz verdiği İzmir Kemeraltı Camii’ne giderken 15 Nisan 1957 tarihinde, yağmurlu bir havada bindiği otobüsün şarampole yuvarlanması sonucu hayatını kaybetmiş olup¹⁷, İzmir Bornova Kokluca Mezarlığı’nda ebedi istirahatindedir.¹⁸

1.1. Esat İleri’nin Kişiliği

Esat İleri’nin kişiliği ile ilgili en önemli bilgileri torunu Çiçek Şimşir’den¹⁹ öğreniyoruz. Ayrıca birinci ve ikinci dönem milletvekilliği sırasında yaptığı meclis konuşmaları, eserleri ve hatıratlarda da önemli bilgiler bulunmaktadır.

⁹ BOA, DH.KMS., 41-44; Bkz Ek.2 Tercüme-i Hal, No:104.

¹⁰ Bkz. Ek 1.

¹¹ Bkz. Ek 2.

¹² *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM 1.Dönem 1919-1923*, TBMM Vakfı Yayınları, N.6, C.III s.138.

¹³ *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM 1.Dönem 1919-1923*, TBMM Vakfı Yayınları, N.4, C.I, ss.649-652.

¹⁴ Ek 3.

¹⁵ TİTE, 71-27, 4001.

¹⁶ Cemal Kutay, *İstiklal Savaşı’nın Manevi Ordusu*, İstanbul 1977, s.254.

¹⁷ Yeni Asır Gazetesi, 16 Nisan 1957.

¹⁸ Torunu Çiçek Şimşir ile 23 Kasım 2017 saat 14:30 yapılan görüşme.

¹⁹ Torunu Çiçek Şimşir ile 23 Kasım 2017 saat 14:30 yapılan görüşme.

Çiçek Şimşir, Tocqueville'in "*Şerefle bitirilmesi gereken en ağır vazife hayattır*" sözünün; dedesi Esat İleri'yi hatırlattığını ifade eder. Bu düşünceye dayanarak; 75 yıllık yaşamında gerek Balkanlarda, gerekse işgal kuvvetlerine karşı başlattığı mücadele, O'nun hayat yolculuğunu şerefle tamamlandığının kanıtı gibidir.

Çiçek Şimşir, dedesi Esat İleri'nin; evlatlarını ve torunlarını çok sevdiğini, onlara her zaman vatan ve millet sevgisini aşıladığını, doğruluk, dürüstlükten ayrılmamalarını ve her daim çok çalışmalarını öğütlediğini ifade eder. Ayrıca bayram ve özel günleri pek sevmediğini; bir önceki bayramda anası, babası ya da çocuğu sağ olup bu bayram onların yokluğunu daha çok duyan çocuklara, ebeveynlere üzüldüğünü ve çocuklarına bir çift ayakkabı alamayacak durumda olanları düşünüp dertlendiğini ifade etmiştir.

Esat İleri'nin I.Dönem meclis konuşmasında²⁰;

"...Vilâya-tı Garbiye'nin hali perişanisi o tarafları ziyaret eden arkadaşların malûmudur. Aydın, Manisa, Alaşehir, Eşme ve emsali kasabalar ve karyeler bugün hâk ile yeksan olmuştur. Biçare halk meydanda inim inim inlemektedir ve ey benim Hükümetim! Bana merhamet etmez misin? Benim yaralı kalbime merhem sürmez misin? diye bizlerden medet ummaktadırlar. Binaenaleyh o tarafın ahalisini de nazarı itibara alalım. Oralar hem memalik-i müstahlasa, hem de memalik-i müstahsiladır. Oraya para vermek kendi tarlamıza tohum atmak demektir. Binaenaleyh vilâyeti Şarkiye'de dini bütün benim mazlum ve masum kardeşlerime yardım etmek hem vecibe-i vataniyedir, hem fariza-i diniyedir..." sözleriyle zor durumda kalan insanlara çare olmaya çalışması Çiçek Şimşir'i destekler mahiyettedir.

Gösterişi sevmeyen, giyiminden kuşamına yaşadığı eve kadar mütevazı bir hayat süren Esat İleri'nin daima okuduğunu, yazdığını ve etrafındakilere de "*Çalışınız, çalışınız! Çalışmaya alışınız!*" sözüyle sık sık telkinde bulunduğunu ve tembel insanlardan hoşlanmadığını anlatır Çiçek Şimşir.

I.ve II. Dönem meclis tutanaklarından da kendisinin son derece aktif ve çalışkan olduğu sorunları yerinde görmeyi tercih eden bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin; I.Dönem milletvekilliği döneminde 31.03.1921 tarihinde yaptığı konuşmada; Denizli ile Muğla arasında bir yolun inşa edilmesinin gerekliliğini anlatırken Lazistan Milletvekili Osman Bey'in "*-Kaç*

²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 14, C 1, 24.11.1920, s.254.

kilometredir bu yol?” sorusuna “Ben iki buçuk günde geldim. Kilometresini sen hesap et Osman Bey!” diyerek aktif, çalışkan ve sorunları yerinde gören bir kişi olduğunun kanıtı gibidir.²¹



²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 18, C 2 ,12.01.1919, s. 429.

2. ESAT İLERİ'NİN HİZMETLERİ

Esat İleri'nin tanıklık ettiği yıllar Osmanlı Devleti'nin II.Meşrutiyet dönemi olmakla birlikte bu dönem Türkçülük politikasının hemen hemen her alanda kendisini hissettirdiği bir dönemdir. Bu anlamda Türkçülük politikasını sağlam zemine oturtmak ve halkın da desteğinin sağlanması maksadıyla birçok dernekler kurulmuş ve gazeteler çıkarılmıştır.²²

Kurulan derneklere görev alan ve milli duyguların uyanması maksadıyla eserler yazan Esat İleri'nin siyasi hayatı, bu bölümde iki döneme ayrılacaktır. Birinci dönemde doğup büyüdüğü, mesleğe atıldığı Balkanlar yani Gümülcine yılları. İkincisi; Balkanların Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasıyla Anadolu'da geçen yıllarıdır. Bu iki dönem, tarihe ışık tutması açısından önem arz etmekle birlikte Esat İleri hakkında da önemli bilgiler içermektedir.

2.1 Gümülcine'deki Hizmetleri

Gümülcine yeni adıyla “*Komotini*”, Yunanistan'ın Trakya kesiminde yer alan eski bir Osmanlı kasabasıdır. Batı Trakya Türklerinin merkezi konumunda ve şehir nitelikli bir iskân yeridir. Ayrıca 1701 ve 1709 tarihli nüfus defterlerine göre nüfusun %82'si Müslüman, %10'u Hıristiyan ve %8'i de Yahudilerden²³ oluşmaktadır. Balkanların nüfusu, çeşitlilik göstermesine rağmen 20.yüzyıla kadar Müslüman nüfus, bölgede azımsanmayacak ölçüde kalabalıktır.²⁴ Bu sebeple, bölgede yaşanan olumsuz gelişmeler karşısında Müslümanlar, siyasi ve sosyal örgütlenmeleri başlatmışlardır.

Esat İleri, Gümülcine'de siyasi ve sosyal örgütlenmelerde aktif görevler üstlenmiştir. Gerek ardında bıraktığı eserlerinde gerekse Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmalarında Gümülcine'de yaşadığı kötü günleri sıklıkla dile getirmektedir. Müslüman nüfusun; Hıristiyan tebaadan fazla olduğunu belirterek, Yunan ve Bulgar zulmünün yaşandığını

²² İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Temmuz 1997, s.115.

²³Turan Gökçe, “Gümülcine Kasabası Nüfusu Üzerine Bazı Tespitler (XV-XIX Yüzyıllar)”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C.20, S.2, Aralık 2005, ss.99-100. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/58578> (Son Erişim: 01.02.2018)

²⁴ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Cev. Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu,2.Baskı, Ankara 2014, s.141.

hatta kendisinin de buna tanıklık ettiğini her fırsatta ifade etmektedir.²⁵ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsüne 19 Ocak 1945 tarihinde yazdığı mektupta;

“...Balkan harbine gönüllü iştirak ettim. Bulgarların çok zulmüne duçar oldum. Sonra Gümülcine’yi Yunan işgal edince Bulgarlar, Bulgarca konuşan Pomakları Bulgar yapmış camiileri kiliseye tahvil etmişti.²⁶ Yunanlıların Bulgarlara düşmanlığı olduğundan siyaset icabı Yunanlıların vasıtasıyla Bulgar edilen Müslümanların Sofya’da dinlerini rücu ve Kiliselerin camiye tahviline muvaffak olarak yirmi beş gün kadar kalarak badehu çekilen Yunanlıların gitmesiyle tekrar Bulgarların gelmesine mani olduk. Hükümet-i Müstakili teşkil ettik”²⁷ sözlerine bir destek de Justin Mc Carty’den gelmektedir. Mc Carty, 19.yüzyılın sonlarında ve 20.yüzyılın sonlarında, Bulgarların birçok Türk’ün dinini değiştirmeye zorladıklarını ve bunu kabul etmeyen Türklerinde, kitleler halinde göç etmek zorunda kaldıklarını aktarmaktadır.²⁸ Yaşanan bu olayların neticesinde de bölgedeki siyasi örgütlenmelerin bir zorunluluk halini aldığını göstermektedir.²⁹

2.1.a. İttihat ve Terakki Cemiyeti

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti’nin son dönemine damgasını vurmuş siyasal bir örgütlenmedir. İttihat Osmanlı birliği, terakki ise aydınlanma, çağdaş uygarlığın eğitim ve teknik araçlarıyla donanarak ilerleme anlamına gelmektedir. Birincisi, Osmanlı Devleti’nde yaşayan tüm ulusların ortak bir fikirde birleşmesi amaçlanırken ikincisi için, çağın gerisinde kalmışlığı yok etmek ve geride kalmışlığın nedenlerini besleyen siyasi rejimi değiştirme gerekliliği savunulmuştur.³⁰ Bu amaçlar doğrultusunda kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 19.yüzyılda Türk siyasetinde aktif bir rol oynamış olsa da; gerek siyasi faaliyetleri gerekse teşkilatlanmaları tam olarak aydınlığa kavuşturulamamıştır. Bunun yanı sıra; İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Balkan coğrafyasında aktif olduğu bilinmekle birlikte, bu durumu; Balkanların batılı fikirlerden daha çok etkilenmesine ve Rusya’nın Panslavizm politikaları neticesinde milliyetçi isyanlara sahne olmasına bağlayabiliriz. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Balkan

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., TBMM, Zabıt Ceridesi, İ:153,C.1, 24.08.1920, 280. Ayrıca eserlerinde de sıklıkla bu konuyu ele almıştır.

²⁶ BOA, DH.KMS., 20-41, H. 20.04.1914.

²⁷ TİTE, 71-27, 1001.

²⁸ McCarty, a.g.e., s.168.

²⁹ BOA, Hariciye Nezareti, İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.), 42-28, 08.06.1923.

³⁰ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları,15.Baskı, Ocak 2010, s.405.

coğrafyasında etkili olmasının bir başka nedeni de, halk için önemli girişimlerde bulunmuş olmalarıdır. Gümülcine'ye ait herhangi bir dergi veya gazeteye ulaşamamakla birlikte³¹; Selanik Üçüncü Kulübünün; 1909 yılında çıkardığı “*Vatandaş*” isimli gazete; Balkan coğrafyasında etkili olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin; burada yaşayan Türklere bakış açısını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Rumeli'de yayın hayatına başlayan *Vatandaş* gazetesinden anlaşıldığına göre; amaçları halkı özellikle köylüleri eğitmektir. Bu yüzden gazete, köylülere ücretsiz dağıtılmış ve sade bir dille yazılmasına özen gösterilmiştir.³² Bu durumda bölgede yaşayan Müslümanların vatan savunması mevzusunda kolayca bir araya gelerek teşkilatlanmalarına olanak sağlamıştır diyebiliriz.

Esat İleri, Balkanların kötü gidişatına dur demek için İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olduğu ve cemiyetin Gümülcine Reisliği görevini üstlendiği³³ anlaşılmaktadır. Elimizde Esat İleri'nin İttihat ve Terakki Cemiyetine üyeliği ile resmi bir evrak bulunmamakla birlikte; kendisinin Prof. Dr. Enver Ziya Karal'a yazdığı mektuplarda ve eserlerinde Gümülcine Şubesi Reisliği görevini üstlendiğini öğreniyoruz. Ancak mektuplarında ya da eserlerinde Gümülcine Reisliği görevindeyken yaptığı faaliyetlerle ilgili herhangi bir bilgi ve belgeye rastlanmamıştır. Ancak Celal Bayar'ın hatıralarını kaleme aldığı *Ben de Yazdım* isimli kitabında, Esat İleri'nin İttihatçı olduğunu ve İttihatçı olmakla övündüğünü, partisini diğer partilerden üstün gördüğünü aktarmaktadır.³⁴ Celal Bayar sözlerine kanıt olarak; Çine Belediye Reisliği'nden tasdikli mazbata ile Esat İleri, Aydın Belediye Reisi Reşat Bey ve tercüman olarak Şemsettin Bey'den meydana gelen üç kişilik heyetin; Aydın ve çevresinde yaşanan Yunan zulümlerini, Mutasarrıf Abdurrahman Bey ile Ceza Mahkemesi Reisi Şevket Bey'in Yunanlıların elinde tutsak olduğunu İstanbul Hükümeti'ne bildirdiklerinde, İstanbul Hükümeti'nin durumdan habersiz olmasına karşın Esat İleri'nin;

“Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin Sadrazamı, mutasarrıfın öldüğünü söylüyor, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir ferdi, İzmir'de vapurdan mutasarrıfın akıbetini öğreniyor, mektubunu

³¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivinden yapılan araştırma sonrasında; Gümülcine'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ait kulüp ve mektep binalarının olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bunun için bkz. BOA, Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR.SFR.04), Dosya No:879, Gömlek No:11, 02.09.1914.

³² İ.Arda Odabaşı, “Selanik İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü'nün Köylü/Köycü Gazetesi: Vatandaş”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, X/22, Bahar 2011,s.51. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/233434> (Son Erişim: 08.03.2018)

³³ TİTE, 71-27, 1001.

³⁴ Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş 7*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, ss.17-19.

İstanbul'da ailesine ulaştırıyor.” şeklindeki açıklamalarına dikkat çekerek Esat İleri'nin hükümetin acizliğini vurgularken, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ise hala önemine dem vurduğunu aktarmıştır.

2.1.b. Balkan Savaşları

Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik rüzgârının ardından 1887 yılında, Balkan milli devletlerin kurulması bölgedeki dengelerin değişmesine, yeni askeri ve siyasi gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur.³⁵ Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda imzalanan Yeşilköy Anlaşması (Ayastefanos Anlaşması) ile Bulgaristan; büyük bir coğrafyaya hâkim olmuştur. Nüfusun büyük çoğunluğunun Müslüman Türklere oluşmasına bakılmaksızın yapılan bu taksimatta; Batı Trakya ve Makedonya'nın Bulgarlara verilmesi; beraberinde yeni sorunlara zemin hazırlamıştır. Çünkü Rus güdümündeki Bulgaristan'ın; Balkanlarda geniş topraklara hâkim olup Ege Denizine ulaşması, Rusya'nın sıcak denizlere kavuşmasını sağlarken bu durum; Avrupalı Devletler nezdinde hoş karşılanmamış ve yeni bir anlaşmanın doğmasına sebep olmuştur. İngiltere'nin gayretiyle imzalanan yeni anlaşmayla (Berlin Anlaşması) Bulgaristan, Tuna Nehri ve Balkan Dağları arasında kalan küçük bir alanla sınırlandırılırken, Balkan Dağları ve Rodoplar arasında kalan bölge, “Doğu Rumeli Vilayeti” adıyla Osmanlı Devleti'ne bağlı otonom bir eyalet olmuş ve Makedonya da reform yapılması kaydıyla Osmanlı Devleti idaresine bırakılmıştır.³⁶ Böylelikle Balkanlarda; siyasi kargaşa belirginleşmeye başlamıştır. Özellikle Bulgarların 1885'te; Doğu Rumeli Vilayetini kendilerine bağlamayı başarmaları, ardından Makedonya ve Trakya bölgelerinde komitacılık faaliyetlerine başlatmaları, buna ek olarak Sırbistan ve Yunanistan'ın topraklarını genişletme sevdaları; Balkanlarda yaşanacak iki savaşın habercisi olmuştur. Zafer Toprak Balkan Savaşları ile ilgili; *“20. yüzyıl Balkan tarihi dünya tarihinde ayrı bir konuma sahiptir. 20. yüzyıl tarihini belirleyen büyük ölçüde Balkanlar'dır. Bir başka deyişle uzun 19. Yüzyıl'ı sona erdiren ve kısa 20. Yüzyıl'ı başlatan Balkanlar'dır.”*³⁷ Sözü Balkan Savaşlarının Türk Tarihine yön verdiğini göstermektedir.

³⁵ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 18.ve 19.Yüzyıllar I*, Küre Yayınları, 5.Baskı, Tercüme, İhsan Durdu-Gülçin Tunalı-Haşim Koç, Mayıs 2016, s.407.

³⁶ Bülent Yıldırım, “Balkan Savaşları'nda Bulgar Ordusu ve Komitacıların Batı Trakya'daki Faaliyetleri, History Studies, C.6, S.2, Şubat 2014, s.144. <http://bys.trakya.edu.tr/file/download/63058255/> (Son Erişim: 07.03.2018)

³⁷ Zafer Toprak, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.104, Ağustos 2002, s.2. https://www.academia.edu/15628633/Cihan_Harbi_nin_Provas%C4%B1_Balkan_Harbi (Son Erişim:08.03.2017)

Balkanlarda Müslüman kıyımının, zorunlu göçün ve hastalıkların yaşanması da ayrı bir önem taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nin özellikle Trakya'da toprak kaybetmeye başlamasıyla birlikte; bölgelerinde bulunan Müslümanlar göç etmek zorunda kalmışlardır. Bunun nedenlerinin başında yüzyıllarca egemen olarak yaşadıkları coğrafyada eski tebaalarının egemenliği altında yaşamak istememeleri ve en önemlisi de yeni egemen olan hükümet ve halkın; Müslümanlara baskı ve zulümler yaşatmasıdır.³⁸ Fuat Balkan hatıralarında; gerek Yunanlıların gerek Bulgarların isyanlarında çok kan döküldüğünü, canların kaybedildiğini ve bütün bu isyanların büyük devletler tarafından teşvik edilip desteklendiğini dile getirmiştir.³⁹ Kısacası 1877-78 Osmanlı Rus savaşı ile yaşanan kıyımlar Balkan savaşları ile devam etmiş ve Trakya'da katledilen Müslüman sayısının 200.000 olduğu yabancı kaynaklar tarafından bildirilmektedir.⁴⁰

Balkan Savaşları öncesi ve sonrasında yaşanan siyasi atmosferde Esat İleri'nin üstlendiği görevler, Milli Mücadele döneminde TBMM'de yaptığı konuşmalar, eserleri ve mektuplarında kaleme aldığı hatıratlar; yaşayan haksız ve hukuksuzlukların anlaşılması açısından önem teşkil etmektedir. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsüne 19 Ocak 1945 tarihinde yazdığı mektupta “...*Balkan harbine gönüllü iştirak ettim. Bulgarların çok zulmüne duçar oldum...*” sözlerine ek olarak 1913 yılına ait *Embros* ve *Makedonia* Gazetelerinin haberleri⁴¹; olayların vahametini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Balkan Savaşlarının sonunda; Batı Trakya'nın Osmanlı Devleti'nin elinden çıkması burada yaşayan ve örgütlenen Müslümanların yeni gelişmelere imza atmasına imkân tanıyacaktı.

2.1.c. Trakya Paşaeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti

Balkan Savaşları'nın ardından Trakya'nın Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasıyla birlikte bölgede Bulgarların, Müslümanlara yaptığı zulümlerden bahsetmiştik. Yaşanan bu acı olayların tüm dünyaya duyurulması maksadıyla Edirne Vilayeti tarafından; Türk, Rum, Ermeni ve Museviler'den müteşekkil bir “*Edirne Heyeti*” oluşturulmuştur. Edirne Heyeti, milli bir sıfatla

³⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi, C.II, Kısım III*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.250.

³⁹ Metin Martı, *İlk Türk Komitacı Fuat Balkan'ın Hatıraları*, Arma Yayınları, İstanbul 1998, s.8.

⁴⁰ McCarty, a.g.e., s.150.

⁴¹ Nilüfer Erdem, “1913 Yılıının Temmuz-Ekim Ayları Arasında Batı Trakya Türkleri ile İlgili Gelişmelerin Yunan Basınındaki Yansımaları, *History Studies*, C.6, S.2,s Şubat 2014, ss.73-74.

http://www.historystudies.net/dergiyrinti/1913-yilinin-temmuz-ekim-aylari-arasinda-bati-trakya-turkleri-ile-ilgili-gelistmelerin-yunan-basinindaki-yansimalari_567 (Son Erişim: 08.03.2018)

Roma, Fransa, İngiltere, Berlin ve Petersburg'a gitmişler ve buralarda Türk gazetecilerine demeçler vermişlerdir. Verilen demeçlerde;

*“Edirne ahalisinin Müslüman, Hıristiyan ve Musevi mümessilleri bulunan bizler, Bulgar vahşetini anlatmak için Avrupa merkezlerini dolaşıyoruz. Trakya'daki 1.229.572 nüfusa karşı ancak 189.000 Bulgar vardır. Bu kadar Müslüman, Rum ve Musevi nasıl Bulgarlara teslim edilebilir? Trakyalılar, Bulgar boyunduruğuna düşmektense şehirlerinin yıkıntıları altında yok olmayı tercih etmektedirler.”*⁴² sözleriyle bölgenin haksız ve hukuksuz taksimatını gözler önüne sermektedir.

Edirne Heyeti'nin Avrupa'dan dönmesiyle birlikte Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 30 Kasım 1918'de Edirne'de kurulmuştur. Cemiyetin kurulmasıyla birlikte bölge sorunları ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve dikkatlerin Trakya'ya çevrilmesi konusunda önemli adımlar atılmıştır. Özellikle; Trakya'da yaşayan Türk nüfusunun çoğunlukta olduğunu tüm dünyaya duyurma maksadıyla; diplomatik girişimlerde bulunulmuş, nüfus grafikleri, istatistikler, harita ve broşürler hazırlanarak⁴³ resmi girişimlerde bulunulmuştur. Cemiyet, sadece Trakya'da değil Milli Mücadele döneminde Anadolu'nun her köşesinde önemli girişimlerde bulunmuştur. Özellikle Balkanlarda yaşayan Türklerin haklarının korunması noktasında önemli adımlar atmakla birlikte işgaller karşısında yeniden var olma adına siyasi teşkilatlanma bilincini de yaymışlardır.⁴⁴

Cemiyetin faydalı çalışmaları neticesinde kısa zamanda Anadolu'da şubeleri açılmış ve Ankara heyeti üyeleri arasında Esat İleri de yer almaktadır. Esat İleri'nin, derneğe üye olması I.Dönem Aydın mebusluğu zamanına denk gelmekle birlikte üyeliği öncesinde İstanbul'da Hürriyet ve İtilafçılar tarafından kurulan benzer bir cemiyetin temsilcisi olması hususunda teklif almıştır. Esat İleri, usta ve dürüst bir siyaset adamı olduğunu burada kanıtlayarak cemiyetin kurucularını şüpheli görmüş ve teklifi ret etmiştir. Kimse tarafından onaylanmayan ve destek görmeyen cemiyet kısa zaman sonra kapanmıştır.

⁴² Zekai Güner, *Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1Aralık 1918-13 Mayıs 1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s.5

⁴³ BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), Dosya No:224, Gömlek No:148, 26.02.1925.; BOA, MV, Dosya No: 224, Gömlek No:85, 06.01.1925.

⁴⁴ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Çev.Nüzhet Salihoglu, 9.Baskı, İstanbul 2016, s.138.

Esat İleri, Batı Trakya meselesini siyaset üstü olarak gören ve Batı Trakya'yı gerçekten ciddi anlamda temsil eden Trakya Paşaeli Cemiyeti'ne üye olmuştur. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsüne bağışladığı evrak arasında cemiyetin Ankara şubesi üyeleriyle çekilmiş fotoğrafta en ön sırada 1 numara ile gösterilen kişi Esat İleri'dir.⁴⁵

Trakya Paşaeli Cemiyeti de Esat İleri'yi TBMM'de Batı Trakya adına gerekli girişimlerde bulunması amacıyla temsilcisi olarak görevlendirerek önemli bir siyasi vazife vermiştir.⁴⁶ Esat İleri üstlendiği bu siyasi vazifeyi layıkıyla yerine getirmiş, Batı Trakya ve muhacirlerin sorunlarını ciddiyetle ele almıştır. İlerleyen konularda Esat İleri'nin Batı Trakya meselesini ve Batı Trakya'dan gelen muhacirlerin sorunlarını meclis gündemine taşımaları ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Esat İleri, yalnızca meclis kürsüsünde değil eserlerinde de Balkanlardan gelen muhacirlerin sorunlarını ve yaşadıkları acıları konu edinmiştir. Örneğin 1 Ocak 1922 yılında yazdığı *Ah! Aydın* isimli şiirinde "...Ey muhacir kardeşlerim! Emin olun ordumuz / Himmetiyle kurtulacak düşmandaki yurdumuz..." satırlarıyla muhacirlere destek olmuş ayrıca *Verin Zavallılara* isimli risalesiyle muhacirlerin sorunlarına çare aramıştır. Bunların dışında 19 Ocak 1945 tarihli Türk İnkılap Tarihi Enstitüsüne yazdığı mektupta;

"...Garb-i Trakya Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin müfrezesinin fotoğraflarını gönderiyorum. (1) rakamıyla işaret ettiğim Nadir'ül İkrâm Kahraman hala Edirne milletvekili Fuat Balkan'dır. Ondan, Garbi Trakya'ya ait çok malumat alırsınız..."⁴⁷ açıklamalarıyla Batı Trakya konusunda Fuat Balkan'ın da etkin bir kişi olduğuna işaret etmiştir.

2.1.d. Batı Trakya Türk Cumhuriyeti

Daha önceki konularda Batı Trakya'da yaşanan ayrışmalardan, Balkan Savaşlarından ve Edirne'de kurulan Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine değinmiştik. Hem Osmanlı arşiv belgelerinde hem Yunan basınında hem cemiyetin resmi çalışmalarında ve hem de Esat İleri'nin meclis konuşma ve eserlerinde; Bulgar çetelerinin Müslümanlara karşı uyguladığı zulümlerden örnekler vermiş, durumun haksız ve hukuksuzluğu ile ilgili Osmanlı aydınlarının girişimlere yer vermiştik. Yaşanan bu haksız işgaller ve zulümler karşısında, dönemin devlet adamları Enver

⁴⁵ Bkz Ek.9

⁴⁶ Tefvik Bıyıkoglu, *Trakya'da Milli Mücadele*, C.I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s.144.

⁴⁷ TİTE, 71-27, 1001.

Paşa, Kuşçubaşı Eşref Bey, Süleyman Askeri Bey, Fuat Balkan ve Esat İleri gibi şahsiyetlerin girişimleri neticesinde; 31 Ağustos Pazar (1913) günü Gümülcine bölgesi Bulgar çetecilerden kurtarılmış ve aynı gün Batı Trakya Türk Cumhuriyeti ilan edilmiştir⁴⁸. Fuat Balkan hatıralarında olayları şu şekilde aktarmaktadır;

“Balkan Harbinin mağlubiyetimizle neticelenişi üzerine Bolayır ve Çatalca müstahkem mevkiilerin arkasına çekilen ordumuzun hiç kimsenin ümit etmediği bir zamanda Edirne’yi geri almak için taarruza geçişini müteakip Enver Paşa, Bulgaristan içerisine birkaç yüz atlıdan mürekkep, Eşref, Sami, Reşid adlı şahısların başkanlığında bir akıncı müfrezesi gönderdi. Bu akıncı müfrezesi, Bulgaristan’da Mustafa Paşa ve Habipce’yi işgal ederek, Koşıkavak kazasında bir Bulgar taburunu tamamı ile perişan etti. Ve oradaki bütün Türkler’in Bulgarlar tarafından tanassur (Hıristiyanlaşma) ettirilmiş olduğunu gördü. Üç yüz bin Türk, vaftiz edilip, adları değiştirilip, Hıristiyan edilmişti. Bulgarlar bu alçakça hareketlerinde o kadar ileri gitmişlerdi ki, zorla Hıristiyan ettikleri bu Türklerin köylerinin meydanlarına bulup buluşturup çanlar bile koydurmuşlardır. O havalide artık ne Süleyman, ne Ahmet, ne Mehmet kalmış, bu sütbesüt Müslüman ve Türkler, Yuvan, İstapan filan diye anılır olmuşlardı. Oraları işgal eden komite bu halleri görüp, orduya duyurunca Fahri Paşa kolordusu erkân-ı harpleri Ali Fethi ve Mustafa Kemal Beyler bu mağdur arkadaşların kurtarılması için yapılan sevk ve idarenin başına Trabzon fırkası erkân-ı harp reisi Süleyman Askerî Bey’i getirdiler, o da ordunun ayrılan gönüllülerini peşine takarak bir hamlede Garbî Trakya’ya akın etti. Ben’de Süleyman Askerî Bey emrinde bir mülâzım olarak bu harekâta iştirak ettim. İşte bizim ilk komitacılık hareketi böyle başlar. Buradaki harekât sırasında biz Süleyman Askeri Beyle Sokullu yoluyla Dedeâğaç’tan geçerek Gümülcine’ye gittik ve Gümülcine’de ilk iş olarak, oralı Hoca Salih Efendi başkanlığında müstakil bir Garbi Trakya hükümeti kuruldu!”⁴⁹ sözleri hükümetin kurulmasındaki gerekliliği gözler önüne sererken, Esat İleri de I.Dönem TBMM’de yaptığı konuşmada;

“Gümülcine bizim memleketimizdir, Gümülcineli olmak dolayısıyla, sevgili vatanım benim Gümülcine’dir, oraya, istiklâl dersi veren Eşref Bey gibi zevatı kiram gelmiştir. Bizi burada istiklâliyeteye davet etmişlerdir. Bizim Cemaati İslâmiyemiz olduğu için bu sadayı muhik ve meşrua hemen itaat ettik. 58 gün hüküm sürdük. Lâkin bizi birden ayaklandıran cemaati islâmiye

⁴⁸ Bkz. Ek.4.

⁴⁹ Martı, a.g.e., s.9-10.

hayatı idi. Çünkü bu memlekete cemaati İslamiye tamamen hâkimdi...’’⁵⁰ sözleri bölgenin bağımsız olmasının bir zorunluluk olduğunu göstermektedir.

Batı Trakya Türk Cumhuriyeti’nin; yeşil-kırmızı-beyaz, üç yıldız ve bir hilalden oluşan bayrağı, posta pulu, mühürü⁵¹, milli marşı, bütçesi ve ordusu vardır. Ayrıca; zorla dinleri değiştirilmiş üç yüz bin Türk’ün tekrar Müslümanlığa dönmeleri için din adamlarından heyetler oluşturulmuş ve camilere asılan çanlar da yerlerinden sökülüştür.⁵² Kısa zamanda oluşturulan bu devlet mekanizması; Avrupalı Devletler tarafından tehlikeli görülmüş ve Bâb-ı Âli uyarılmıştır. Bu uyarı ve baskılar neticesinde; 29 Eylül 1913’de Bulgaristan ile imzalanan İstanbul Antlaşmasının ardından, Batı Trakya Türk Cumhuriyeti kendini feshetmeye zorlanmış ve resmi olarak 25 Ekim 1913’te tarih sahnesinden çekilmiştir.⁵³

Balkanlarda Türk egemenliğinin kaybedilmesi, Esat İleri’nin de gündeminden hiç çıkmamış ve konuyla ilgili düşüncelerini defaatle dile getirmiştir. I.Dönem TBMM’de yaptığı bir konuşmada;

“Balkan Harbinden beri ne Yunan’a ve ne Bulgar’a boyun eğmeyerek hürriyet ve istiklâli için on seneden beri kanlar feda eden Garbi - Trakya’nın bugün hali kan ağlanacak derecededir. Bilirsiniz ki Garbi - Trakya’nın nüfusu mevcudiyetinin yüzde sekseni Müslüman kardeşlerinizden ibarettir. Bütün kazaların Müslüman nüfusu yüzde doksana vardığı gibi arazi dahi yüzde doksan beşe çıkmaktadır. Bu fedakâr, tecrübede de halk Balkan Harbini müteakip ordumuz maatteessüf mağlup olunca bunlar perişan bir halde kaldıkları zaman bu bir avuç kardeşleriniz, nefsi müdafaa ayâtı ilâhiyedendir diyerek kıyam etmiş ve elli sekiz gün Hükümet sürmüş, o sırada İstanbul Hükümetinin temini muvafakatiyle Edirne’nin elimize geçmesine sebep olmuştu...’’⁵⁴

şeklindeki açıklamaları, Batı Trakya Türk Devleti feshedildikten sonraki dönemde zulümlerin hala yaşandığını göstermektedir. Ayrıca; Esat İleri’nin dile getirdiği zulümlerin artarak devam ettiği bunun sonucunda da Türkiye’ye göçler yaşandığı yapılan çalışmalarla ortaya koyulmuştur. Özellikle 1878-1997 yılları arasında Bulgaristan’ın Türklere uyguladığı baskılar neticesinde

⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 105, C 1, 06.09.1918, s.126.

⁵¹ Bkz. Ek 5.

⁵² Martı, a.g.e., s.10.

⁵³ Nevzat Gündoğan, *1913 Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987 Ankara, s.128; Özer Hatip, “Müderriş Hafız Salih Efendi (Batı Trakya Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı”, *İtil Suvi Aka Turur*, Edit. Umur Üren-Didem Çatalkılıç, İzmir 2017, ss.343-353 <https://independent.academia.edu/%C3%96zerHatip> (Son Erişim: 07.03.2018); Kader Özlem, “Batı Trakya Türk Cumhuriyeti”. <http://www.balgoc.org.tr/bilgi/bttc/bttc.html> (Son Erişim: 08.03.2018)

⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 153,C 1, 24.08.1920, s. 280.

1.796.359 kiři⁵⁵ göç etmek zorunda bırakılmıştır. Kısacası; Batı Trakya Türk Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesi, bölgede yaşanan acıların sonunu getirmediğı gibi yeni yaşanacak baskı ve zulümlerin başlangıcı olmuştur.



⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Işık, *Balkanlar'dan Türkiye'ye Son Büyük Göç Olarak 1989 Göçüne Giden Süreç*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2016, s.122.

2.2 Aydın Vilayeti'ndeki Hizmetleri

Balkanlarda kurulan 58 günlük Batı Trakya Türk Cumhuriyeti Devleti'nin feshedilmesiyle Gümülcine, tekrar Bulgarların işgaline sahne olmuştur. Yaşanan olumsuz atmosfer sonrası Esat İleri ve ailesi; İstanbul'a göç etmek durumunda kalmıştır. Gümülcine'den İstanbul'a 1912 yılında gelen Esat İleri, Aydın'a atanmış ve burada; Aydın Sultanisine Ulum-ı Diniye ve Fars'i Muallimi olarak göreve başlamıştır.⁵⁶ Devletin atadığı resmi görev dışında; Batı Trakya'da olduğu gibi Aydın'da da önemli vazifeler üstlenmiş ve başarılı çalışmaları neticesinde; Osmani nişanı ile ödüllendirilmiştir.⁵⁷

Aydın'a gelmesinden yaklaşık yedi yıl sonra Yunan kuvvetlerinin İzmir'i işgal etmesi, Esat İleri'nin Gümülcine'den sonra yeni bir direnişin içinde yer almasına neden olmuştur. 1923 yılında kaleme aldığı "*Garbi Trakya diye diye yaralandı yüreğim, İntikamdır ulu Tanrım düşmanlardan dileğim*"⁵⁸ mısrası Milli Mücadelede ön safhalarda yer almasını anlaşılır kılmaktadır. Ayrıca "*Halk Şiirleri*" isimli eserinin başlangıç kısmında "*Fahri Milli Ordu Müftüsü*" unvanıyla görev yaptığını, Aydın ve Ödemiş cephelerinde bizzat bulunduğunu ve İstiklal Harbine katılarak İzmir'in kurtuluşuna tanıklık ettiğini dile getirmektedir.⁵⁹ Balkan savaşlarından Milli Mücadele dönemine kadar üstlendiği askeri, siyasi ve dini vazifeleri ele almak faydalı olacaktır.

2.2.a. Hilal-ı Ahmer Cemiyeti

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 1863 yılında kurulsa da 14 Nisan 1877'te faaliyete geçmiş bir yardım derneğidir. Cemiyet 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda yaralanan asker ve sivillerin bakım ve tedavilerini üstlenmek, savaş sırasında yaşanan salgın hastalıklarla mücadele etmek ve esir düşenlere iyi davranılmasını temin etmek üzere kurulmuştur. Cemiyet, Balkan Savaşları sonrasında Bulgar kıyımından kurtulmak için göç eden muhacirlerin barınması ve tedavisinde de büyük yardımlarda bulunmuştur. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, üstlendiği görevler sonucunda başarılı

⁵⁶ Hal Tercümesi No:104.

⁵⁷ BOA, İ.DUİT, 62-75, 13.09.1916; BOA, DH.KMS, 41-44, 18.12.1916.

⁵⁸ Esat İleri'nin 1923 yılında kaleme aldığı bir dörtlük. Mısralara Esat İleri'nin torunu Çiçek Şimşir'den alınmıştır.

⁵⁹ İleri, *Halk Şiir...*, s.1.

olmuş ve kısa zamanda birçok bölgede şubeler açmıştır. Aydın şubesi de 1915 yılında açılmış ve 1917 yılına gelindiğinde ise İzmir'e bağlı 29 şubeden meydana gelmiştir.⁶⁰

Balkan Savaşları sonrası ve Milli Mücadele yıllarında Esat İleri Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne önemli hizmetlerde bulunmuştur. Balkan Savaşı'ndan sonraki dönemde; Hilal-i Ahmer'e yaptığı başarılı çalışmalarından dolayı, "Dördüncü Rütbe Osmani Nişanı" ile ödüllendirilmiştir.⁶¹ Esat İleri'nin cemiyette üstlendiği vazifeleri Türkiye Büyük Millet Meclisi II.Dönem 104 Nolu Tercüme-i Hal kağıdına yazdığı bilgilerden, hatıratlardan, mektuplardan ve Celal Bayar'ın kaleme aldığı *Ben de Yazdım* isimli eserinde öğrenmekteyiz.

Esat İleri Milli Mücadele yıllarında; Hilal-i Ahmer Umumi Reisi Müderris Esad Paşa'dan, Aydın şubesi için yardım talebinde bulunmuş ve Milli Mücadele süresince de Hilal-i Ahmer'e destek olma adına önemli yardımlar toplamıştır. Örneğin; Esad Paşa ile birlikte, Amerikan Salibi-i Ahmer (Kızılhaç) merkezine ziyaretlerde bulunarak Ege'de yaşanan haksızlıkları anlatmış, akabinde ilaç ve sağlık malzemesi yardımı talebinde bulunmuş ve kısa sürede istediği yardımı almıştır.⁶²

Esat İleri'nin Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne katılması; Balkanlardan gelen muhacirlerin yardıma muhtaç olmaları ile açıklanabilir. Çünkü TBMM'de yaptığı konuşmalarda ve verdiği önergelerde muhacirlerin yardıma muhtaç bir durumda olduğunu sürekli dile getirmiş ve muhacirlerin sorunlarına çözüm yolları aramıştır. Ayrıca Hilal-i Ahmer'in bölgede muhacirler için faydalı işler yaptığını dikkat çekmiştir.⁶³ Örneğin I.Dönem TBMM'ye Söke ve civarındaki muhacirlerle ilgili Dâhiliye Vekaletine verdiği önergesinde;

"Yunanlılar tarafından yurtları yakılmış, yıkılmış, evlâtları kesilmiş pek perişan ve merhamete şayan bir halde hicrete mecbur kalmış olan Aydın ve Nazilli ve civar muhacirini İslâmiyesi Aydın mülhakatında ağaçlar altında samanlıklar içinde aç ve biilaç ve son derece merhamete muhtaç bir surette kalmışlardır. Diyebiliriz ki yüzde kırkı açlıktan, bakımsızlıktan ölmüşlerdir. Allah razı olsun Hilâl-i Ahmer'den. Bu zavallılara o civar kaza ve ne havide beş mahalde hastane ve dispanser açmıştır, muhacirin tahsisatından her yere verildiği gibi bu

⁶⁰ Cevriye Yıldırım, *Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti İzmir Merkezi'nin Kuruluş ve Faaliyetleri (1911-1945)*, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2013, s.47 ; Zuhâl Özyayın, *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji Ana Bilim Dalı ve Tıp Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 1987, ss.106-109.

⁶¹ BOA, DH.KMS., 41-44, 18.12.1916.

⁶² Yeniasır Gazetesi, 13.05.1980.

⁶³ Hilal-i Ahmer'in Aydın bölgesindeki muhacirlere yardımları için bkz. Türk Kızılayı Arşivi, 850-16; Türk Kızılayı Arşivi, 850-193.

biçarelere muaveneti lazımede bulunulmamıştır. Bunların hali perişanilerinin nazarı merhamete alınması zımında takririmizin Dâhiliye Vekâleti Celilesi vasıtasıyla muhacirin müdüriyeti umumîyesine havalesini teklif eyleyiz."⁶⁴ şeklindeki açıklamaları; Hilal-i Ahmer'in başarılı çalışmalarına ve cemiyetin muhacir sorunlarıyla yakından ilgilendiğini görmemiz açısından önem taşır.

2.2.b. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin kuruluş tarihi tartışmalı da olsa 1 Şubat 1913 yılında kurulduğu fikri daha çok kabul görmektedir. Cemiyet, 1913 ile 1916 yılları arasında, özellikle Balkan savaşları sonrasında, orduya asker temini, ordunun iâşe ihtiyacı ve sağlık alanında hizmetleri karşılarken; kültürel alanda da önemli hizmetlerde bulunmuştur.⁶⁵ Yurdun dört bir köşesinde şubeleri açılmış ve tüm şubeler; buldukları bölgelerde önemli işlere imza atmışlardır. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin İzmir şubesi; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidardan düşmesi üzerine, İzmir'deki bir gurup aydın tarafından kurulmuş ve kısa zamanda Ege Bölgesi'nin en küçük yerleşim merkezlerine kadar yayılmıştır.

Aydın bölgesinde de açılan cemiyetin azaları arasında Esat İleri de bulunmaktadır.⁶⁶ Esat İleri, İzmir şubesinin ricası üzerine, I.Dünya Savaşı sırasında Halife Sultan Reşat'ın ilan ettiği *Cihad-ı Ekber*'in mana ve öneminin halk tarafından daha iyi anlaşılması için; *Cihad-ı Ekber* isimli risalesini kaleme almıştır.⁶⁷ Eserinde; vatan savunmasının herkesin vatandaşlık görevi olduğunu, Müslümanlar arasında yaşanan mezhep farklılıklarının unutulurak birlik ve beraberlik içerisinde yaşanmasının gerektiğini savunmuştur. Esat İleri'nin Müslümanlar arasındaki bu birleştirici tavrı TBMM'nde yaptığı konuşmalarında da görülmektedir. Birlik ve beraberliğin ülkenin savunmasında önemini kavrayan Esat İleri, Milli Mücadele yıllarında halka ve askerlere verdiği vaazlarla birleştirici tavrını kanıtlamıştır.

⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 31, C 1, 09.05.1921, s.272.

⁶⁵ Polat, a.g.e., s.16-20.

⁶⁶ Erol Akcan, "Aydın Vilayeti Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Bazı Faaliyetleri", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 54, Bahar 2014, s.16.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/1993/20814.pdf> (Son Erişim: 20.03.2018)

⁶⁷ Polat, a.g.e., s.90.

2.2.c. Türk Tayyare Cemiyeti

Osmanlı Devleti'nde havacılık sektörü maddi imkânsızlıklar ve yeterli teknik donanımına sahip olamamasından dolayı yeterli gelişme gösterememiştir. Avrupalı ülkeleri Osmanlı Devleti'nin aksine; havacılık sektörüne önemli yatırımlar yapmışlardır. Özellikle I. Dünya Harbine dâhil olan uçakların önemli başarılar elde etmiş olmaları Avrupalı ülkelerinin bu alana önemli sermaye yatırımlarında en önemli unsuru oluşturur.

Milli Mücadele dönemine baktığımızda; 13 Haziran 1920'de Milli Müdafaa Vekâletinin buyruğu ile Harbiye Dairesine bağlı yeni bir Kuva-yı Havaiye Şubesi kurulduğunu görüyoruz. Şube, personel araç ve gereçlerin sağlanması ile görevliyken; Erkan-ı Harbiye Reisliği ise, personelin eğitim ve hava harekâtının yönetilmesi ile görevlendirilmiştir. Bu kuruluş Türkiye Cumhuriyeti'nin havacılığı alanında ilk resmi teşkili olması bakımından önem taşır. Bu kuruluş milli mücadele sırasında üstün gayretler neticesinde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Ayrıca Türk havacıları, I.Dünya Savaşı'ndan kalan eski ve tamir görmüş uçaklarla birçok keşif ve bombalama gerçekleştirerek, düşman kuvvetlerinin durumu hakkında önemli bilgiler paylaşmışlardır. Yaşanan bu başarıların ardından havacılık sektörünün önemi anlaşılmış ve kısa zaman sonra 16 Şubat 1925'de Türk Tayyare Cemiyeti kurulmuştur.⁶⁸ Türk Tayyare Cemiyeti'nin kuruluşu sırasında da ilk idare heyeti üyeleri arasında Esat İleri de yer almaktadır.⁶⁹

2.2.d. Milli Mücadele Yıllarındaki Hizmetleri

I.Dünya Savaşı yenilgisiyle 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti'nin imzalamak zorunda kaldığı Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu'nun işgale uğraması, Kuva-yı Milliye Ruhu'nun canlanmasına neden olurken, Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmesi de bu ruhun tüm yurda yayılmasına olanak sağlamıştır. Samet Ağaoğlu Kuva-yı Milliye Ruhu'nun canlanmasıyla ilgili olarak, siyasi olgunluk seviyesine yükselmiş bir milletin, siyasi kudretini kullanmasından başka bir şey olmadığını ifade ederken bu ruhun kendisini gösterdiği en büyük kurumun da Birinci Büyük Millet Meclisi olduğuna dikkat çekmiştir.⁷⁰

⁶⁸ Mahmut Akdoğan, "*Türk Tayyare Cemiyeti*", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1993, s.10-23-29.

⁶⁹TİTE, 71-27, 1001.

⁷⁰ Samet Ağaoğlu, *Kuva-yı Milliye Ruhu*, Kültür Bakanlığı, 1981 Ankara, s.11.

İzmir'in işgale uğramasının ardından 27 Mayıs 1919 tarihinde Aydın'ın Yunanlılar tarafından işgal edilmesi; Aydın bölgesinde Kuva-yı Milliye'nin oluşmasına ve böylelikle siyasi ve askeri faaliyetlerin başlamasına olanak sağlamıştır. Aydın kentinin ileri gelenleri, işgallerin haksız ve hukuksuzluğunu tüm dünyaya duyurmaya çalışırken, Aydın'ın efeleri ve askerleri de; Müslümanlara karşı başlatılan katliam ve yıkımlar karşısında silahlı direniş örgütleri kurmuş ve bölgesel savunmaların kıvılcımını ateşlemişlerdir. İşgaller karşısında oluşturulan Kuva-yı Milliye; kısa sürede başarıya ulaşmış ve 30 Haziran 1919'da Aydın geri alınmıştır. Esat İleri'nin de siyasi ve askeri alanda destek verdiği bu mücadeleyi kaleme alan Celal Bayar, hem Esat İleri'nin hayatına hem de düzenli ordunun önemine dikkat çeken şu satırları yazmıştır;⁷¹

“... yola çıkmış yürüyor ve konuşuyorduk. Hocanın eşi rahatsız, dünyaya çocuk da getirmek üzere bulunuyormuş. Zihni bununla meşgul olacak ki Esat Efendi birden –Celal Bey dedi. –Yunanlıların geri dönüp Aydın'a gelmeleri ihtimali olup olmadığını sordu. Ben böyle bir soruya cevap vermek için hazır değildim. O ana kadar düşmanın son ve gerçek durumunu bilmiyordum, amma karşımdaki ıstırap içinde iyi bir aile babası idi. Mutlaka bir şey söylemeli ona yardımcı olmalıydım. Bizim çeteler gibi, -Disiplini tam olmayan kuvvetler zafer kazanabilir, şehirler istila eder, fakat devam ettiremezler- mealindeki askeri bir sözü hatırladım. Hocam hemen evine git muhterem refikanızı emin bildiğin bir yere götür dedim...”

Daha önceki konularımızda; siyasi teşkilatlanmaların varlığından ve bu siyasi teşekküllerin içerisinde aktif yer alan Esat İleri'den ve yaptığı önemli görevlerden bahsetmiştik. Hayatı boyunca siyasetin içerisinde yer alan ve doğup büyüdüğü Gümölcine topraklarından kopmak zorunda kalan Esat İleri, bu kez aynı kaderi Aydın için yaşamıştır. “İkinci Vatanım” dediği toprakların, Yunan işgaline sahne olması; siyasi ve askeri teşkilatlanmalarda görev almasına ve aynı zamanda büyük bir kararlılıkla, korkmadan, çekinmeden duygu ve düşüncelerini de dile getirmesine neden olmuştur. Esat İleri'nin vatan ve millet savunmasına yönelik gösterdiği tutum ve davranışlarına bir örnek teşkil etmesi adına, Nasihat Heyetiyle yaptığı görüşme satırlarımıza kanıt mahiyetindedir.

Mondros Anlaşmasıyla işgallerin yaşanması neticesinde, İstanbul Hükümeti tarafından Nasihat Heyetleri oluşturulmuştur. Nasihat Heyeti, Başlangıçta Şile ve civarında Yunanlıların Türk köylerine yaptıkları istila için kurulmuş olsa da daha sonra Anadolu ve Trakya'da

⁷¹ Celal Bayar, *Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş* 6, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s.168.

görevlendirilmişlerdir. Ali Rıza Paşa ve Süleyman Şefik Paşalardan oluşan heyetin kurulmasındaki amaç; Mondros Anlaşması'ndan sonra yaşanan olaylarda, halkı sükûnete davet etmek, Türkler ile azınlıkların anlaşmalarına sağlamak ve halkın ihtiyaçlarını tespit etmek olsa da asıl amaç, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin yeteneksizliklerini ortaya koyarak, Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni örgütlemektir.⁷² Heyet bu maksatla Ege Bölgesi'nde dolaşmaktadır.

29 Nisan'da İzmir'den Aydın'a hareket eden Nasihat Heyeti, Aydın'a vardığında, karşılayıcılar arasında din adamlarının az olması Şehzade Abdürrahim Efendi'nin dikkatini çekmiştir. Abdürrahim Efendi, Mutasarrıf Vekili Fuat Bey'e bunun nedenini sorunca Fuat Bey;⁷³

“Efendimiz Hazretleri, Aydın'da Hilal-i Ahmer Reisi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup, aynı zamanda İrşad Heyeti Reisi bulunan Sultani Mektebi Muallimlerinden Gümülcineli bir Esat Hoca vardır. Bu zatın çok nazîlü'l-kelam olduğu kadar ilmiye mensupları üzerinde de nüfuzu büyüktür. Onun teşviki ile zat-ı devletlerinin istikbaline iştirak etmişlerdir.” cevabını vermesi üzerine şehzade, Esat İleri ile tanışmak istemiş ve kısa zaman sonra Esat İleri ile görüşmüştür. Şehzade, Esat İleri'ye kendisini karşılamaya gelen heyetin arasında neden bulunmadığını sorusu üzerine Esat İleri;

“Efendi Hazretleri, sebeb-i teşrifinizi bildiğimiz için istikbalinize varamadık. Bizim nasihate ihtiyacımız yoktur. Hıristiyanlarla iyi geçinmediğimizi kim söylüyor? Eğer siz söylüyorsanız, bunu bütün cihan umum-u efkârına siz ilan ve tebliği etmiş oluyorsunuz. Bu havaliyi gezecek ve göreceksiniz Hıristiyan mahalleleri mamur ve abadan, İslam mahallatı ise muhtaç-ı ümrandır. Biz Türkler cephelede harp eder, aziz vatanımızı korumaya çalışırken, onlar fabrikalar kurmuşlar, bağlar bahçeler içinde yaşarlar. Servet, refah, saadet her şey onlarla, fakru zaruret Türklerde toplanıyor. Nasihati bize değil, bizi iktisaden öldürmeye çalışan zümreye vermelisiniz.” cevabını vermiş ve onun gösterdiği bu tepkiyle birlikte akşam verilecek yemek listesinden şehzadenin isteği üzerine Esat İleri'nin ismi çıkarılmıştır. Nasihat Heyeti Aydın'dan

⁷² Aydınel, a.g.e.,s.44.

⁷³ Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken Hasan Tahsin*, 4.Baskı, Haziran 1998, s.147.; Başaran, a.g.e., s.18; Yeni Asır Gazetesi, 07.04.1980.

ayrılıp Muğla, Denizli ve Antalya'ya kadar gitmişlerse de hiçbir yerde müspet destek görmemişler ve Esat İleri'nin verdiği sözlü tepki dışında da tepkiyle karşılaşmamışlardır.⁷⁴

Esat İleri'nin bir başka tepkisi ise İtalyan işgal kuvvetlerine karşı olmuştur. Yunanlıların zalimane girişimlerini İstanbul Hükümetine ve İtilaf Devletleri temsilcilerine anlatmakla görevli heyetin arasında yer alan Esat İleri, Rodos yoluyla İstanbul'a geçerlerken Rodos Umumi Vali ve Kumandanı ile yaptığı görüşme onun cesaretine ve doğruları savunmasına ikinci kanıt niteliğindedir. Görüşmede;⁷⁵

Kumandan: -Nasılsınız?

Esat İleri: Vatan düşman işgali altında olanların hali malum-i alinizdir.

Kumandan: Yunanlılardan korkuyor musunuz?

Esat İleri: Yunanlılardan korkmuyoruz, sizden korkuyoruz.

Kumandan: Niçin?

Esat İleri: Yunan zulüm yapıyor, zulüm yapmakta devam ediyor. Ondan korkmuyoruz. Sizden korkuyoruz. Çünkü halkımıza battaniye, un, pirinç, şeker, çocuklara bisküviler ve ilaçlar dağıtıyorsunuz, vatandaşlarımızı avlamaya çalışıyorsunuz. Korkulacak düşman sizsiniz!

Kumandan: Şu halde, bizden memnun değil misiniz?

Esat İleri: Bizim ordu, İtalya'nın bir kısmını işgal etse ve aynı insanlığı ve adaleti gösterse o zaman bu sorduğunuz suali ben size tevcih etsem vereceğiniz cevap ne ise benimki de odur.

Kumandan: Bizim işgalimiz müttefiklerimizle siyasetimiz icabıdır. Halka yardımımız da insaniyet ve merhamet iktizasındadır. Biz istiklalimize kavuşmanızı ve sizinle münasebet kurmak ticaret kurmak isteriz.

Esat İleri'nin Nasihat Heyeti ve İtalyan İşgal Komutanına verdiği sözlü tepkileri dışında vatanın savunulması hususunda bir takım girişimleri olmuştur. 57. Fırka (Tümen) Kumandanı

⁷⁴ M.Kamil Dursun, *İzmir Hatıraları*, Yayına Haz. Ünal Şenel, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, s.94.; Mevlüt Çelebi, *Heyet-i Nasihat Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri*, Akademi Kitabevi, İzmir 1992,s. 46.; Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi İzmir, Aydın, Manisa , Denizli 1919-1923*, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2006, s.219.

⁷⁵ Bayar, a.g.e., s.18.

Albay Şefik, Yunan ordusunun Aydın'ın işgali öncesinde gerekli tedbir ve uyarıların alınması için düzenlediği toplantılara Esat İleri de katılmıştır.⁷⁶ Albay Şefik Bey'in başkanlığında düzenlenen toplantıda, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiğini ve bu durum karşısında ne yapılması gerektiğini halka anlatmak için Namazgâhta büyük bir miting tertip edilmiştir. Mitingde konuşma yapan muallim Sabri Bey'in ardından Hilal-i Ahmer Başkanı sıfatı ile Esat İleri'de heyecanlı bir dua okumuş ve miting sonrası bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine telgraf çekilmiştir. Telgrafta; “*Milli hukukumuzu temin edecek olan, Teşkilatımızı silahlı olarak, vakti geçirmeden, bize yardım için himmet ve gayret gösteriniz*” satırları yer almıştır. Ancak Aydın'ın 27 Mayıs 1919 yılında işgal edilmesiyle dernek üyeleri dağılmış ve bazı dernek üyeleri çalışmalarını İstanbul ve Denizli'den yapmak zorunda kalırken⁷⁷ Esat İleri'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla çalışmalarına Ankara'dan devam ettirmiştir.

I.Dönem Aydın vilayetinden meclise giren Esat İleri, mecliste önemli vazifeler üstlenmiş ve Balkanların savunulması için kurulan Trakya Paşaeli Cemiyeti'nin Ankara Heyeti gurubuna dâhil olmuştur. Derneğe üye olmasıyla birlikte, Balkanlardan gelen muhacirlerin ve Yunan kıyımına maruz kalan Müslümanların sorunlarını, mecliste ivedilikle tartışmaya açmıştır. Yunanlıların, Aydın'da başlattığı yağma ve yıkım sonucunda yaşananlar ve zorunlu göçler de⁷⁸ Esat İleri'nin gündeminden uzun yıllar yer alırken, bu olumsuz durumları eserlerinde yer vermesi onun derinden etkilendiğinin kanıtı mahiyetindedir.

Esat İleri'nin meclis gündemine taşıdığı sorunları dönemin komutanlarının kaleme aldığı hatıratlarda da yer almaktadır. Yüzbaşı Ahmed Bey⁷⁹, Yunan Karargâhının orduya yardım etmek bahanesiyle köyleri dolaşan müsella Rum guruplarına göz yumulduğunu ve bu suretle de büyük bir hata yapıldığını çünkü bu gurupların Müslümanlara karşı zalimane girişimleri olduğunu aktarmıştır. Ayrıca evleri muharebe ateşi ile yanan Müslümanların evlerinden kaçarken bu kaçışma esnasında Yunanlılar tarafından kasten vurulduklarını ve kaçamayanların da yanmaya mahkûm olduklarını ifade etmektedir.⁸⁰ Nazilli Kuva-yı Milliye Kumandanlığı İl Sekreteri Cevat

⁷⁶ Sadettin Demirayak, “Kuva-yı Milliye'nin Aydın'da Doğuşu”, *Milli Mücadele'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Ed.Günver Güneş-Mehmet Başaran, Aydın 2007,s.61.

⁷⁷ Başaran, a.g.e., s. 19; Mehmet Başaran, “Milli Mücadele'de Sivil Temelli Direniş Çine Heyet-i Milliyesi”, *Milli Mücadele'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Ed.Günver Güneş-Mehmet Başaran, Aydın 2007,s.127.

⁷⁸ Turan, a.g.e., s.164.

⁷⁹ Süvari Yüzbaşı Ahmed, *Türk İstiklal Harbi Başında Milli Mücadele*, Yayınlayanlar İsmail Aka-Vehbi Günay-Cahit Telci, Akademi Kitabevi, İzmir 1993, s.100.

⁸⁰ Süvari Yüzbaşı Ahmed, a.g.e., s.106.

Sökmensüer ise,⁸¹ Rum eşkıyaların çirkin saldırılarının boyutunun giderek arttığını (Dumatçe) (Doğan Bey) Akköy civarında bir Türk'ün dolaşmasına imkân bırakılmadığını ve Sisam adasından geceleyin gelen eşkıyalarla birleşen yerlilerin, ele geçirdikleri sürüleri Sisam adasına kaçırdıklarını ve çobanlarını da öldürdüklerini anlatmıştır. 57. Fırka (Tümen) Komutanı Şefik Aker,⁸² İzmir'den Aydın istikametine hareket eden marşandiz trenine Rum çeteleri tarafından ateş edildiğini ve bu saldırı sonrası bir Türk kadının vefat ettiği ve bir kişinin de yaralandığını, birçok köylerde Yunan eşkıyası ve yerli Rumlar tarafından tecavüzat yapıldığını, yerli Rumların toplu ya da tek olarak insaniyete karşı irtikâp etmekte oldukları beyan etmiştir.

Konuyla ilgili örnekler bir hayli fazla olmakla birlikte yaşanan bu feci durumlar üzerine Esat İleri, Yunanlıların Aydın ve çevresinde zalimane girişimlerini anlatmak ve Kuva-yı Milliye harekâtının dünya basınına yansıyan hataların ve yanlışların düzeltilmesi hususunda önemli girişimlerde bulunmuştur. Onun bu girişimi Esat İleri'nin Enver Ziya Karal'a 1945 yılında yazdığı mektupta ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Mektupta⁸³;

“...57. Fırkanın (Tümenin) Zabitleriyle ve Aydın Efeleriyle kıyam ettik. Aydını işgal eden Yunanı defettik. Üç gün sonra Yunan büyük kuvvetle tekrar Aydın'ı işgal etti. Dünya matbuatına bizim harekâtı vataniyemizi zalimane göstermeye, Anadolu'da Hıristiyanlık tehlikededir diye yaygara etmeye başladı. Yüksek huzurunuzda sunduğum mazbatayı⁸⁴ amilen İstanbul'a gittik. Rodos tarikiyle İstanbul'a girerken Rodos da Yunanlılara düşman olan İtalyanlardan Yunan mezaliminin Avrupa matbuatına isal için faydalar gördük. Mezalim listesinin Türkçe olmasıyla o sıra Avrupa'dan tahsilden gelen mahzun Şükrü Saraçoğlu, Mahmud Esad Fransızcaya tahvil ettiler. Cihan-ı Efkâr-ı Umumiyesi neşre muvaffak olduk. Rodos Vali-i Umumiyesi ve Anadolu Kuvayı İşgaliye kumandanıyla mülakatımız bir Türk evladına yakışır bir surette merdane harekâtımız düşmanın bile takdirini mucip olmuştur. İstanbul'a döndüğümüzde saraya gittiğimizde padişahın kabul etmemesi, Damad Ferid'in bagilerin mümessilini kabul edemeyiz demesi, Bekirağa Bölüğünde muvaffak İttihat ve Terakki ricaliyle Kadıköy'de Mahmud Muhtar Paşa'nın köşkünde oturan Mekteb-i Şerikim Haydar Rüştü, o sıra İstanbul Müftüsü Müdürü şimdi

⁸¹ Cevat Sökmensüer, *Milli Mücadele Aydın-Nazilli Cephesi Kahraman Subaylarımız ve Zeybekler Hatıralarım*, İzmir, s.99.

⁸² Mehmet Emin Elmacı, “Milli Mücadele’de 57.Tümen ve Albay M.Şefik Bey’in Aydın’daki Faaliyetleri”, *Milli Mücadele’de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Ed.Günver Güneş-Mehmet Başaran, Aydın 2007, s.162.

⁸³ TİTE, 71-27, 1001.

⁸⁴ Çine bölgesine gelen muhacir ihtiyar heyetinden oluşan 177 kişinin imzaladığı ve Çine Belediye Reisliğinden tasdikli mazbata. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bayar, a.g.e., s.17.

meclis reisi vekili Ref'et ve Akşam Gazetesi sahipleri Şinasi, Nazım ve Şair mahdum Yahya Kemal, Bahri Sefid Otelinde merhum Necati ve Vasıf Beylerle mülakat, ecnebilere Yunanın zalimane hareketlerini anlatınca merhamete geldiklerini, hükümetlerine yazacaklarını bildirmeleri, bir hafta sonrada bir tahkik heyetinin Aydın cephesi taraflarına geleceklerini söylemeleri ve emsali harekâtına şanlı sahifeleridir. Aydın'da siyasetten anlamaz efelerin Hıristiyanlara karşı hareketlerini.... Hıristiyan mahallesinin yanmasının Yunanlıların ifa ettikleri yangınından sirayetle vukunu isbata muvafakatimiz beynel minel şehrimize verdirmeye sebep olduğumuz rapor, hayatımın şeref sayfalarıdır..." Esat İleri'nin mektubunda belirttiği ifadeleri Aydın ve Ödemiş Cephesi Kumandanı ve Harekâtı Harbiye Reisi Tahir Özerk doğrulamış ve o da şu ifadeleri kullanmıştır;⁸⁵

"Muhterem hocamızın gerek muharebe gerekse siyaset sahalarında büyük hizmetleri vardır. Aydın muharebesinden sonra Yunan mezalimini İstanbul Hükümetine ve İtilaf Devletleri mümessillerine anlatmak üzere umum halkın mümessili olarak Aydın Belediye Reisi Reşat Beyle birlikte Rodos tarihiyle İstanbul'a gitmesi ve beynelminel tahkik heyetinin gelmesine ve lehimize rapor verilmesine dair büyük hizmetlerine paha biçilemez takdir ve tebcil vecibedir." açıklamalarına Celal Bayar da eserinde ayrıntılı olarak anlatmıştır. Celal Bayar, Esat İleri'nin el yazısıyla yazıp kendisine verdiği hatıratını aktarmadan önce Aydın şehrinin Yunanlıların işgaline maruz kalmasıyla on binlerce halkın, kitleler halinde İtalyan işgal bölgesine sığındıklarını, çiftçilerin tarla ve bahçelerindeki ürünleri bırakmak zorunda kalırken esnaflarında dükkânlarını kapattıklarını ve durumun bölge için büyük sorunlar doğurduğunu aktarır. Bu sebeple olayların vahametini İstanbul Hükümeti ile İtilaf Devletleri temsilcilerine bildirilmesi ve işgalin kaldırılması için teşebbüste bulunma maksadıyla üç kişilik bir heyet oluşturulduğunu, bu heyet üyeleri arasında da Esat İleri'nin yer aldığını söyler. Heyet'in deniz yolu ile İstanbul'a yola çıktığını ancak ilk aşamada Rodos Adası'na uğradıklarını ve burada İtalyan İşgal Kuvvetleri Umumi Kumandanı ve Rodos General Valisi Batsenoni namına, Vantura adında Türkçe bilen bir memur tarafından karşılandıklarını ertesi gün ise, umumi vali ve kumandan ile görüştiklerini ve Yunanlıların zulümlerini anlattıklarını ve yaşananların dünya basınına duyurulması için

⁸⁵ Sebilürreşad, S.71, C.III, Ocak 1950, s.334.

hazırlanan mazbatayı verdikten sonra heyetin İstanbul'a vardığını aktarır ve sonrasında Esat İleri'nin ağzından şu açıklamalara yer verir,⁸⁶

“Babıali’de hususi kalem müdürüne başvurduk. Aydın ve havalisi halkının mümessili olduğumuzu görüşmek üzere geldiğimizi söyledik. Kendisinden: efendisini gördükten sonra Sadrazam Paşa Hazretleri (Damad Ferid) bagilerin mümessilini kabul edemeyiz. Buyurdular. Cevabını aldık. Çok müteessir olduk. Mutasarrıfın İzmir’de (Yunanlılar elinde) tutuklu olduğunu kurtulmasını rica ettiğini söyledik. Mutasarrıf şehit olmuştur, dediler. Ailesine ait mektubu gösterdim, hayret ettiler ve Sadrazama bildirdiler. Hürriyet ve İtilaf Partisinin Sadrazama mutasarrıfın öldüğünü söylüyor. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bir ferdi, İzmir’de vapurdan mutasarrıfın akıbetini öğreniyor. Mektubunu İstanbul’da ailesine ulaştırıyor. Babialiden ayrıldık. Saray-ı Hümayuna gittik. Burada dahi hüsn-i kabul görmedik. Padişahın başhekimi Arif Paşa imiş. Bizi kabul etti. Biz Yunanlıların zulümlerinden, milli kıyamın zulme karşı meşru bir hareket olduğundan bahsettik. İşgale rıza göstermek, silahları terk etmek Avrupa’ya emniyet verecekmış! Daha ziyade faydalar görülecekmış! Padişah’ın da bu fikirde olduğu bildirildi. Bundan sonra Tarabya’da elçilik kapılarında dolaştık. Tesirli beyanatta bulunduk. Çine’ye bir tahkik heyetinin geleceğine dair söz aldık. İstanbul Kızılay Umumi Merkezi’ne de halimizi anlattık. Yardım ricasında bulunduk. Elimizde Çine ilçesine sığınmış 25 bin Aydınlı göçmen namına eşraf ve muteber kimselerle imam ve muhtarların imza ve mühürlerini taşıyan mazbata olmasa idi. İstanbul Hükümeti bizi tevkif ve İngilizlere teslim edecekti. Mazbatanın varlığı elçiler nezdinde bize kuvvet, sözlerimizin dinlenmesine sebep oldu. Yalnız Babıali ve Saray bize bagi nazarında baktı. Etrafımız Türkiye’nin ezeli derdi hafiyeler ve sivil polislerle çevrilmişti.”

27 Mayıs 1919’dan itibaren Aydın’da Yunanlılar tarafından gerçekleştirilen katliamların dünyaya duyurulmasında ve bölgenin örgütlenmesinde girişimlerde bulunan Esat İleri, vatan savunmasında da en ön sıralarda yer almıştır. Bu anlamda, Kuva-yı Milliye gurubuna katılmış ardından Aydın ve Ödemiş cephelerine bilfiil iştirak etmiş ve cephede gösterdiği üstün hizmetleri ve başarısı üzerine kendisine “*Milli Ordu Fahri Müftüsü*” unvanı verilmiştir.⁸⁷ Ayrıca Mart 1920

⁸⁶ Bayar, a.g.e., s.19.

⁸⁷ Binbaşı Hacı Şükrü, Yörük Ali Efe ve Demirci Mehmet Efe tarafından “Fahri Ordu Müftüsü” olarak tayin edilmiştir. Tunalı, a.g.m, s.85; TİTE,71-12, 3/1; Bkz. Ek.1.

senesinde de cephede ki askerlere vaaz ve nasihatler vermesi için cüzi bir ücret karşılığında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından resmi olarak görevlendirilmiştir.⁸⁸

Esat İleri'nin cephelerdeki başarılı görevlerine ilişkin dönemin komutanlarının aktardığı hatıralar önemlidir.⁸⁹ Bu anlamda Aydın ve Ödemiş Cephesi Kumandanı ve Harekatı Harbiye Reisi Tahir Özerk;⁹⁰

“... Aydın cephesinin merkezi olan Köşk'te milli ordu müftülüğünü kabul buyurduğunuz günün akşamı Aydın-Köşk cephemizin cenahını emniyete almak için Yunanlıları bir gün evvel işgal ettikleri Mendegüme Vadisi'nden atmak üzere yapacağımız muharebede bulunmak üzere benimle beraber yola çıktığınızı ve o gecenin keyfiyetiyle zulmete inzimam eden dağ yolunun mailiyetine ehemmiyet vermeyerek bütün geceyi uykusuz yürüyüş halinde geçirip sabaha kadar bir saat kalarak Koçak Deresi'nin ağzında ve sol tarafındaki tepede Yunanlılara karşı o gün mevziye girmiş olan biricik kudretli cebel topumuzun yanına muvasalatımızı unuttunuz mu? Alelusül piyade kuvvetlerimiz fecirle beraber taarruza başlamış bulunuyordu. Bunu bizim topumuzun batarya dürbünü ile ne güzel seyretmiştik. İlk cephane sandığından çıkarılan ilk mermiyi irşad ve emirlerinizle, tekbirlerle topun yanına getirip mübarek ellerinizle topa yerleştirdiğiniz bu mermi bir düşman topun ağzına tam isabetle o topu parçalamış ve düşman bataryasını allak bullak getirmiş olduğunu ... işte bu topçu muharebesinde sizin maddi manevi tesir ve nüfuzunuzu Cenab-ı Hak bizlere alenen göstermişti.” şeklindeki açıklamalarına bir destekte Dördüncü Fırka Kumandanı Kaymakam Mehmet Nazım'dan gelmektedir. Mehmet Nazım 2 Şubat 1921 tarihinde yazdığı mektubunda;⁹¹

“... karlı ve yağmurlu bir havada herkesin ruhen düşkün olduğu günlerde kendisini cephemizin ileri hatlarına Yaş Çayır'a vaaz ve irşad için gönderdim. Siperlerimizde askerimize nasihat ve düşmana kurşun atmak suretiyle fiilen mücadeleye müşareket eyledi. Bundan memnun ve müftehir kaldığımı işbu vesika ile kendisine arz ve beyanı bir vecibe-i vicdaniye bildim.”

⁸⁸ Dinar'da Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nden alınan 13 Ağustos 1920 tarih ve 3579 nolu telgraf. Ayrıntılı bilgi için bkz. Başaran, a.g.e. s.89

⁸⁹ Esat İleri'nin cephelerdeki hizmetleri ile ilgili ATASE'den ve Emekli Sandığı Arşivi'nden herhangi bir bilgi ya da belgeye ulaşılamamış olup bilgi ve belgelere de dönemin komutanlarının hatıraları ile Esat İleri'nin TİTE'ye başlattığı evraktan öğrenmekteyiz.

⁹⁰ Sebilürreşad, S.71, C.III, Ocak 1950, s.334.

⁹¹ Tunalı, a.g.m., s. 86.; TİTE, 71-15.

Esat İleri Ankara’da mecliste olduğu zamanlarda ise, Türk askerlerine moral verme ve askerleri teşvik etme görevini asla ihmal etmemiştir. Türk askerlerinin kesin muzafferiyete ulaşmasının arzusuyla pek çok şiirler kaleme almış ve bu coşku dolu şiirleri Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde yayınlanmıştır. Kaleme aldığı şiirleri dışında Sakarya Meydan Muharebesi öncesi Ankara’da on binlerce kalabalığa Türk ordusunun mutlak zaferi için önemli konuşmalar yapmış ve halka moral vermiştir.⁹² Fevzi Çakmak da hatıralarında Esat İleri’nin meydanlardaki coşkulu konuşmalarını şu ifadelerle aktarır;⁹³

“... Düşmanlarımızın, büyük ve hatta nâmütenahi imkânlarıyla, cephelerin arkasına sarkarak en ücra köylere kadar ihanet tohumlarını saçarken, bizim din ulemamız, her yerde bunların karşısına çıktılar ve tezvirlerini kıymetsiz bıraktılar. Cephelerde de askerlerimizin hâlet-i ruhiyesi takviyeye muhtaç olduğu anlarda ulemayı yanı başımızda bulduk çoğu bir nefer tevaazu ve seferi kıyafeti içinde bu ak sakallı, alim, fazilet ve necabet sahibi alimlerin efrad arasında gözükmeleri, onlarla sohbeti, kitle halinde namazlarda imamlık etmeleri, hutbeleri, vaazları büyük müspet tesirler yapıyordu. Çoğunun mübarek isimleri ve çehreleri hafızamın en mukaddes hatıralarını teşkil eder. Bir Menteşe Mebusu Esad Efendi Hoca vardığı, unvanı Cephe Müftüsü idi. Ümmi, Türkçesi en basit efradın mutlak rahatlıkla anlayacağı sade dille o kadar heyecanlı, tesirkar ruhları ümid ve azimle teçhiz eden vaazlar veriyordu ki, en yüksek rütbelisine kadar bütün ordu, adeta mütehassiri ve meftunu idik...”

Esat İleri, ordunun iâşe ve teçhizat ihtiyacının karşılanması amacıyla da halktan yardım toplamış ve bu görevleri nedeniyle takdirleri üzerinde toplamıştır. Birinci Ordu Komutanı Ali İhsan, Esat İleri’nin ordunun ihtiyacının karşılanması amacıyla yaptığı başarılı görevlerini şu sözleriyle belirtir⁹⁴;

“Ordunun bu sıralarda muhtaç olduğu mevad-ı iâşenin tedarik ve mubayaasında sebk eden kıymetli muavenetlerinize bilhassa arz-ı teşekkür eder ve iâşenin halen ve atiyen tanziminde bir buhrana maruz kalmamak üzere mubayaa hususunda ki himem-i alilerinizin devam ve temadisini bilhassa rica ve arz-ı hürmet eylerim efendim.”

⁹² Cemal Kutay, *Ege’nin Kurtuluşu*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981, s.120.

⁹³ Cemal Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973, s.217.

⁹⁴ TİTE, 71-22,4; Ayten Can Tunalı, “Esat Efendi (İleri) ve Ah Aydın Adlı Şiiri”, Aydın Aydın Eski Eserleri Sevenler Derneği Aylık Tarih ve Kültür Bülteni, Yıl 3, S.34, Temmuz Ağustos 2007, ss.6-7.

Esat İleri'nin İlkurşun Muharebesi'nin başarısı üzerine Ali Orhan İlkurşun'a yazdığı mektup cephelerdeki kahramanlara hem tanıklık ettiğini hem de destek verdiğini göstermesi açısından önem taşır.⁹⁵

“Düşman kollarını sallaya sallaya her tarafı işgal etmişti. Yalnız, evet yalnız kahraman Ödemişliler bu zillete aziz vatana karşı İtilaf Devletleri'nin o hainane hareketlerine ve İstanbul Hükümeti'nin bu işgale karşı göz yummasına tahammül edemediler. Haki pakine (temiz toprağında) altı yüz yıl mukaddem Aşağı İzmir Kalesi'ni zapt etmek için harp ederken şehit düşen Umur Bey'in ve babası Aydınoğlu Mehmet Bey'in ve kardeşlerinin meftun buldukları yerlere düşmanı ayak bastırmamak üzere ayaklanan Ödemiş evlatlarından Hamit Şevket, Ali Orhan ve Jandarma Yüzbaşısı Tahir gibi emsali nadir kahramanlar, İlkurşun adı verilen (Hacı İlyas) civarından düşman kuvvetlerine karşı gelmişler, büyük kahramanlıklar göstermişler, milli tarihimize şerefli sahifeler açmışlardır.”

Esat İleri, Sakarya Meydan Muharebesi'nin, ölüm kalım savaşı olduğunu ve zaferin çetin şartlarla istihsal edilebildiğini, bu şanlı zafere inananların hemen hemen yok denebilecek kadar az kişi olduğunu ve bu nedenle de Ankara'yı terk eden kişi sayısının epey fazla olduğunu hatıralarında anlatır. Ayrıca Ankara'da Sakarya Muharebesi'nden gelecek güzel haberleri beklerken yaşadıklarını ise şu sözleriyle aktarır;⁹⁶

“Yunanın, Ankara'nın burnunun dibine kadar yaklaşışı karşısında ümitsizliğe düşerek bir çoklarının Kayseri'ye doğru kaçtıkları sırada ben Hakimiyet-i Milliye Gazetesi idarehanesinde bir odada yatıp kalkıyordum. Bu gazete, malum olduğu gibi, Büyük Gazi'nin gazetesiydi. Fakat Gazi buraya, hazırlanın filan diye bir şey dememişti. Kulağım kirişte olduğu halde, böyle bir şey duymamıştım. Aksine, şehrin kaçanların yarattıkları heyecanla dolu havası içinde Hakimiyet-i Milliye, normal hayatını yaşıyor, muntazam intişar ediyordu. Bu hal bana, her şeye rağmen, ümit ve kuvvet verdi. Bu sırada, yani başlamış olan harbin neticesinden şüphe edilerek endişeye düşüldüğü hengamede bir gün, Mustafa Kemal Paşa da Haymana'dan gelmişti. O telaş içinde meclise de uğradı. Etrafını saran mebuslar arasında bedbin oldukları öteden beri malum bazı muhalif geçinenlerde vardı. Bunlardan biri sordu: - Vaziyet nasıl Paşam? – Görüyorsunuz işte,

⁹⁵ Ali Orhan İlkurşun, *Ödemişli Bir Özgürlük Savaşçısının Kaleminden İlk Kurşun ve Sonrası*, Yay.Haz. Engin Berber-Taner Bulut-Tülay Gül, Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayını:4, İzmir 2003, s.95; Filiz Akın Özcan, *Milli Mücadele'de Küçük Menderes Havzası (1919-1923)*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2009, s.107.

⁹⁶ Dün ve Bugün Gazetesi 18.05.1956, Bkz. Ek.11

vahimdir! Cevabını verirken başını çevirince göz göze geldik. Dikkat ettim tebessüm ediyordu. Bu gülümseyişini çok manalı buldum. Bunda, vaziyeti daima yenilemeyecek derecede vahim görmeyi itiyad edinmiş olanlarla iştihza eden ve pek yakında aldanacaklarını ihsas eden bir mana vardı. Bir an içim ümitle doldu, ferahladım ve bu çok manalı gülümseyişten ilham alarak hemen ertesi günü harekete geçtim. Malum ya serde hocalık var... Vakîâ icabında bir elimizde Kuranı Kerim, bir elimizde silah cepheden cepheye koşmaktan da geri durmadık amma, şimdi vükelayı milletle, ağniyayı memleketin Kayseri yoluna dökülerek fukarayı ümmetin ne yapacağını bilemez bir halde boyunlarının büküldüğü bu günde, yapılacak ilk iş, bunları teselli ile ümitsizlikten kurtarıp, canlandırmaktı. Yoksa, panik halka kadar sirayet edip, cephe gerisini perişan bir vaziyete sokmak tehlikesini gösteriyordu. Bu halkı teskin edip kalplerini inançla doldurmak lazımdı. İşte bu maksatla halkı, şehir civarındaki musallaya davet ettik. Kadın erkek seve seve geldiler. Mahşeri bir kalabalık birikti. Kürsüye çıktım. Olanca kuvvetimle sesimi yükselttim.

– Eyyy, ölüden diri, diriden ölü halk eden Allah! Eyyy Kabe-i muazzamayı yıkmaya gelen edrehe askerini mahv eden Allah! Eyyy din düşmanı Ebu Lehebi ve emsalini mahv eyleyen Allah! Senin emrine dayanarak kıyam ettik! Kıyamımız haktır. Yardımcımız Cenab-ı Hak'tır diye, karısı kocası, hacısı hocası bütün millet ayaklandı. Rehberimiz Mustafa Kemal. Senin avni inayetinle bulmayacağız zevval.

Cemaat bir anda vecde geldi. Polatlı'dan gelen top seslerini duymaz oldu. Allahım dua eden edene... bir müddet sonrada Polatlı'dan zafer müjdeleri gelmeye başladı.”

Esat İleri milli mücadelenin zor döneminde siyasi ve askeri başarıları dışında doğru tespitleri ve yaptığı heyecanlı konuşmalarla halkın ve ordunun moralinin yüksek tutulmasında önemli sosyal vazifeler üstlenmiş meclisin ve Mustafa Kemal Paşa'nın güvenini kazanmıştır. Bütün bu icraatları göz önüne alındığında ordunun iaşesinin ve teçhizatının tamamlanması hususunda Esat İleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa tarafından 24.01.1923 tarihinde, Aydın Mebusu Tahsin Bey ile birlikte görevlendirilmiştir.⁹⁷ Bu görevlendirme yazısıyla meclisin hem güvenilir hem de çözüm odaklı bir vekilleri arasında olduğunun kanıtı mahiyetindedir.

⁹⁷ TBMM, Evrak ve Tahrirat Müdüriyeti, N:3026, 24.01.1922 tarihli evrak. Bkz. Ek 10.

Mustafa Kemal Paşa'nın nazarında büyük değere sahip olan Esat İleri'nin, Büyük zaferden (Sakarya Zaferi) sonra aralarında geçen bir hatıratı ise Esat İleri şöyle anlatmaktadır;⁹⁸

“... büyük zafer günlerinde, Afyon'un istirdatından sonra, beni otomobile ald, götürüyor. –Nereye gidiyoruz paşam? Dedim. – Yunan Başkumandanını aramaya! Meğer birinci ordu karargâhına gidiyormuşuz. Varınca ordu kumandanı Nurettin Paşa'ya haritaları göstererek: -Bugün düşmanın kuvayı külliyesini esir alacağız. Ve buna Rumsındaki Harbi diyeceğiz! Dedi. Keyfi pek yerinde idi. Dönerken otomobilde bana döndü: -Ey hoca! Dedi. Artık İstanbul yolu da göründü ama oradaki hocaları ne yapalım, dersin? – Af muzafferiyetin zekatıdır. Af buyurursunuz. Cevabını verdim. İtiraz etti. – Yeter artık aflar. İrşad yolunda gitsinler, ifsat yolunda değil. İstanbul'dakiler bizim meşru kıyamımız aleyhinde Anadolu'da ki hocalar ise lehinde fetva verdiler. Din iki taraflı kılıç olamaz derken Yunan ölüleri arasında silahlı ve Yunan üniformalı askerler görüldü. Birden bire korktum. Gaziye siper oldum. Beni itti ve bu askerlere elini uzatarak temenna etti. Askerlerde selamını aldı. Ben korku ve hayretler içinde idim. Meğer bizim askermiş. İğtinam ettikleri Yunan elbiselerini giymişler. Fakat bunu ilk bakışta tefrik edebilmek o büyük adamdan başka kimin harcı olabilirdi? Onlara eliyle nasılsınız diyen bir yarım daire yaptı. Onlarda kollarını uzatarak sağ ellerinin parmak uçlarını birleştirmek suretiyle; Mükemmel... işler yolunda... demek istediler. Gazi bana döndü. –Nasıl oldu da sen bunları tanıyamadın? Yunan ordusunun artık ayakta duracak hali kalmadığını bilmiyor musun? Dedi. – Paşam kıyafetleri yanılttı diyecek oldum. Gülümsedi. Ondaki yanılmayan göz kimde vardı ki?...”

İzmir'in işgali ile başlayan Milli Mücadele döneminde Esat İleri, askeri, siyasi, dini ve sosyal alanlarda gösterdiği üstün hizmet ve cesaretlerinden dolayı kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Hatıralarında ise konuyu şu sözleri ile anlatmaktadır:

“Mustafa Kemal Uşak'a gelmişti. Halide Edip Hanım da orada idi. Kendisine dedim ki: - Paşam! Halide Hanımı garp cephesine ver. Onbaşı yap. Bende Balkan Harbinde gönüllü idim. Bu harpte de bildiğin gibi Aydın dağlarında bir elimde kitap, bir elimde silah mücadele ettim. Beni de çavuş yap. Güldü. Halide Hanım da onbaşı oldu. Bizim çavuşluk nedense kaldı. Aradan bir sene geçti. 1922 yılı Teşrinin Sanisi 21.günü Büyük Millet Meclisinde Mustafa Kemal, İsmet,

⁹⁸ Dün ve Bugün Gazetesi, 18.05.1956.; Esat İleri olayı Enver Ziya Karal'a yazdığı mektupta da kısmen anlatmaktadır. TİTE, 71-27, 1001.

Fevzi, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar gibi bana da kırmızı-yeşil kurdeleli istiklal madalyası verilmişti. Bu kırmızı-yeşil kurdeleli istiklal madalyaları yalnız cephede hizmet eden mebuslara mahsustu. Madalya takma merasiminden sonra Mustafa Kemal Paşa'ya teşekkür ederken: Çavuş oldun mu? Dedi. Birden bire muhatabı olduğum bu sözden bir şey anlamadım. Şaşırdım. Şaşkınlığımı gören Cevat Abbas: -Baksana, sana da İstiklal madalyasının en muteberi olan kırmızı-yeşil kurdelelerini verdiler. Bu az mazhariyet mi? Diyordu amma bunun çavuşlukla ne münasebeti vardı. Bir türlü anlayamıyordum. Yani ben Uşak'taki muhavereyi çoktan unutmuştum. Ama o, tam bir sene iki ay on gün sonra bunu hatırlıyordu.⁹⁹

⁹⁹ Dün ve Bugün Gazetesi, 18.05.1956.

II.BÖLÜM

ESAT İLERİ'NİN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDEKİ HİZMETLERİ

Esat İleri, Balkan Savaşları, I.Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinde, cephelerde ve bölge sorunlarında üstlendiği başarılı görevler sonrası; ülkenin bağımsızlığına giden yolda da önemli görevlerde bulunmuş ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin birinci ve ikinci döneminde milletvekili olarak çalışmıştır.

Birinci dönem Aydın'dan Türkiye Büyük Millet Meclisine katılan Esat İleri; Şer'iyevkaf, İrşad ve Milli Eğitim komisyonlarında görev almıştır. Ayrıca 26 Ocak 1922'de ordu geri hizmetlerine gözetim, teftiş ve yardım için yurdun çeşitli bölgelerine gönderilen milletvekilleri arasında yer almış, meclisin selam ve güveninin orduya iletilmesinde görevlendirilmiştir. Bu dönem kürsüde; biri gizli oturum olmak üzere on bir konuşma yapmış, dört soru önergesi vermiş ve başkanlığa sunduğu dokuz kanun teklifinden biri (ihracat resminin kaldırılmasına dair) 3 Ağustos 1921'de 143 sayılı kanun olarak kabul edilmiştir.

İkinci dönem Mentеше'den (Muğla) milletvekili olarak meclise katılan Esat İleri, bu dönem; Şer'iyevkaf, Tasarı, İrşad ve Diyanet ve Evkaf komisyonunun sözcülüğünde bulunmuştur. Beş kanun önerisi ve önemli sorunları içeren yirmi bir önerge vermiştir. Kürsüde yetmiş yedi konuşma yapmıştır.¹⁰⁰ İki dönemde de mecliste yaptığı çalışmalarda ülkenin sorunları ile yakından ilgilenirken özellikle Balkanlar'dan Ege Bölgesine gelen muhacirlerin yaşadığı sıkıntıları ve sorunları gündeminden hiç düşürmemiştir.

Esat İleri'nin birinci ve ikinci dönem meclis çalışmalarına ayrıntılı olarak ele aldığımız bu bölümde; hem kişiliğinin hem de hizmetlerinin daha iyi anlaşılmasında fayda sağlayacaktır. Bu nedenle meclis konuşmaları ve meclise sunduğu önergelere ayrıntılı olarak yer verilecektir.

¹⁰⁰ Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem 1919-1923, TBMM Vakfı Yayınları N.6, C.III, s.139.

3.1. I.DÖNEM: AYDIN MEBUSLUĞU (23 Nisan 1920 – 16 Nisan 1923)

TBMM'nin I.Döneminde Aydın'dan 10 Ekim 1920'de meclise katılmıştır.¹⁰¹ Bilindiği gibi bu dönem Milli Mücadele'nin başladığı yıllar olmakla birlikte; Esat İleri'nin hem sahada hem de mecliste önemli siyasi ve askeri vazifeler üstlendiği olağanüstü bir dönemdir. Esat İleri Gümölcine'den başlattığı vatan ve millet savunmasını; Cumhuriyet ilan edilinceye kadar devam ettirmiş ve vatanın savunulmasını, milletin korunmasını her şeyin üstünde görmüştür.

Esat İleri'nin I.Dönemde ele aldığı konulara baktığımızda vatan ve millet müdafaası dışında devletin maddi menfaatinin sağlanması amacıyla bir takım girişimleri olmuştur. Bu anlamda meclise sunduğu pullar ile ilgili önerisi onun gayretinin en güzel örneğini teşkil etmektedir. Konuyla ilgili mecliste;

*“...Vaktiyle İstanbul Posta ve Telgraf Nezareti hâtırai meşrutiyet ve hâtırai seyahati padişahi gibi pullar çıkarmış ve maddi pek çok menfaat temin eylemişti. Teklif ettiğim şu kanunun esbabı mucibesinde yüz binlerce dedim. Hattâ diyebilirim ki, milyonlarca dünya yüzünde posta pulları koleksiyon meraklıları mevcuttur. Bizim posta pullarımızda 100 kuruşluk, 250 kuruşluk pullar da vardır. Bunlar bize 10 paraya mal olacaktır. Bu koleksiyon meraklıları bize on paraya mal olan pullardan her halde yüksek fiyatla almak isteyeceklerdir. Böyle maddeten pek büyük menfaat hâsıl olacağı gibi siyaseten de dünyanın her tarafına Türkiye Büyük Millet Meclisinin mevcudiyeti bu suretle intişar etmiş olacaktır. Onun için Heyeti Celilenize teklifin kabulünü teklif ediyorum....Bilirsiniz ki, bir devletin iki kanadı vardır. Bunlardan biri maddidir. Diğeri manevidir. Bu yolda niçin maddi menfaati münkir oldunuz? Bu pullardan hem maddi, hem de manevi mefaat olacaktır...”*¹⁰² şeklindeki açıklamaları uluslararası diplomaside propagandanın önemini kavramış ve bu sayede devletin maddi çıkarını da gözetmiştir. Öne sürdüğü bu teklif 125 karar numarası ile üzerlerinde “*milli mücadele hatırası*” ibaresi yazılı olarak İstanbul, İzmir, Balıkesir, Bursa, Adana ve sair tarihi memaliki meşgulenin fotoğraflarını içeren posta pulları ihdasına karar verilmiştir.

“*İhracat Kanununun Kaldırılmasına Dair*” kanun teklifini de Aydın'da yaşanan ticari kayıpların önüne geçme maksadıyla vermiştir. Bu kanun teklifiyle İhracat vergisinin halk üzerinde zarara neden olduğunu savunurken, ticaret hayatının da önünde engel oluşturduğuna

¹⁰¹ Bkz Ek.2

¹⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 35, C 1, 17.05.1921, s.311.

dikkat çekmiştir. Kanun maddesi 19 Mart 1921 tarihinde meclise getirilmiş ve kısa zamanda oy birliği ile 143 numara ve 03.08.1921 tarihle kabul edilmiştir. Buna göre; kanun teklifini meclise sunan Esat İleri'nin kanunla ilgili açıklamaları önemli olmakla birlikte bölge sorunlarını ne denli takip ettiğini ayrıca mali alanlarda da ne kadar başarılı bir mebus olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Konuyla ilgili meclis konuşmasında;

“Daire-i intihabiyem olan Söke, Koçarlı, Çine, Karacasu, Bozdoğan semtlerinde ve mücavir olan Milas ve Muğla cihetlerinde halkın elinde zeytinyağları ve sair malları kalmıştır. Buna sebep işgal altında bulunan Aydın'dan ve Ayvalık semtinden düşmanlar külliyetli zeytinyağı ve saire İzmir ve memaliki ecnebiyeye sevk ederek ucuz fiyatlarla satmasıdır. Halkımızın ihracât resmi pek büyük mazarratını muciboluyor. Hâki pâki vatanda, hayatı ticaret sönüyor, mahvoluyor, ihracat resminin mazarratı güneş gibi aşikâr, ihracattan alınacak resmin ithalâta zammedilmesiyle menafii azîme hâsıl olacağı derkâr almakla vâkıfî her hal, sahibi kemal olan heyeti celilenin nazarı takdir ve irfanına îhracat resminin ilgası hakkında berveçhiâti mevaddı kanuniyeyi takdim eylerim.

Madde 1. — Yirmi Eylül 1336 tarihli İhracat Rûsumu hakkındaki Kanun mülğadır.

Madde 2. — Anadolu'dan memaliki ecnebiyeye veya işgal altında bulunan aksamı memaliki Osmaniyyeye ihraç olunacak bilûmum mevaddan yüzde bir resim istifa olunur.

Madde 3. — İş bu kanun tarihi neşrinden ve ilânından muteberdir.

Madde 4. — İş bu kanunun icrasına Maliye ve İktisat Vekilleri memurdur.”¹⁰³

Posta pulları ve ihracat vergisi ile ilgili sorunları meclise taşıyan Esat İleri, Ege Bölgesi'nde (Denizli, Muğla arası) yollardan kaynaklı sıkıntıları da meclis gündemine taşımıştır. Yeni yol inşaatının ya da istila sırasında bozulan yolların tamirlerinin biran önce yapılması gerektiğini söyleyen Esat İleri, bu sayede tarıma destek sağlanırken bölgede siyaseten, ticareten ve güvenlik açısında da bir çok sorunun önüne geçileceğini savunmuş, aynı zamanda da kâr elde edileceğine dikkat çekmiştir. Bu anlamda Nafia Vekâletine bir önerge vermiştir. Nafia Vekili Ömer Bey 6 Nisan 1921 tarihinde; Esat İleri'nin 29 Mart 1921 tarih ve 107,186 numaralı tezkiresine cevaben; birinci yolun Denizli, Yarangüme arasında 26 kilometreden meydana geldiğini, tamire ihtiyacı olduğunu ve maliyetinin de asgari 26 bin lira tuttuğunu, ikinci yol güzergahının dağlık bölgeden oluşan Yarangüme, Uluköy, Kale-i Tavas, Sandalhan, Muratlar,

¹⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 35, C 1, 01.08.1921, ss.370-372.

Söğütlükahve, Karakol, Soğuksu Kahvesi, Muğla arasında 94 kilometreden meydana geldiğini ve maliyetinin engebeli olduğundan dolayı 470 bin tuttuğunu, üçüncü yolun ise Muğla, Menteşe, Gökabat yolundan meydana geldiğini ve bu yolun umumi yol olduğunu, bir kısmının tamir edildiğini ve diğer kısmının da yeniden inşa edileceği bilgisini vermiştir. Nafia Vekilinin bu sözlerinden teklifinin doğru anlaşılmadığını ve bölgenin daha büyük sorunlarla karşılaşma ihtimalini göz önünde bulunduran Esat İleri mecliste şu konuşmayı yapmıştır;

“...Denizli ile Muğla arasındaki yolun ehemmiyetini Nafia Vekili muhtereminin pek ziyade takdir edeceğine eminim. Nitekim, madde-i kanuniye tanzim etmeyerek bir takrirle Nafia Vekâleti Celilesinin nazarı dikkatine arzı keyfiyet etmişim. O tarafın, Denizli mebuslarının da takdir buyuracağı veçhile; Denizli ve civarı membai ziraat, mahzeni ticaret beldelerdir. O tarafların mahreç bulamamak yüzünden mahsulâtı çürümek üzere dir. Eğer Nafia Vekili Muhteremi Denizli'den Muğla'ya kadar bu yolu yapacak olursa onun sarf edeceği para kazanacağına nispeten hiçtir. Binaenaleyh diyorum ki, Nafiadan bunun hakkında tekrar derin derin düşünülerek krokiler çizilsin. Arazi son derece yol yapılmaya kabiliyetlidir. O tarafları gördük, bütün ağaçlıktır. Arazinin yol yapmak için kabiliyeti tammesi vardır. Binaenaleyh bu yoldan vazgeçilmez. İki memleketin birbirine merbutiyeti noktasından ve siyaset cihetiyle, ticaret cihetiyle pek çok menafii ve varidatı azîme teşkil ve tevlid edecektir. Binaenaleyh red olunmamasını Heyeti Muhteremeden rica ve temenni ediyorum.”¹⁰⁴ şeklindeki açıklamaları ile konunun üzerinde ısrarla durmuşsa da Nafia Vekaleti, yol yapım maliyetinin pahalıya mâl olacağını, bölgenin dağlık araziden oluşması maliyetin daha da arttıracağını ayrıca bunun için bütçelerinin yetersiz olduğunu ve hem arazinin teknik keşfinin yapılmadığını hem de bu yolun her açıdan bir fayda getirmeyeceği gerekçesi ile teklifi reddetmiştir.¹⁰⁵

Esat İleri devletin maddi çıkarları dışında vatandaşların sorunlarını da meclis gündemine taşımıştır. Özellikle Aydın'da muhacirlerin sıkıntılarını defaatle meclis gündemine getirmiş ve onların meclisteki sesi olmuştur. Muhacirlere yardım temennisi için Dâhiliye Vekâletine verdiği önergede; muhacirlerin Yunanlılar tarafından kıyıma maruz kaldıklarını bu nedenle; Aydın mülhakatında ağaçlar altında samanlıklar içinde açlık çekerek yaşam savaşı verdiklerini ve bu kötü yaşam koşullarının neticesinde; neredeyse yüzde kırkının hayatını kaybettiğini aktarır.¹⁰⁶ Ayrıca, Yunanlıların Aydın köylerinde yaptıkları kıyımların protesto edilmesine dair meclise bir

¹⁰⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 18, C 2, 31.03.1921, ss.428, 429.

¹⁰⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:37, C 1, 28.05.1921, s.337.

¹⁰⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:31, C 1, 09.05.1921, s.272.

önerge sunmuştur. Önergesinde; Hıristiyanların Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin idaresinde huzurlu ve rahat bir biçimde yaşamlarını cephe gerisinde sürdürürken, Yunan ordusunun Aydın'ın ova köylerinde on dört köyü toplayarak tahrip ettiklerini ve bu esnada camiye sığınan kadın, erkek masum bütün ahaliyi mitralyöz ateşi ile imha edildiğinin bilgisinin kendisine ulaştığını ve dolayısıyla dünyaya bu dayanılmaz zalimliğin bildirilmesini talep etmiştir.¹⁰⁷

Kötü yaşam koşulları ile hayatta kalma mücadelesi veren muhacirlere karşı yapılan yolsuzlukları da gündemine alan Esat İleri, 4 Temmuz 1922 tarih ve 980/2783 numaralı emir belgesi ile Söke ve Kuşadası'nda yaşananları meclise getirmiştir. Muğla jandarma alayı zabitanından olan ancak o sıralarda Aydın taburu emrinde hizmette bulunan Mülazım Cemal Efendi'nin muhacirlerin terkedilmiş mallarına ait birçok değerli eşyayı ve beş kırsağı, emrinde bulunan Akköy Karakol Kumandanı Fevzi Onbaşı ile hanesine gönderdiğini ve Dâhiliye Vekâletine bu durumlara karşı ne gibi tedbirler alındığını sormuştur. Dâhiliye Vekâleti Ata Bey konuyla ilgili; mevzubahis yolsuzlukların İstiklal Mahkemesi'ne sevk edildiğini ve konunun takip edildiği bilgisini vermiştir.¹⁰⁸ Ayrıca muhacirlerin, kötü koşullar altında yaşam mücadelesi verirlerken, askere alınma zorunluluğunun muhacirleri daha da kötü duruma düşürdüğüne dikkat çekmiştir. Mecliste hem askerlik meselesini hem de muhacirlerin zor yaşam koşullarını mevzuu ettiği konuşmada dönemin koşullarının anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Kısaca yaptığı konuşmada;

“...Muhacirliğin ateşten gömlek olduğu cümlelerin malûmudur. Üç gün kadar Aydın'da Yunanlılarla harp ederek Yunanlıları Aydın'dan çıkaran ve tekrar Yunan'ın büyük bir kuvvetle hücum etmesi üzerine pek perişan ve misli görülmedik bir surette mezalime duçar olarak Çine, Bozdoğan ve Karacasu taraflarına hicret eden zavallı Aydınlılar iki seneden beri gözlerinden yaşlar revan ve kalpleri hazin ve nalân olarak Aydın'ın Aydın olmasını beklerken bugün bu biçâre mazlumlar askere gönderiliyor. Çoluk çocuğu ağlamaktan ve sıkıntı içinde bulunuyor. Binaenaleyh bu biçarelerin teciline taraftar olarak vatanımıza daha ziyade hizmet etmiş olacağımıza kaaniim.”¹⁰⁹

“Muhterem arkadaşlar, bir çiçek bile bir saksıdan diğer saksıya dikilecek olursa ve olduğu yerden kaldıracak ve ayıracak olursak üç dört gün boynu bükük kalır. Biçare muhacirin dahi vatan düşmanlarının zulmünden kurtulmuş, pek mütenevvi mahallerde sefil ve perişan

¹⁰⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:74, C 1, 12.09.1921 , s.188.

¹⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:84, C 2, 14.08.1922, ss.163-164.

¹⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:41, C 2, 23.06.1921, s.28.

yaşarken bunların bir de askere alınmasında ben isabet göremiyorum. Hattâ bu meyanda almış olduğum muhtelif telgrafları Paşa Hazretlerine takdim etmiştim. Size son aldığım telgrafi okuyuvereyim:

«Düşman işgali altında bulunan sevgili Aydınımızda çocuklarımızın akraba ve taallûkatını Yunanlılar şehit etmiş, namus ve hayatımızı muhafaza etmek üzere her birerlerimiz sekiz on nüfusa baliğ efradı ailemizle birer mahalle hicret ettik. Çadır altında, hayvan damlarında pek müşkülâtla idare-i taayyüşe çalışmakta iken hizmetiyle müftehir bulunduğumuz hizmeti mukaddese-i askeriye kaç kere davet edilmekte isek de ancak şevkimiz halinde salifülfarz iskân edilmemiş ve çırılçıplak ve ailelerimiz sefil ve perişan bir surette kalacaklarından lütfen şimdilik şevkimizin tecili ve saire...» Çine'de muhacirin namına Ahmedoğlu Hamid, Alioğlu Cemal, Mehmed Osman benim de arz etmek istediğim şey budur.¹¹⁰

Esat İleri'nin bu sözlerine destek veren Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey'de, muhacirlerin perişan ve mağdur durumda olduklarını ve bundan dolayı da askerlik vazifelerinin en azından bir müddet ertelenmesi hususunda görüşünü dile getirmiştir. Görüşmeler mecliste sert tartışmalara neden olmuştur. Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa, memleketten düşmanın atılıncaya kadar şark ve garp diye bir ayırım olmadığını dolayısıyla, herkesin vazifesini en iyi şekilde yapması gerektiğini söyleyerek, ordunun asker ihtiyacının olduğunu ancak muhacirlerin yaşadıkları sorunları ve eksikliklerini tamamlamak için meclisten toplamda 6 aylık bir sürenin verildiğini ve bu sürenin de kısa zaman sonra biteceğini, memleketlerine dönmeyen muhacirlerin orduya alınacağını dile getirmiş¹¹¹ ve konu ile ilgili tartışmalara kısmen de olsa son vermiştir.

Esat İleri sadece muhacirlerin değil toplumun her kesimini kapsayan sorunları da dile getirmiştir. Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın 14 Ağustos 1920'de yeni sistemde hâkimiyetin millete ait olmasıyla ilgili fikir beyan etmesinin ardından, Esat İleri'nin de içinde bulunduğu halkçı mebuslar, halkçılık programının uygulama koyulması noktasında bazı girişimler başlatmışlardır.¹¹² Bu hususta Esat İleri, mecliste seçim yasasındaki değişikliklerin görüşüldüğü oturumda, Teşkilat-i Esasiye kanununun mesleki temsil maddesini eleştirmiş ve toplumun her kesiminden vatandaşın mecliste temsil edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu görüşler ışığında mecliste yaptığı konuşmada;

¹¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:42, C:2, 25.06.1921, s. 44.

¹¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:42, C:2, 25.06.1921, s.46,

¹¹² Güneş, a.g.e., s.194.

“Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir. Milletın saadeti halini temin ve idaresizlik yüzünden hazin ve nalan kalplerini teskin maksadıyla günlerce müzakare ve müşavere ile mevkii müzakereye konulan şu halkçılık programı hakkında cenab-ı hak ciheti tatbiyeesinde muvaffak eylesin demekten başka söziim yok. En mühim işler de din ve devletin, vatan ve milletin muhafazası uğrunda cephelerde ilk saflarda bulunan halk neden böyle meclislerde bulunmasın? O muhterem arkadaşlar ilk safta bulunarak şeref vermesin. Cephelerin ilk saflarında bulunmak cinayet midir? Asıl vatana hizmet eden, en büyük ibadet olan, cephelerde din ve devletin, vatan ve milletin namus ve hayatını, istiklâlini istikbalini hazırlamak için merdane göğüs geren bu kahramanlar neden meclise girmesin?...”¹¹³ şeklindeki açıklamaları mesleki sıfatların yerine kişilerin vatana ve millete yaptığı hizmetlerin önemli olduğunu dolayısıyla Halkçılık ilkesinin benimsenmesi hususunda ki hassasiyetini göstermektedir.¹¹⁴ Bu görüşlerin ışığında Esat İleri'nin yüz yirmi arkadaşıyla birlikte 1 Nisan 1923 tarihinde, Teşkilat-ı Esasiye Kanununun madde-i müzeyyelesinin yürürlükten kaldırılması ve meclise katılacak yeni vekillerin seçim kanununun yenilenmesine dair meclise sunduğu önerenin amacı da anlaşılmaktadır. Önergede;

“Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine Müdafaa-i memleket gayesiyle toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi bu ümniyeyi istihsal etmekte mefahiri tarihiye-yi ihraz ve haleflerinin takdiratını celbetmiştir. Memleket şimdi mesaili sulhiye ve terakkiyatı iktisadiye gibi her biri bihakkin en nazik menafii âliyyeyi ihtiva eden iki mühim ve mukaddes gayeyi istihdaf ediyor. Bu hususta arayı umumiyyeyi tecdiden ihraza şiddetle lüzumu katı vardır. Üç senelik terakkiyatı fikriye ile mütenasip arayı umumiye muhassalası mukadderatı millete daha âzami bir cereyanı inkişaf vereceği vâreste-i iştihahtır. Teşkilâtı Esasiye Kanunundaki madde-i münferide bu ihtiyacı mübremi ifaya ve arayı milleti tecdide müsaid olmadığından tayyedilmediği takdirde tecdidi intihap müteassir ve bilhassa havalii müstahlâsanın intihaba iştiraki gayrikabil olacağına göre âzami bir iki mah zarfında arayı âmme-i milliyeyi en kuvvetli bir şekilde istihsal; maddenin tayyını ve tecdidi intihap kararını zaruri kılmaktadır. Binaenaleyh, âtideki mevaddı kanuniyenin müstaceliyet kararıyla şimdi doğrudan doğruya ruznameye alınarak Heyeti Umumiye de müzakeresini ve intacını teklif eyeriz.”¹¹⁵

Kanunun maddesinin yenilenmesi hakkında ki bu önerge üzerine; mecliste şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Tartışmalarda mevcut meclisin yorulduğu ve askeri, siyasi zaferlerin

¹¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 105, C 1, 29.11.1920, s.125.

¹¹⁴ Güneş, a.g.e., s.199.

¹¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 15, C 1, 01.04.1923, s.283.

ardından mecliste farklı görüşler nedeniyle ortak hareket edilemediği dolayısıyla bu kanun maddesinin değişmesiyle meclisin yeni gelecek üyelerle daha etkin çalışacağı görüşü ağır basmıştır. Görüşmeler sonrası Teşkilat- Esasiye kanununun 1.maddesi kaldırılmıştır. Yeni dönem meclis üyelerinin seçimi konusunda Mustafa Kemal; kanun maddesinin kaldırılmasından dolayı memnuniyetini ise şu sözlerle ifade etmiştir;

“Milletin hakiki mümessilleri olan azayı kıram! Sizler; bugünkü kararınızı; yalnız vicdanınızdan ve dimağınızdan sâdır olan, sânih olan hakiki ve samimî hislerle vermiş bulunuyorsunuz, memleketin, milletin saadeti için, refahı için, âtisini temin için gördüğünüz lüzum üzerine vermişsinizdir ve bundan dolayı Heyeti Aliyeniz cidden şayanı takdirdir ve şayanı tebriktir. Ben, Heyeti Aliyeniz içinde bir âza ve bir arkadaşı bulunmakla fevkalâde memnun ve mesudum. Bütün cihan bilmelidir ki; artık bu devletin ve bu milletin başında hiçbir kuvvet yoktur, hiçbir makam yoktur. Yalnız bir kuvvet vardır. O da Hâkimiyet-i Milliye'dir. Yalnız bir makam vardır. O da, milletin kalbi, vicdanı ve mevcudiyetidir. (Alkışlar) inşaallah milletin yeni vekillerinin vüruduna kadar Heyeti Aliyeniz uhdelere tevdi edilen vazaiî şimdiye kadar olduğu gibi o zamana kadar da hüsnü ifa buyurursunuz.”¹¹⁶

Esat İleri, 18 Haziran 1922 tarih ve 239 sayılı kanun ile çıkarılan “*Meccanen kereste katına müsaade itasına dair kanun*”nun tadili hakkında teklif vermiş¹¹⁷ ayrıca muhtaç olan halka meccanen kereste itası kanununun talimatnamesinin de halka kolaylık verecek surette düzenlenmesine dair önergeyi¹¹⁸ meclise sunmuştur. Kanunun gerekli düzeltmeleri için meclise teklif sunarken; Yunanlıların Ege Bölgesinde yaptıkları kıyım sonrası yakıp yıkılan evlerin yeniden inşası için, gerekli kerestenin teminin de çıkan sorunlara çare olmaya çalışmıştır. Özellikle muhacirlerin olumsuz yaşam koşullarının acilen düzeltilmesi ve bu konuda meclisin üzerine düşen görevi en kısa sürede yapması hususunda uyarılarda bulunmuştur. Mecliste bir açıklaması durumun vahametinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Esat İleri;

“Vilâyatı Garbiye'nin hali perişanisi o tarafları ziyaret eden arkadaşların malûmudur. Aydın, Manisa, Alaşehir, Eşme ve emsali kasabalar ve karyeler bugün hâk ile yeksan olmuştur. Biçare halk meydanda inim inim inlemektedir ve ey benim Hükümetim! Bana merhamet etmez misin? Benim yaralı kalbime merhem sürmez misin? diye bizlerden medet ummaktadırlar. Binaenaleyh o tarafın ahalisini de nazarı itibara alalım. Oralar hem memalik-i müstahlasa, hem

¹¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 15, C 1, 01.04.1923, s 293.

¹¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 142, C 1, 21.11.1922, s 24.

¹¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 149, C 1, 02.12.1922, s 157.

de memalik-i müstahsiladır. Oraya para vermek kendi tarlamıza tohum atmak demektir. Binaenaleyh vilâyeti Şarkıye’de dini bütün benim mazlum ve masum kardeşlerime yardım etmek hem vecibe-i vataniyedir, hem farıza-i diniyedir. Vilâyat-ı şarkıye gibi, vilayat-ı garbiye de aynı hisle mütehasstir. Onların da beraberce, biraderce taksimini Muvazene-i Maliye Encümeninin teklifi gibi Meclisi Âlinin de kabulü lâzımdır, Yoksa vilayat-ı garbiyeyi ayırmak benim için cinayettir, iki gözüm arkadaşlarım. (Bravo, sesleri)”¹¹⁹

Esat İleri, İstiklal Mahkemesinin vatana hıyanet suçundan ceza verdiği bazı şahısların affı için, doksan imzalı kanun teklifinde bulunmuştur. Bu kanun teklifini verirken, özellikle kişilerin ilerlemiş yaşları ve önemli rahatsızlıklarına dikkat çekmiştir. Konuya ilişkin düşüncelerini dile getirirken milli birliğin sağlanması hususundaki uyarıları da dikkate şayandır. Konuyla ilgili meclisteki konuşmasında;

“Mâlûmuâlinizdir ki, kusursuz insan arayanlar insansız kalır. Günahdan masumiyet embiyai izama mahsus bir meziyettir. Daire-i intihabiyemin Koçarlı nahiyesi ahalisinden bulunan bu Halil kesir-ül-iyal ve fakir-ül-hal bulunan bu altmış yaşlarındaki zat, Ramazan-ı Şerifte Ramazan kafası ile itale-i lisanda bulunmuş, bunun hakkında Büyük Millet Meclisimizin büyüklük göstermesini istirham ederim. Bir avuç Müslüman kaldı. Birbirimizi inletmekten, çürütmekten ise bunların affı ile serbest yaşatmanın hayırlı olduğuna kalbi pakinizin kanaati kâmile olduğuundan affını Heyeti Celilenizden istirham ederim.” açıklamasının ardından, mecliste Hıyanet-i Vataniye Kanununun lağv edilmesine dair görüşler ortaya atılmıştır. Tartışmalarda kanunun, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin meşruiyetini tanıtmaya amacı taşıdığı ve bu konuda da başarılı olunduğunun, dolayısıyla kanunun yürürlükte kalmasının artık bir öneminin olmadığı gibi görüşler ortaya atılmıştır. Meclisteki görüşmeler sonrası, yaşlı ilerlemiş ve ciddi rahatsızlıkları bulunan bazı kişilerin af edilmesine dair kararlar alınmıştır.¹²⁰ Bu kararlar doğrultusunda Esat İleri’nin meclise affedilmesi için başvurduğu Mele Köyü posta ve telgraf müdürü sabıkı Recep Efendi’nin 375 no ile, Kütahya’nın Altıntaş karyesinden Alioğlu Mahmut’un ise 376 no¹²¹ ile aklarına karar verilmiştir.

¹¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 14, C 1, 31.03.1923, s. 254.

¹²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 123, C 1, 06.12.1921, s. 45-46.

¹²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 21, C 1, 31.03.1921, s.9-10-11.

3.2. II. DÖNEM: MENTEŞE MEBUSLUĞU (11.08.1923 – 26.06.1927)

I.Dönem Aydın Mebusluğunda birçok sorunu Türkiye Büyük Millet Meclis gündemine taşıyan, devletin ve milletin menfaati doğrultusunda müspet kararların alınmasına öncülük eden Esat İleri, 11 Ağustos 1923’de II.Dönem Menteşe’den (Muğla) meclise katılmıştır.¹²² İkinci dönem Cumhuriyet’in ilan edildiği ve ülkenin çağdaş medeniyetler düzeyine ulaşması arzusuyla birçok önemli kararların alındığı yıllar olmakla birlikte, meclise girecek milletvekillerinin seçimi konusunda da hassas davranılmıştır. Esat İleri’nin meclise dâhil olma sürecinde 17 Nisan 1923 tarihli Mustafa Kemal’in yazdığı itimatname bu anlamda önem taşımaktadır. İtimatnamede¹²³;

“Yeni başlayan seçim devresi vatanın kurtuluşu ve bağımsızlığı bakımından hayati ehemmiyete sahip bulunmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Aydın Mebusu olarak vazife yapmış olan kıymetli arkadaşlarımdan Esad Efendi’nin Menteşe livası dâhilinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adaylarının muvaffakiyetinin temini için vaki olacak mesaisinin kolaylaştırılmasını ve azami yardıma mazhariyetini rica ederim.” şeklindeki açıklamaları Esat İleri’nin güvenilir ve başarılı bir siyaset adamı olduğunu göstermektedir.

II.Dönem TBMM, yeni tartışmalarla açılırken en önemli gündem Lozan Anlaşması olmuştur. Lozan Anlaşması’nın 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmasının ardından, 21 Ağustos 1923’de TBMM’de müzakerelere başlanmış ve anlaşmanın bazı maddelerine ciddi eleştiriler getirilmiştir. Eleştiriler arasında; Batı Trakya’nın ve Ege kıyılarındaki bazı adaların Yunanistan’a bırakılması, Hatay meselesinin çözüme kavuşmaması ve Osmanlı’dan kalan borcun büyük kısmının Türkiye’nin ödeyecek olması gibi konular tartışmaya açılmıştır. Bahsettiğimiz konulara gerekçe olarak; Batı Trakya’daki nüfusun büyük kısmı Türklerden oluştuğu ve nüfusun çoğunluğundan dolayı buranın Türkiye sınırlarına dâhil edilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuş aksi durumun yaşanmasıyla; Müslümanlara karşı Yunan mezaliminin tekrar vukuu bulacağı endişesi yer almıştır. Boğazlara hakim olan bazı adaların (İmroz, Bozcaada) iadesinin şartlara bağlı olması ve Semadirek, Limni, Midilli, Sakız ve Sisam adalarının Yunanistan’a verilmesi beraberinde yepyeni sorunlar yaratacağı uyarısı yapılmıştır. Ayrıca adalarla ilgili çekincelerin başında; sahillerde yaşam alanının kalmamasına buda genel bir asayiş sorununu doğuracağı ve adaların denizden gelecek olası saldırılara karşı durdurulacak yerler olduğu vurgusu

¹²² Bkz Ek.2

¹²³ TİTE, 71-28, 001.; Atatürk’ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, C.15, s.295.

yapılmıştır.¹²⁴ Bu görüşlere karşın; Lozan anlaşmasının kabulünden sonra müstakil ve tam bağımsız bir Türk Devleti'nin doğduğu, Garbi Trakya'da yaşayan ırkdaşlarımızın Türkiye Devleti'ne tamamen bağıını koparmadığını ve oradaki soydaşlarımızın haklarının daima korunacağı ve Musul meselesi ile ilerleyen zamanlarda İngiltere ve Türkiye arasında çözüme kavuşacağı bilgisi paylaşılmıştır. İsmet İnönü konuya açıklık getirmek için mecliste yaptığı konuşmada;¹²⁵

“Arkadaşlar! Dahilî anasıra dair muahedede meva'ddı malhsusa bulunması, Harbi Umumiden sonra galipler zümresinde bulunan birçok devletlerin de kabul ettiği bir sistem haline gelmiştir. Biliyorsunuz ki, Misak-i Millî de bunu kabul etmiştir, iki noktayı nazarı dikkatinize vaz'etmek isterim : evvelâ, galiplerin kabul ettiği maddelerden bir kelime fazla kabul etmemişizdir. Saniyen husule gelen şekli dahilî, Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki gûnagûn imtiyazat ile asla kaîb'ili kıyas değildir. Muahedelerde akalliyetler hakkında mevad bulunmadığı zaman, yani Osmanlı imparatorluğu zamanındaki akalliyetlerin vaziyeti âdeta devlet içinde devlet gibi bir vaziyet idi. Fark çok barizdir. Bugün vatanın mevcudiyeti aleyhine bir vaziyet yoktur. Bundan tamamıyla müsterih olabilirsiniz.”

“Efendiler! Temin ettiğimiz vatanın harap vefakir olduğunu hariçte ve dâhilde bilmeyen yoktur. Biz zannetmedik, hiçbir meseleyi hallederken düşünmedik ki karşımızda bulunan muhataplarımız zayıf yerlerimizi veya kuvvetli yerlerimizi fark edememişlerdir. Böyle yanlış bir hesaba düşmedik. Eğer böyle bir hataya düşmüş olsaydık hiçbir mücadelede muvaffak olamazdık. Daima hesap ettik ki her hangi bir mücadelede zayıf ve kuvvetli yerlerimiz ne ise elbette karşımızdakiler, muhasımlarımız da bunları bilirler. Onun için söylüyorum ki, vatanın içinde bulunduğu ızdırabı ve bilhassa içinde bulunduğu fakir ve harabiyi, dâhilinde bilmeyen kimse olmadığı gibi hâricinde bilmeyen kimse de yoktur.” sözlerinin ardından mecliste yapılan oylama sonucunda; 213 kabul 14 ret oyla 341/342/343 numaralı kanunla Lozan Anlaşması kabul edilmiştir.¹²⁶ Yıllar sonra İsmet İnönü hatıralarını kaleme aldığı eserinde, Garbi Trakya'nın kamuoyuna müracaat edilmesi konusunda ısrarcı olduklarını ve bu isteklerini de Misak-ı Millideki şartlara dayanarak savunduklarını ileri sürmüş buna karşın Yunanlıların ise, Garbi Trakya'yı Türklerden değil Bulgarlardan aldıklarını ve bölgede Türk hâkimiyetinin kendileri için

¹²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 7, C 2, 21.08.1923, s.236.

¹²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 9, C 1, 23.08.1923, s.268.

¹²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 9, C 2, 23.08.1923, s.284.

bir tehdit oluşturacağı iddiasında bulunarak tüm müttefiklerin de bu hususta desteklerini sağladıklarını aktarmıştır.¹²⁷

Lozan Anlaşmasına ret oyu kullanan 14 vekilin arasında Esat İleri'de yer almaktadır. Lozan Anlaşmasının görüşmeleri sırasında özellikle Batı Trakya konusunun geçtiği esnada oturduğu yerden;

“Ah Antakya, Trakya. Allah yardım ede sana”, “Kahrolsun hainler, zalimler!”, “ Antakya, Garbi Trakya ilâahirihî hakkındaki davamız hak, yardımcımız Cenab-ı Hak, muvaffakiyetimiz muhakkaktır, arkadaşlar!”, “Elli sekiz gün hükümet sürmüş, dünyaya kendini göstermiş, Edirne'nin halâsına âmil olmuştur.”, “Balkan Harbinden sonra elli sekiz gün Hükümet süren Trakya'nın sözü, özü Türktür!” gibi sözleri sarf etmesi onun bu konudaki hassasiyetini göstermektedir. Daha önceki bölümlerde Esat İleri'nin Balkan coğrafyasında yaşayan Türklerin ve Ege Bölgesine göç etmiş muhacirlerin sorunlarıyla yakından ilgilendiğinden bahsetmiştik. Tüm bunlar göz önüne alındığında onun tepkisi anlaşılabilir. İsmet İnönü, yıllar sonra kaleme aldığı hatıralarında Lozan Anlaşmasına ret verenlerle ilgili olarak, siyasi bir iyi niyetin söz konusu olduğunu fakat muhalefet eden gurubun bir kısmının, anlaşmanın maddelerini ciddi anlamda eksik görmüş olabileceklerini ayrıca bazı vekillerin, kendi bölgeleri ile ilgili arazi meselelerinden memnun kalmadıklarını ileri sürmüş ve meclisin büyük çoğunluğunun kendisine konuyla ilgili teveccüh göstererek anlaşmanın onaylandığını sözlerine eklemiştir.¹²⁸

Derviş Manizade, 2 Mayıs 1974 tarihli Milliyet Gazetesi'ne verdiği demeçte; Esat İleri'nin Lozan'a ret vermesinin gerekçisini ortaya koymaktadır. Manizade'ye göre; Yunan politikasının yani Etnik-i Eteryâ'nın 160 yıl önce fırsatları kollayarak uygulamaya konulan bir plan olduğunu ve bu inancın, Yunan din adamları, eğitimcileri ve basın tarafından sürekli olarak desteklendiğini dolayısıyla genç Yunan kuşaklarının beyinlerinin bu yönde yıkıldığını aktarır. Ayrıca Yunanlılarının başarılarını zaferden sonra değil; yenilgilerden sonra kazandıklarını ifade eder. Buna istinaden; Batı Trakya'nın üçte ikisinin Türklerden oluştuğunu ve bu çoğunluğun Lozan Anlaşması'nın garantisi altında olmasına rağmen Yunanlıların; bu anlaşma maddelerinin çoğunu uygulamadığını ve Türkiye'nin de buna tepki göstermediğine sonuçta da bugün Türklerin

¹²⁷ İsmet İnönü, *Hatıralar 2.Kitap*, Bilgi Yayınevi, Kasım 1987, s.67.

¹²⁸ İnönü, a.g.e., s.165.

azınlık statüsünde kaldığı eleştirisini getirmektedir. Bütün bu bilgilerinin ardından Yunan politikalarını bilen devlet ve siyaset adamlarının bu durumu bilerek ret oyu kullanmalarında ki haklı gerekçeleri bu düşünceleriyle ileri sürmektedir.¹²⁹

Konuyla ilgili Esat İleri'ye bir destekte Fevzi Çakmak'tan gelmektedir. Fevzi Çakmak;¹³⁰ “... *Esad Hoca ayarında din adamlarımız, Parlamento hayatımızın da'mümtaz simaları idiler. Teşrii vazifesinin devam ettiği müddetçe bu Esad Hoca, en nazik milli meseleleri en cesur dil ve açıklıkla ortaya koyan milletvekili idi. Lozan Anlaşmasına o kadar haklı sebeplerle itimatsızlık reyini verdi ki, hadiselerin kendisini ne kadar kuvvetle tasdik etmiş olduğuna hala hayret ederim...*” sözleri dikkat çekicidir.

Lozan Anlaşması'nın Garbi Trakya ile ilgili maddesinin yarattığı gergin hava; Esat İleri'nin meclis gündemine taşıdığı benzer konularla devam etmiştir. Esat İleri, Yunanlıların, Müslümanlara karşı başlattıkları zulümlerin devam ettiğini beyan ederek; Hariciye Vekaletine takrir sunmuştur. Takrirdede; Garbi Trakya'nın halinin çok kötü durumda olduğunu, Yunanlıların zalimane girişimlerinin devam ettiğini ayrıca İskeçe'de Yunan Fevkalâde Divan-ı Harbince, 29 Ağustos 1923 Çarşamba günü Trakya ihtilâlini tesri töhmetiyle on beş kişinin idam edildiğini, yirmi sekiz kişinin de on sene kürek cezasına çarptırıldığını ve bütün bu kötü olayların dışında Yunanlıların, Müslüman köylerde yağma, imha gibi son derecede kötü vakalar yaşattıklarını aktarmıştır. Yunan'ın bu zalimane girişimlerin devam etmesinden ötürü son derece üzgün olduğunu sözlerine ekledikten sonra Hariciye Vekâleti Celilesine, Garbi - Trakya hakkında kurtarıcı bir vaziyet ve hareket içinde bulunulmasını talep etmiştir.¹³¹ Talebinin ardından da bölgede yaşayan Müslümanların sorunlarının çözüme kavuşmaması üzerine bu kez; 10 Kasım 1923 tarihinde Hükümete bir önerge daha vermiştir. Önergesinde; Garbi Trakya ve Makedonya'da Müslümanlara karşı yapılan faciaya ile ilgili, Hükümetten bir açıklama talep etmiştir. Konuyla ilgili de mecliste yaptığı konuşmasında¹³²;

“Arkadaşlar! Garbi - Trakya'da ve Makedonya'da hunhar Yunanlıların zulmü altında inliyen ve bizden medet bekliyen beş altı yüz bin dindaşın hissiyatına tercüman olmak ve nazarı

¹²⁹ Milliyet Gazetesi, 02.05.1974

¹³⁰ Kutay, a.g.e., s.218.

¹³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 17, C 1, 12.09.1923, s. 39.

¹³² TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 51, C 1, 10.11.1923, s. 318-330.

merhametinizi celbetmek üzere ve beş on dakikanızla bu Garbi - Trakya'nın boynu büyük evlâdını ve arkadaşınızı dinleyiniz! (Tabii sadaları)

Arkadaşlar! Garbi - Trakya'da Makedonya'da Yunanın imhakâr siyaseti bütün şiddetiyle devam eyliyor. Hain ve zâlim Yunan; dindaşlarımızı, her gün binlerce kardeşlerimizi, kandaşlarımızı zulmü altında ve ifna eyliyor. (Kahrolsun sesleri) Neden, evet arkadaşlar, neden benim Hükümetim bu mezalime karşı göz yumuyor? (Hayır göz yumuyor sesleri) Neden benim Hükümetim her gün kanları akan bunca kardeşlerimizin muhafaza-i hayatı için şedit tedbirler almıyor, neden benim galip Hükümetim; mağlûp, alçak, rezil, hunhar Yunanın elinde, dindaşlarımızı öldürtüyor?

Arkadaşlar! Hükümetimizin ve Teyfik Rüşdü Beyin ve bitaraf murahhasların teşebbüsâtı şedîdelerine rağmen Yunan, hain Yunan, el'an mezalimde berdevam, evet size isim üzerine, cisim üzerine biraz izahat vereyim arkadaşlar! Hattâ malûmuâliniz Yunanın zulmüne karşı bitaraf murahhaslardan veditig cenapları Yunanın başmurahtasına sizin Hükümetiniz bizimle istihzah mı ediyor? Bu istihzaya tahammül edemeyeceğiz. O Veditig ve arkadaşları onlar bile hissiyatı insaniyetkâranelerini izhardan çekinmemişlerdir. Arkadaşlar varsa, evet varsa medeniyet dâvasında bulunan cihana hitabetmek istiyorum.”

“Ey medeniyet dâvasında bulunan akvam, memleketlerinizde himaye-i hayvanat cemiyetleri teşkil edilerek hayvanların bile hukuklarını muhafazaya çalışırken İtalyan Generali Pelli'nin ve günde binlerce Müslümanları öldüren, asan, yakan, yıkan zalim Yunan'a neden hayat hakkı veriyorsunuz”

“Arkadaşlar! Dırâma'nın Çeç Nahiyesinden elli kişiyi zâlim Yunanlılar ağaçlara asıyorlar. Arkadaşlar! İki gün sonra beş tane kadını, altı tane erkeği yine parça parça ederek sokaklara bırakıyorlar. Evet arkadaşlar! Ravika karyesinden Kotuk Hasan Ağa başta olduğu halde on dokuz erkek ve kadını parça parça ederek ağaçlara asıyorlar. Sarışaban karyesinden altı kişiyi gazla yakıyorlar. Bundan başka da Çağlıyan deresinde de on iki Müslüman cesedi görülüyor. Gümülcine ve İskeçe'de ve oranın da en ileri gelenleri Garbi - Trakya İhtilâlini tasrih töhmetiyle idama ve kürek cezasına mahkûm edilerek hapishanelerde inim inim inliyorlar. İdama mahkûm edilen Hocasade Teyfik Efendi hapishane köşelerinde dayak altında şehid ediliyor. İskeçe'nin en dindar en kıymetli zatlarından olan Hacı Eşref Efendi ailesi vefat ediyor, ailesinin ölüsünü kendisine göstermek ve ona bu türlü cezada göstermek maksadıyla hapishaneden Hacı Eşref Efendi alınıyor, biçarenin haberi yok eve geliyor, bakıyor ki, evlâtları feryat ve figan

içinde. Bir de evin avlusuna bakıyor, ailesinin naşı yıkıyor. Bunu gören biçare Hacı Eşref Efendi tecennün eliyor. Arkadaşlar! Meriç kenarında Ahırköy denilen karyeye bu Yunan canavarlarının zabitleri, askerleri geliyor. Köylülere diyor ki: Yarın akşama kadar köyü terk edeceksiniz! Metin ve azimkar olan köylüler gürültüye pabuç bırakmıyorlar. Evet; sonraki gece, yine yerlerinde oturuyorlar. Çünkü muahede mucibince bunlar, yerlerinde oturacaklardır. Fakat gece olunca bu defa ırzları, canları duçarı taarruz oluyor ve yarın akşam yine geleceğiz diye söylüyorlar. Bunun üzerine bu zavallılar artık mallarını ve her şeylerini bırakarak ve kendilerini Meriç'e atıp bir kısmı da boğularak karşı tarafı, yani bizim hududumuza iltica ederek toprağımıza yüz sürüyorlar. Arkadaşlar! Bu zavallılar oraya geçtiklerinde bizim Hükümetin muamelesini de size söyleyeyim mi? Sizin ne işiniz var burada? Siz buraya ne geçtiniz? Siz mübadeleye tâbi değilsiniz! Derler ve Hükümetimin bu gibi muamelesine hedef olunca aksakallı bir ihtiyar baba ağlayarak ve kızının donunu göstererek tezallümülhâl ediyor. Bunun üzerine Hükümet merhamete geliyor. Arkadaşlar! Eğer bu Meriç'in dili olmuş olsaydı, karşıya geçmek için o Meriç'e kendini atıp boğulan biçarelerin adadi kaçta baliğ olduğunu söylerdi.

Arkadaşlar! Bugün Garbi - Trakya ve Makedonya'daki İslamların hâli pek acınacak bir şekildedir. Millet, muahededeki mevadda kulak asmaz, bu milletin muahede tanıdığı yoktur. Vaktiyle Adana Muhadesini yaptığımız zamanda - hiç hatırımdan çıkmaz - Selanik'te Şehbender bulunan Selim Fuad Bey; siz buraya Şehbender göndereceğinize iki fırka asker göndereydiniz diye Babiâliye beyenatta bulunmuş idi.

Arkadaşlar! Şimdi almış olduğum mektuptan birkaç satırını çıkardım, onu arz edeyim. İskeçe'de Abdi Efendinin kasasından cebren yirmi dört bin lira aldılar. Bu parayı Mustafa Kemal Paşaya gönderecek diyerek mumaili idama mahkûm ediyorlar. İbrahim Efendi namında Gümülcineli bir zatın doksan yaşındaki validesini Hükümete alarak dövüyorlar ve başka noktaları söyleyemeyiz diyorlar. Bu gibi daha neler neler, neler...

Hulâsa-i kelâm arkadaşlar, bu mesele-i hayatiye hakkında derin, derin düşünelim. Yunan'ın zâlim vaziyetine karşı biz de şedî ve metin bir vaziyet alalım. Mağlûp Yunan'ın, Galip bir Hükümetin dindaşlarına zulüm yapmasına boyun eğmek mertlik şanı değildir.

Arkadaşlar! Bir ciheti arz edeyim: Bu zâlim Yunan'ın Gümülcine'den, İskeçe'den esir alıp Milos Adasına ve bilmem nereye götürürken yüzlercesini vapurlarda öldürüp ve bir kısmını da adalara götürdükten sonra enva-i zulüm ve işkenceye duçar edip Anadolu'nun kurtuluş

taarruzundan sonra bizim esirlerle beraber halâslarına sebep olduğumuz bu kıymetli ve fedakâr arkadaşlar, bugün enva-i zulüm içinde puyan olan Gümülcine'ye nasıl girebilirler?

Arkadaşlar! Bunlar bugün İstanbul sokaklarında gözlerinden yaş yerine kan akıtarak dolaşıyorlar. Hükümetim, bu fedakâr arkadaşları vatandaşlardan birinin evine yerleştirmesi acaba insaniyete muhalif bir hareket midir ? Yunan, Müslümanların kanını emerken, canını alırken, ırzını yıkarken, asarken, yakarken, keserken, vatandaşlara bu derece merhametten mazarrat hâsil olacağı güneş gibi meydandadır. Mazlum din kardeşlerimizin sâdaları semalara yükseliyor. Vatandaşlara merhamet etmeyelim.” şeklindeki açıklamalarına meclis sıralarından da destek gelmiştir. Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey, Mentеше Mebusu Şükrü Kaya, Saruhan Mebusu Vasıf Bey, Denizli Mebusu Mazhar Müfid Bey, Tekirdağ Mebusu Faik Bey, Aksaray Mebusu Besim Atalay ve Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey yaptıkları konuşmalarla Esat İleri'ye desteklemişler ve biran önce konun halledilmesi hususunda hükümeti uyarılmışlardır. Ayrıca Lozan Anlaşmasıyla Batı Trakya'nın Yunanistan'a verilmesinin yanlış olduğu ve yaşanan acıların sorumluluğunun meclise ait olduğu savunulurken bu kısımların biran önce önlenmesi için mübadelenin yapılması konusunda görüş birliğine varılmıştır. Başvekil İsmet Paşa tüm mebusları dinledikten sonra Lozan Anlaşması sonrası Mübadele Mukavelenamesinin uygulanmaya koyulduğunu ve memlekete muhacir kabilelerinin yavaş yavaş gelmeye başladığını aktarmıştır. Ayrıca muhacirlerden takriben on dört bin kişinin Ayvalık'a, üç bin kişinin ise İzmir'e yerleştiğini ancak Yunanistan'dan da canlarını kurtarma maksadıyla yurda çok sayıda muhacir geldiği bilgisini paylaşmıştır. Selanik'te, zorla sokağa hali ihtiyaca atılan, evlerinden çıkarılan bir halkın olduğu konusunda bilgi sahibi olduklarını alelusul hukuk temin olunmadan, mübadeleden evvel kimsenin evinden çıkarılıp atılmayacağını ve bu konuyla ilgili komisyonların kurulduğunu aktarmıştır. Yaşanan zulümlere de müdahale edildiğini ve Yunan Hükümetine şikayetlerini bildirdiklerini söylemiştir. Hatta Yunanistan Hükümeti tarafından da tatminkâr cevaplar aldıklarını *“Bir daha yapılmayacaktır”* denildiğini ayrıca Garbi Trakya ahalisinden bazılarının divani harplerde gayrikabili tamir cezalara mahkûm edildiğini haber alındığından itibaren teşebbüsatta bulduklarını ve cevap olarak ta gayrikabili tamir cezalar yapılmayacaktır şeklinde yanıt aldıklarını ifade etmiştir. Bütün bu çabaların neticesinde Müslümanların ızdırabının devam ettiğini ve nakliyatın henüz bir düzene konulamadığından dolayı muzdarip ve şikayetçi olduklarını da kabul etmiştir. Bütün bu sözlerinden sonra Yunanistan ile Türkiye arasında gerçekleşecek mübadele için erken olduğunu ve vukuu olan hataların kabil-i tamir

olduğunu mütalaa etmiş ve Batı Trakya da yaşanan son olaylar için de bir komisyon gönderileceğini açıkladıktan sonra celse kapanmıştır.¹³³

Başvekil İsmet Paşa'nın bu açıklamalarından yaklaşık 3 ay kadar sonra Esat İleri, Başvekaletle Yunanistan'ın Riyo zindanlarında Garbi Trakyalı mazlumların durumları hakkında bir önerge¹³⁴ ve Yunanistan da Riyo zindanlarından bulunan Müslümanlarla mübadeleye tabi bölgelerin vaziyeti elimiyye dair Hariciye Vekaletine soru önergesi vermiştir.¹³⁵ Ardından da Mübadele, İmar ve İskân Vekaletine ne kadar muhacirin geldiğini, ne kadarının iskan edildiğini ve nerelerde imaratta bulunduğunu sormuştur.¹³⁶ Mübadele, İskân ve İmar Vekili Refet Bey ise; muhacirlerin ne şartlar altında memlekete giriş yaptıklarını ve onların bu yolculukları sırasında yağmacılara karşı jandarma ekiplerince korunduğunu ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yardımlarını ayrıntılı bir şekilde izahat verdikten sonra; 870 muhacirin misafirhanede, 1018 kişinin hastanede vefat ettiğini toplamda 3819 vefat olayının yaşandığını buna istinaden yaklaşık olarak dört yüz bin muhacirin memlekete geldiği bilgisini verdikten sonra Esat İleri, oturduğu sıradan Refet Bey'e "*İnanan bin cevap...*" çıkışıyla tepkisini göstermiştir. Refet Bey'de Esat İleri'nin bu tepkisine karşılık rakamların resmi kayıtlar doğrultusunda verildiğini ve doğru kabul edilmesi hususunda hassasiyetin gösterilmesini istemiştir. Refet Bey, ölümlerin Malarya (Sıtma) hastalığının muhacirler arasında yayılmasından kaynaklı bir sorun olduğunu yaşanan bu hastalığın sadece ülkemizde değil tüm dünyada salgın bir hale geldiğini ifade ettikten sonra Malarya ile mücadele için sekiz yüz kilo kinin satın alındığını da sözlerine eklemiştir. Muhacirlerin iskân meselesine dair ise, giden Rumların ekseriyeti sanatla ve ticaretle uğraşması İzmir, Aydın, Nazilli gibi büyük şehirlerde bir boşluk oluşturduğunu ve gelen muhacirler arasından bu boşluğu dolduracak muhacirlerin olmadığını ayrıca Yunanlıların geri çekilirken birçok kasaba ve köyü yakıp yıktıklarını ve bu da muhacirlerin iskan edilmesinin önünde ciddi sorunlara sebep olduğunu ifade etmiştir. Mübadele ile bir milyondan fazla Rum'un gittiğini bunların sekiz yüz bininin sanat ve ticaretle uğraştığını gelen muhacirlerin içerisinde ise, ancak seksen ya da yüz bini sanat ve ticaretle uğraştığını ifade ettikten sonra; Balkan Harbinden sonra herhangi suretle Türkiye'ye gelmiş olanların mübadeleye tabi olduğunu, bunların da dâhil olmak üzere (400 000) i mütecaviz, yeni gelenlerin 380 000 muhacirden 56 347'si Samsun, 79 631'i

¹³³ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 51, C 1, 10.11.1923, ss. 318-332.

¹³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 99, C 1, 11.02.1924, s.697.

¹³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 11, C 1, 11.03.1924, s.380.

¹³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 48, C 2, 27.10.1924, ss.57-61.

Trakya, 38 921'i Karesi, 64 668'i İzmir, 26 824'ü Bursa, 33 129'u İstanbul, 26 568'i İzmit, 6 179'u Antalya, 30 674'ü Konya, 20 856'sı Adana, 4 121'i Sivas, 2 984'ü Kastamonu mıntıklarına yerleştirildiğinin bilgisini paylaşmıştır.

Refet Bey, Esat İleri'nin *“Harikzedelerin emvali metrukeden istifadeye hakları yok mudur?”* sorusuna ise, ülkede sadece Garbi Trakya'dan gelen muhacirlerin olmadığını vilayet-i şarkiyeden ve memalik-i ecnebiyeden gelen mültecilerin olduğunu, esnayi harp sırasında evleri yakılıp yıkılmış bir çok vatandaşın olduğunu ve bu kişileri de düşünmek zorunda olduklarını ve iskan muamelatını yaparken de bunları dikkate alarak yaptıkları uyarısında bulunmuştur. Sözlerini Esat İleri'nin bölgesinden örnekle sürdürmüş ve eski Aydın Vilayeti hududu dahilinde üç yüz bin mütecaviz Rum'un gittiği halde bu bölgeye sadece altmış dört bin nüfus sevk ettiklerini bu kadar az nüfusun sevk edilmesine gerekçe olarak ise büyük şehirlerin yanmış olmasıyla açıklamıştır. İzmir'de ise yüz bin Rum'un gittiğini ve İzmir'in yanmış olmasına rağmen on bin altı yüz evin kaldığını ve bu sayıya mukabil yalnız dört bin muhacirin iskân edilmek istendiğini bunun da bin haneyi tecavüz etmeyeceğini özetle İzmir'de azami bini mübadeleye tabii muhacirine diğeri Ermeni emvali metrukesiyle birlikte kâmilen harikzedelere terk edileceğini bilgisini paylaşınca Esat İleri yine oturduğu sıradan *“Neler olmuş haberimiz yok!”* tepkisini dile getirdikten sonra Kastamonu mebusu Mahir Efendi de *“Emvali metrukeye yerleşip de kendi evlerini kiraya verenleri unuttunuz!”* sözleriyle Refet Bey'e tepkisini göstermiştir. Refet Bey tepkiler üzerine;

“Yalnız şunu nazari dikkate almak icap eder ki bilâ kaydı ve şart bütün harikzedeleri nazari dikkate almak lâzım gelseydi, mübadeleye tabi bir muhaciri şehirlerde iskân ihtimali hiç kalmazdı. Çünkü mübadeleye gayri tabi muhacirin içinde de, harikzedelgân içinde de erbabı refah ve yesar pek çoktur. Yüz bin liralık iki yüz bin liralık iş yapanlar vardır. Bunları da eğer harikzedeler sınıfında iskân etmiş olaydık mübadeleye tabî muhacirini iskâna mahal kalmazdı.”

“Harikzedelerin kamilen çıkarılmadıklarını da arz edeceğim. Delil de kendi mıntıklarına ait olacaktır. Esat Efendi harikzede sıfatıyla sakin oldukları haneyi henüz tahliye buyurmamışlardır.” sözleri üzerine Esat İleri;

“Efendim; İskân olduğum haneyi kendim tahliye etmişimdir. Reis Bey müsaade ediniz. Arkadaşlar! Mübadele, İmâr ve İskân Vekâletinin ilgası Meclisin ve Hükümetin kanaati dâhilinde olduğu cihetle Mübadele Vekilinin sözlerine karşı cevaplarım pek uzun olduğu, hatta harikzedelerden üç günden beri almış olduğum telgraflar, sonra Bursa mıntıkasından zevci

Balkan Harbinde şehit düşmüş, Hafız Süleyman ve Neşet Efendi namında iki biraderi de İstiklâl Harbinde şehit olmuş bir kadının Vali Vekilinin ayaklarına kapanarak ancak iki gün müsaade aldığı haneden çıkarılmak istendiği ve daha bir çok şeyler bulunduğu halde bir şey söylemeyeceğim. Onun için suallerimin cevabına bendeniz güldüm. İstizahı keyfiyet ediyorum, ariz âmik görüşelim. Öyle mübadele, İmâr ve İskân Vekâletinin ilgasıyla işin içinden sıyrılacak olsak arkadaşlar, mesuliyetten kendimizi kurtaramayız. Hani bizim bir Teşkilâtı Esasiye Kanunumuz vardır. Onun 61 nci maddesinde Divanı Âlî teşkil olunacaktı? Vekillerimiz mesuliyetten azade midirler? Onlar ne yaparsa keramet, ne işlerse adalet midir? Arkadaşlar! anın için Vekil ile uzun uzadıya anlaşalım.”

Esat İleri, Mübadele, İmar ve İskan Vekili Refet Bey'in verdiği cevapları yeterli görmemiş ve aynı soruyu tekrar yöneltmiştir.¹³⁷ 30 Ekim 1924'de Refet Bey; öncelikle söz hakkını Esat İleri'ye vermiş ve verilecek izahat üzerine yanıt vereceğini söylemiştir. Bunun üzerine ilk sözü alan Esat İleri, önceki içtimada Refet Bey'in kendisinin harikzede olması sebebiyle oturduğu evi tahliye etmediği için kendisini eleştiren Refet Bey'e cevap vereceğini beyan etmesi üzerine; Meclis Başkanı da usulün önce istihzaha kalbolunun sualine izah buyurması gerektiğini daha sonra şahsına buyrulan kısma cevap vermesini çünkü usulün bu olduğu konusunda uyarmasının ardından sözlerine Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti'nin hataları ve eksikliklerine dayanan uzun ve sert konuşmasını yapmıştır. Konuşmasında,¹³⁸

“...Gelelim mübadillerin hali perişanisine, mesmuatıma değil meşhudatıma istinaden arz ederim ki Vekil Beyefendinin Meclisi Âliye çıkacak yüzü, beyanı mazerete dair sözü yoktur. Zira idarî hataları pek çoktur. Görmüş olduğum muntikalarda, mübadiller İskândan mahrum, sefaletle mahkûmdurlar. Ellerinde olanları yemiş bitirmiş, perişan bir vaziyettedirler.

Menteşe'de, bir dönüm emvali metrukeden arazi olmadığı halde orada ev vardır diye muhacirler gönderilmiş ve sefaletlerine meydan verilmiştir. Sefaletle sürüklenmişlerdir. Kezalik Fethiye kazasının Kaya nahiyesinde biçare muhacirlerin elîm vaziyetlerini gördüm. Fethiye' nin Kaya nahiyesi ki bin haneyi mütejaviz, mamur ve abâdân bir yerdir. Gayet münbit tarlaları vardır. Halen on üç dönüm tarlayı kıymeti maddiyesi bin lirayı mütejaviz bir surette, satılmış gördüm. Böyle münbit olan yerlerdeki arazi halî kalmış ve muhacirlere verilmemiştir.

¹³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 48, C 2, 27.10.1924, s.62.

¹³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 49, C 1, 30.10.1924, ss.81-97.

Sonra Mentеше merkezine muhacirlerin iskânına memuren gönderilen efendi de henüz oraya varır varmaz rahatsız olması dolayısıyla Vekâleti Celilenin iznine mazhar olmuş ve kendisine üç ay da mezuniyet verilmiştir. El'an da mezun bulunmaktadır. Artık şu vaziyet karşısında muhacirlerin hali perişanisini düşününüz. Dağlıyı ovaya, ovalıyı dağa iskân etmek gibi hatalar dolayısıyla öteye beriye sevk olunan muhacirler, mübadiller mahvi perişan olmaktadır.

Milas'ın Caskırlar karyesine gönderilen muhacirlerin nüfusu yarıya inmiştir. Bunu bizzat gözümle gördüm. Arkadaşlar! Bendenizin meşhudatım, bendenizin vekâletle vuku bulan muhaberat ve muharreratım neticesi vuku bulan müşahedatım neticesi şunu arz ederim ki vekil beyefendinin selefi âlileri zamanında bir çok kitle-i azimenin mübadelesi oldu. Böyle yolsuzluklar olmuştur. Lâkin o yolsuzluklar Vekâleti Celileye bildirilince, bunlar ortadan kaldırılıyordu ve kaldırılmıştır. Meselâ selefi âlileri zamanında Çeşme'nin Köste karyesine Drama'nın tütüncü, pirinççi ova ahalişi gönderilmiştir. Gerçi o topraklarda tütün yetişiyor. Lâkin fazla olarak balıkçılık da olması dolayısıyla, buraya balıkçılık sanatıyla iştigal edenlerin gelmesi muvafaktır deyince derhal oradaki muhacirini kaldırmış ve Bergama'ya göndermiştir. Bununla beraber emsali müracaatlar mazharı hüsnü kabul olmuştur. Vekili hazırımız ise hata tamirinde biraz muannit bulunmuşlardır. Florina'nın Serfice karyesi halkı iki kafile olarak, birincisi Altay vapuruyla gönderiliyor. Bunlar Dikili'ye giderek mehmaemken iskân ediliyor. Diğer kafile de Bayındır kazasına Sakarya vapuruyla gönderiliyor. Bu biçareler ise el'an zeytinlikler altında inim inim inlemekte ve mahvu perişan olmaktadırlar.

Menemen kazasında yüz dört hane muhacirin de iskândan mahrum bir halde yaşayışları bunları da mahfu perişaniyete sürüklemektedir. Söke'nin Domaçya nahiyesine iskân edilenlerden de şu birkaç ay zarfında, yani üç ay zarfında bin beş yüz nüfustan sekiz yüze inen biçareler de zikre şayandır. Hali pürmelâllerini tasavvur buyurunuz.

Arkadaşlar! Drama'nın Prohkoncan v.s. köylerinden gelmiş mübadiller vekâlete müracaat ediyorlar. Biz mahvoluyoruz, diyorlar. İzmir mıntıka müdüriyeti de Vekâlete yazıyor. Halbuki dinleyen yoktur. İzmir'e geliyorlar. Kemer Karakolu arkasında mezarlık başlarında bir ağaçtan, sığınacak, barınacak bir yerden mahrum açlıktan, bakımsızlıktan ağlamakta, inlemekte olduklarını bu gözlerim görmüştür. Arkadaşlar, bir kısım muhacirinin kendileri Söke taraflarına, hayvanları Keşan'a gönderiliyor. Bunun üzerine ya bizi oraya yahut hayvanlarımızı buraya gönderiniz diye müracaat vaki oluyor. Vekâlet buna cevaben hayvanlarınızda hastalık vardır,

oraya gönderemeyiz, diyor. O halde biz oraya gidelim, diyorlar. Buna da olmaz cevabı veriliyor. Şimdi arkadaşlar, düşününüz, bu biçarelerin ahvali perişanisini. Kezalik bir muhacir kafilesinin Selanik'ten Balıkesir'e mürettep oldukları emri veriliyor. Bunlar vapura biniyorlar. Yanlışlıkla Akçaabat'a gidiyorlar. Vekâlet Akçaabat'a emir veriyor haydi oradan Keskin'e. Bu sefer Gülcemal vapuruna bindiriliyor, yola çıkarılıyorlar. Vapur Vakfikebir'e gelince vekâletten diğer bir emir veriliyor. Haydi; Kelkit, Şirvan taraflarına. Bakınız, arkadaşlar, intizamsızlığa, nazarı dikkati âlinizi bilhassa bu intizamsızlık üzerine celbederim.

Arkadaşlar, İzmit'in harap köylerine gönderilen tütüncülükle meşhur Drama'nın Yeniköy ve Hüseyinköy halkının, hakkı iskânlarından vazgeçecek Kartal, Gekbuze, Pendik taraflarında ahaliyi islâmiyeden isticar ettikleri evlere başlarını sokuyorlar ve orada tütün zeriyyatına başlıyorlar, mükemmel bir surette tütün zer' ediyorlar. Böylece kendilerini toplamakta ve sefaletten kurtulmak üzere iken vekâlete verilen bir emir mucibince siz muntika fırarisisiniz, haydi İzmit'teki harabe zârlarınıza, deniyor. Ve bu emir mucibince bu biçareler tahtelhıfz ve maşiyen İzmit taraflarına sevk ediliyor. Hatta bir saat evvel evlâdı dünyaya gelmiş bir kadını bile o vaziyette kaldırmak istiyorlar. İşte bu gibi haller; mübadilleri pek elim vaziyete düşürmüştür. Vekâletin hataları bu biçare mübadilleri sefil ve sergerdan etmiştir. Bu hususta Vekâlet, idaresizlik göstermiştir. Bu meyanda vefat edenlerin adedini ancak Canab-ı Hak bilir Vekâlet, pek büyük ziyat verilmesine sebebiyet vermiştir.

Gelelim İmar cihetine : Bursa Mebusu Refet Beyefendi biraderimiz vekil olunca ki - Temmuz mahıdır - Temmuz mahı zarfında mesai hulâsa programını gazetede okudum. İlk icraatında ne görsem beğenirsiniz? Vekili muhterem; meskenleri harpte muhterik muhtacine meskenlerinin inşasına muavenet olmak üzere Bursa muntikasına on beş bin ve Bilecik muntikasına beş bin lira veriyor. Vekili muhteramın indinde davayı milliye besmele çeken ve bu emelin mukaddes uğrunda mal ve mülkleri hak ile yeksan olan Aydın'ın, Eşme'nin hakkı hayatı yok mudur? Alaşehir'in, Manisa'nın hakkı hayatı yok mudur? Neden Vekili muhterem oralardaki harikzedelere, biçarelere muin, zahir olmuyor? Neden destgîr olmamıştır?

Gelelim iskân cihetine: Vekil Beyefendi Aydın Vilâyetini misal olarak buyurdular ki; 300 000'den fazla Rum gittiği halde ancak 64 000 muhacir yerleştirilmiştir. Nefsi İzmir'den 100 000'den fazla Rum gitti. «10 600» hane vardır. İzmir'de yalnız «4 000» muhacirin iskânını istiyoruz. Bunların ihtiyacı ise 1 000 evi geçmez. Mütebakisini Ermeni emvali metrukesiyle harikzedelere bırakıyoruz. Eğer bilâkaydü şart harikzedeleri nazarı itibara almak lazım gelseydi

tek bir muhaciri şehirlere yerleştirmek kabil olmazdı, buyuruyorlar. Bendeniz meşhudatım üzerine arz ederim ki, bu ifade mukarini hakikat değildir. Vekil Beyefendi İzmir'i teşrif buyurmadılar, görmediler, bittabbi bilmezler. Bir bağ ve bahçe için İzmir'e gelecek harikzede yoktur. Bağ ve bahçe sahibi harikzedeler Aydın'da ve Menteşe'de, Alaşehir'de barakalarda, bahçelerde, damlarda meşgul olmaktadır. Nitekim onların istihsalâtı da Maliye, İktisat ve Ziraat Vekâletlerince malum olmaktadır ve istihsalâtlarıyla kendi mevcudiyetlerini ispat etmişlerdir. Yalnız İzmir'de kalanla, bağ ve bahçe sahibi olmayanlar ve esnaflardır. Bunların da adedi bini geçmez. Kezalik Balkan Harbini müteakip gelen muhacirlerin de adedi bugün için İzmir'de bin beş yüz kadardır. Hatta fazla fazla söyleyebilirim ki şühedayı muhteremenin aile-i muhteremelerinin de adedi yüz elliye varmaz. Sizi temin ederim. İzmir'de harikzede ve Balkan muhacirleriyle şüheda ailesinin mecmuu üç yüz haneyi geçmez. Halbu ki çingene Nanok namındaki bir Ermeninin doksanı müteceviz evi vardır. Maruzatım tahkikatımla sabittir. Bu işler kâmilâne, sadikane, adilâne görülmüş olsaydı eminim ki, İzmir'de daha binlerce mübadil iskân olmuş; Balkan muhacirleri ve harikzedelerle şühedayı muhteremenin aileleri de iskân edilebilirdi. Halbu ki vekâletin sui idaresi, hatası zavallı mübadilleri, harikzedeleri bu hallere giriftar etmiştir.

Hulâsa : İdarî hatalar dolayısıyla, yolsuzluklar dolayısıyla, mübadiller, muhacirler, harikzedeler gayet elim vaziyetlere duçar olmuştur. Hatta iki gün evvel bana bir mübadil müracaat etti. Dedi ki; Hoca Efendi ben bir aydan beri burada bekliyorum. Bizi iskân ettikleri harabezâr bir karyede hepimiz mahvolmaktayız. Vekâlete derdimizi anlatamadık. Benden bin lira istiyorlar, ne dersin Hoca Efendi? Dedim ki, git sen Vekili muhtereme, ben ona eminim, istikameti tabına, hüsnü kemâline eminim, gidiniz ona arzı keyfiyet ediniz, dedim. Nitekim kendilerine arzı keyfiyet edilmiş ve zannedersen de meseleye vaziyet olunmuş, o efendiyi azletmişler veyahut edeceklermiş. Azletmişler, demek oluyor ki Vekili muhteremin gözü önünde böyle hıyaneti, şekaveti, denaeti irtikâp eyleyen bulunursa gözlerden uzak mıntikalarda nelerin irtikâp olunduğunu Vekili muhterem derin derin düşünmelidir ve arkadaşlar olmuştur. İstanbul Nüfus Müdüriyetinden biri... Hürmetkarı bulunduğum Refet Beyefendiye bu azîm idarî hatalarından dolayı teessüflerimi arz ediyorum.

Müsadai âlileriyle en son sözlerine en son söz olarak cevap vereceğim. Arkadaşlar! Gümülcine'de Balkan Harbinden sonra, elli sekiz gün hükümet sürdükten sonra İstanbul'a gelen, İstanbul hükümetince rütbe-i ilmiye ile taltif olunan oradan Aydın'a muhacir olan bu kardeşiniz

Ulum-ı Diniye Muallimi olmuştur. Harbi Umumide, Hilâl-i Ahmer, Müdafaa-i Milliye Cemiyetleri Riyasetlerinde bulunmuş, hizmet etmiş, Harbi Umumide seferberliği şekerberlik yapmamış, sine-i sadakati Dördüncü Osmanî Nişanı ile taltif olunmuş, sonra Yunanlılar Aydın'ı işgal edince Maarif Nezaretinin emrine tabi olmayarak Antalya ve Yozgat'a muallim tayinini teklif eden Nezareti tanımayarak kitabını koynuna, silâhını boynuna takarak Aydın cephelerinde fahrî Millî Ordu Müftülüğünde bulunan ve Aydın'ın intihap kerdesi olarak gidip İstanbul'da da Düveli İtilâfiye mümessillerine ve hükümete Aydın'ı Yunan'ın yaktığını anlatmak için bir heyet celbine gittiğimi Yahya Kemal Beyefendi kardeşimle Kâzım Şinasi Bey ve o zaman müşerref olduğum Mübadele Vekili Refet Bey gibi zevat takdir buyururlar. Böyle vatan ve milletine acizane hizmet etmiş ve Balkan Harbinde de hakkı iskânı haiz, Aydın'da da harîkzade olmak dolayısıyla hakkı iskânı haiz, bir biraderi 1916'da Galiçya'da fedayi can etmiş, şehit olmuş ve bu fedakâr da vazife-i vataniyesini son taarruzda da bulunarak İzmir'e kadar varmış, Maliye Vekili Muhterem Abdülhalik Beyefendiye, acaba bir bölük evlâdı olan ve bir dikili çubuğu olmayan bu kardeşinizi iskân etseniz diyerekten müracaat etmiş, şimdilik hükümet tamamen teşekkül etsin, dur hocam demesi üzerine öyle durmuş ve sonra şimdiki Adliye Vekili Necati Beyefendi biraderimin İzmir'e gelmesiyle, senin hakkı hayatın vâsidir diyerekten yalı kenarında değil, bir dağ başında bir evceğize hükümetin kararıyla bir bölük evlâdıyla başını sokmuş bu kardeşiniz bu evi de mübadillerin gelmeye başlamasıyla Rum evidir diyerek İskân Komisyonunun emrine terk ederek 306 numaralı ikiye müteferrik bir Ermeni hanesinin bir köşesine başını sokmuş, işte böyle Balkan Harbi dolayısıyla hakkı iskânı haiz harikzede bir arkadaşınıza Vekil Beyefendi bunu çok gördü. Bana ana sütü gibi helâl değil midir? (Helâl sesleri)

Esat İleri'nin bu sözlerine Doktor Rıza Nur Bey, Saruhan Mebusu Abidin Bey, Dersim Mebusu Feridun Fikri ve Kastamonu Mebusu Halit Bey destek vermiştir. Mebuslar Esat İleri'nin değindiği konular üzerinde durmuşlar ve ayrıca muhacirlerin iskânının ve imarının doğru bir şekilde yapılmadığını ve bu hususta bazı yolsuzlukların yapıldığını ya da görmezden gelindiğine dair bilgileri paylaşmışlardır. Esat İleri ve diğer mebuslarının soruları üzerine 5 Kasım 1924 tarihinde Başvekil İsmet Paşa cevap vermiştir. 27 Ekim'de yapılan tartışmanın İmar ve İskân işleri üzerine olmadığını muhtelif vesilelerle muhtelif vekâletlere ait işlere temas edildiğini dolayısıyla Meclis'te hükümetin bütün çalışma ve programlarının daha kapsamlı bir şekilde görüşülmesini talep etmiş ve bu şekilde Esat İleri'nin sorusunun genişletilmesini istemiştir. Meclis öneriyi kabul etmiş ve tartışmalar günlerce sürmüştür. Tartışmaların sonunda muhalif bir

cephe oluşmuştur. Sonuç olarak İsmet Paşa Hükümeti 147 oyla güvenoyu alırken 19 muhalif, bir de çekimser oy almıştır. Bu 19 muhalif, oluşacak Terakkiperver Fırkasının kurucuları olmuştur. Esat İleri'nin soru önergesi başlayan bu olaylar neticesinde Esat İleri, hükümete güvenoyu vermiştir.¹³⁹ İsmet İnönü Terakkiperver Fırkasının kurulması öncesinde yaşanan tenkit ve şikâyetlerin büyük kısmının mübadele işleri üzerinde toplandığını ve bu şikâyetlerin mübadiller iyi iskân edilmiyor, gelenlerin bir kısmı yollarda perişan oluyor, Garbi Trakya da Türk ahaliye zulüm yapılıyor, hicrete zorlanıyor şeklinde açıklamalardan ibaret olduğunu aktardıktan sonra Hükümet olarak üzerlerine düşen vazifeyi yaptıklarını özellikle Lozan'da Mübadele Mukavelesini hazırlarken çok iyi tanzim ettiklerini ancak Yunanistan'la bu hususta siyasi münasebetlerin henüz teessüs edilmediği bir dönemde olduklarını ve konuyu çözmeye çalıştıklarını ve konuyla ilgili meclise geniş izahatlarda bulunduğunu aktarmaktadır. Ancak tartışmaların daha da arttığını ve sonuç olarak yeni bir muhalif gurubun oluştuğunu aktarmaktadır.¹⁴⁰

Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk'ta konuyla ilgili¹⁴¹; “... gerçekten, milletvekili Hoca Esat Efendi, 20 Ekim 1924 tarihli önergesiyle, göçmenlerin değiştirilip yerleştirilmesi, yatılı okullara ne kadar parasız öğrenci alındığı ve nerelerde ilkokullar açıldığı konularında ilgili bakanlardan birtakım sorular soruyordu. Bu soruların kapsadığı işler gerçekten milleti ilgilendiren işlerdi. Bu konular bakanları eleştirmek için pek elverişliydi. Özellikle göçmenlerin değiştirilmesi işlerinde herkesi düşündüren noktalar açıkça bilinmekteydi. Doğrudan doğruya ben bile, yaptığım gezi sırasında gördüklerime dayanarak, değiştirme ve yerleştirme işlerinin gidişinden şikayet etmiş; Ankara'ya dönüşümde, bu işlerle ilgili bakanlığın kaldırılmasını ve Hükümet'in bütün imkanlarıyla harekete geçirilmesini sağlayacak bir yol tutulmasını teklif etmiştim. Bunda anlaşmıştık. Bu durum bile, saldırıya geçeceklerin bu konuda çok taraftar kazanmaları ihtimalini arttırıyordu.”

Esat İleri'nin gündeminden hiç düşmeyen Garbi Trakya meselesi Mart 1926 yılında Hariciye vekâletine verdiği soruyla tekrardan gündeme gelmiştir. Soru önergesinde;¹⁴²

¹³⁹ Hulusi Turgut, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Kültür Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2005, s.230-231; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 1999, s.105-106.

¹⁴⁰ İnönü, a.g.e., s.195.

¹⁴¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırmaları Merkezi, Yay.Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara 2009, s.578.

¹⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, İ:68, C 1, 08.03.1926, s.104.

*“Galip Hükümetimin Hariciye Vekâleti mağlup Yunanın Garbi Trakya'daki imhakâr siyasetine ne vakit nihayet vermeye muvaffak olacaktır? Senelerden beri mal ve mülklerine sahip olamayan pek perişan ve merhamete şayan bulunan kardeşlerin hali perişanileri ne vakit salâha girecektir? Mazlum ve masum kardeşlerimizi hicrete mecbur edici zulümler ve muhalifi muahede ilânlar hakkında ne gibi tedabiri müessire ittihaz olunmuştur? Muvaffakiyeti siyasiyesin ile müftehir olduğum Hariciye Vekâletinden bu hususta şifahen cevap itasını rica eylerim efendim.”*¹⁴³ sorusuna Hariciye Vekili Tefvik Rüştü Bey, Yunan Hükümeti ile teşebbüs ve müzakeratı siyasiye cereyan etmekte olduklarını ve daha sonra detaylı olarak konuyla ilgili açıklama yapacağını bildirmiştir.

Esat İleri'nin meclise verdiği bir başka soru önergesinden; Yunan zulmünün Menteşe ve Aydın sahillerinde de yaşandığı öğrenmekteyiz. Yunan korsanların Aydın ve Menteşe sahillerine saldırılar düzenleyerek, bölge halkına ve çevreye zarar verdiklerini aynı zamanda da bir asayiş açığının yaşandığını ifade etmiştir. Konuyla ilgili olarak; Müdafaa-i Milliye Vekâletine Yunan korsanlarına karşı ne gibi tedbirlerin alındığını sormuştur. Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa konuyla ilgili; öncelikle konunun asayiş meselesi olduğunu ve Dâhiliye Vekâletini ilgilendirdiğini aktardıktan sonra; sahilde bulunan bahriyeler tarafından bu şakilerin sahillere sokulmaması için de bazı tedbirlerin alındığını ancak bu konunun muhatabının yine Dâhiliye Vekâleti olduğunu söylemiştir. Ayrıca ellerinde bulunan gambotların lüzumu kadar ve mümkün olanlarını Dâhiliye Vekâletinin emrine yani valililerin emrine verildiğini sözlerine eklemiştir. Esat İleri, kendisinin konuyu Dâhiliye Vekâletine mi yoksa Müdafaa-i Milliye Vekâletine verilip verilmeyeceği hususunda bilgi sahibi olduğunu merhum babasının da vekillik yaptığını dolayısıyla işleyişin nasıl olacağını iyi bildiğini ifade etmiştir. Esat İleri'nin bu sert tepkisine Tunalı Hilmi Bey; *“İmtiyaz mı hocam, imtiyaz mı?”* şeklindeki çıkışı üzerine Esat İleri söz alarak şu sözleri sarf etmiştir;¹⁴⁴

“Tunalı! Elinin hamuruyla erkeğin işine karışma!.. Bir kısım arkadaşlarla reddetmekle müftehir olduğumuz muahedename dört bin kilometre sevhilimizi büyük tehlikeye koymuş, harebezar, yanık diyar Aydın ve emsali harabeler hakkında hiçbir tazminat almaya muvaffak edememiş... Benim Garbî - Trakya'mı da Yunan'a peşkeş çekmiş... Bunu reddetmekle müftehir olmuştuk. İsabetimiz tahakkuk ediyor. Şimdi sevhilin hali perişanisini size arz edeyim efendim!..

¹⁴³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Muamelat Genel Müdürlüğü, 7-41-17, 07.02.1925.

¹⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:91, C 1, 28.01.1924, ss.411-413.

Marmaris'in, hepimizin malûmudur ki Akdeniz'de biricik limanımız olan bu güzel Marmaris'in sevahili ahalisi gerilere hicrete mecbur olmaktadırlar. Kezalik Söke tarafından aldığımız mektuplarda vukuatı, birçok kardeşlerimizin şehit olduğunu yazmaktadır. Şimdi bir mektup aldım. Bu mektupta diyor ki Ovacık dağına odun kesmeye giden Kızılhisarlı üç din kardeşimizi Yunan korsanları şehit ediyor ve bir kadın da ağır surette yaralanıyor. Sonra Selmanlı ve Reşadiye nahiyesinden aldığım mektuplar oralarda da Selmanlı'dan bir köylü, Reşadiye'den Marmarisli İsmail ve Kâmiller, hulâsa böyle birçok isimler zikredilerek Yunan korsanları tarafından şehit edilmekte olduğu bildiriliyor. Böyle hariçten gelecek olan maraza karşı tabiplik vazifesini görecek ve hariçten gelecek düşmana karşı Müdafaa-i Milliye vazife görmekle, bunlara karşı gelmekle muvazzaf değil mi? Dün Dâhiliye Vekiline koridorda rast geldim ve kendisine iki kıymettar arkadaş yanında bir sualde bulundum. Zannedersem, birisi Celâl Beyefendi. Dâhiliye Vekili Bey dedi ki «Hocam! Sahillerin emri muhafazası bize daha devrolunmadı. Müdafaa-i Milliye Vekili ile derdesti müzakeredir» dedi. Bu iki arkadaşımın yanında Dâhiliye Vekili diyor ki henüz Müdafaa-i Milliye Vekâletiyle anlaşıyoruz. Mesele Heyeti Vekileye gelecektir. Şöyle olacaktır, böyle olacaktır. Sonra Müdafaa-i Milliye Vekili Muhteremî Kâzım Paşa üzerine almaz. Bu zavallıların hali ne olacaktır, Arkadaşlar! Size söylüyorum. Menderes nehrinde boğulacak bir Müslümandan mesulsünüz. Sakarya boylarında boğulacak bir koyundan mesulsünüz arkadaşlar! Yetimlerin gözyaşları bize hitap ve itap ediyor. Arkadaşlar! Bu hususta bir tedbiri acil alalım. Müdafaa-i Milliye Vekilinin dediği gibi hafî celsede mi olur, aleni celsede mi olur; hariçten gelen bu korsanların tecavüzüne, karşı bir vaziyeti metinane alalım. Binaenaleyh icap ederse Dâhiliye Vekilini dinleyelim. İşte Dâhiliye Vekili arz ettiğim gibi dün böyle dediler Yani Meclis iki cami arasındaki binamaza döndü.” Esat İleri'nin bu sert tepkisi üzerine Kazım Paşa tekrardan konunun muhatabının kendi vekâletinin olmadığını sualin Dâhiliye Vekâletine sorulması gerektiğini yenilemiştir. İkili karşılıklı atışmaların ardından Esat İleri; “Paşa Hazretleri; bizim Bahriye Vekâletimiz yoktur. Bahriyenin vazifesi, emrümuhaf azası da uhde-i mesuliyet ve dirayetinizdedir. Binaenaleyh Bahriyemizin takviyesi için ne lazımsa onu da düşünüp Meclisi Âliye arz ediniz. Büyük bir vazife-i vataniyenizdir. Savahilimize atfi nazar ediniz düşmanların horoz ötüşü sevahilimizden duyuluyor. Kulağınız, fikriniz açılsın.” diyerek vekaletler arasında yaşanan görev karmaşasına tepki göstermiştir.

Esat İleri, Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa'ya yönelttiği soruya karşılık; meselenin Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nin sorunu olmadığını asayiş meselesinden kaynaklı bir durum

olduğunu dolayısıyla sualin Dahiliye Vekaletinin yanıtlaması gerektiğine dair cevap alması üzerine bu kez aynı soruyu Dahiliye Vekili Ferid Bey'e yöneltmiştir.¹⁴⁵ Dâhiliye Vekili Ferid Bey konuyla ilgili; öncelikle asayiş meselesinin kendi vekâletine ait olduğunu ancak hudutların asayiş meselesinin hudut muhafaza kıtaatına ait olduğunu belirtmiştir. İzmir sahillerinde Yunanistan'a ait olan adaların sahillerimize çok yakın ve hudut mahiyetinde olmasından ötürü durumunun şuan için çok net olmadığını ancak konuyla ilgili muhtelif vekâletler arasında bir müzakereye yapıldığını ve sonucunda bir komisyon kurulmasına karar verildiğini ancak henüz bu komisyonun müzakere olduğunu bu sebeple Dâhiliye Vekâleti'nin dâhili asayişten mesul olmak itibarıyla kuvve-i zabıtasının müsaadesi derecesinde lazım gelen mıntıkların müdafaa ve muhafazası esbabını ikmal ettiğini ve meselenin kati bir suretle tamamlamak için komisyonun kararlarını beklemek zorunda olduklarını beyan etmiştir. Bu cevap üzerine Esat İleri de Ferid Bey'e cevaben şu açıklamalarda bulunmuştur;

“Affi âlinize mağruren, merak buyurmayın zülfiyare dokunmam. (Devam sesleri) Efendim, Midilli, Sisam ve Sakız adalarının karşısındaki sahillerimizin hayatı umumiyesi tahtı tehlikededir. Söke sahiline bir kurşun atımı mesafede bulunan Sisam'ın, nasıl korsanlar, eşkiyalar merkezî olduğu cümlelerin malûmudur. Çeşme'den Mekri'ye kadar sahillerimizde bulunan ahali-i İslâhime hicret emelini beslemektedirler. Dâhiliye Vekilinin ifadesinden anlaşılıyor ki bu mühim vazifeyi, bu Müslümanların emri muhafazası hususunu el'an uhde-i mesuliyetine almamıştır. Müdafaa-i Milliye Vekâleti ise bu sevahil halkının muhafaza-i hayatları Dahiliye Vekâletine aittir, diye bu kürsüden beyan buyurmuştur. Arkadaşlar! Tahammül edilecek hal yoktur, tahammül edilecek hal kalmamıştır. Dahiliye Vekiline, mazlum milletin hissiyatını mübeyyin şu arzuhali bu Kürsü Milletten takdim ediyorum, şu cümlesini yalnız Heyeti Celilemize okuyayım.

Kuşadası ahali diyor ki : «Kudreti istihsalıyemiz gün geçtikçe maddeten ve manen za'fa uğruyor. Kimimiz dağlarda balta ile kesiliyor, kimimiz kurşuna diziliyor, hayvanlarımız çalınıyor. Tabii tazmin ve telâfi edilemediği için kolumuz, kanadımız, bir kucak çalı için dağa, ormana gidemez, hayvanlarımızı damlarımızdan çıkaramaz bir hale geldik. Bizlere merhamet ederek sevahil ve mevakii mühimmenin ayrıca bir teşkilâtı mahsusa ile acilen muhafazası istikmal buyurulmazsa, Yunan haydutlarının tecavüz ve kurban iktirasları olmaktan kurtulamayacağız ve maazallah bu gidişle belki terki dâr-ü diyar edeceğiz» diyor. Rumeli'de ve Garbi - Trakya'da Müslümanlar kesiliyor, göz yumarız, Anadolu'nun hâki pâkinde, sevahilinde

¹⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:100, C 1, 12.02.1924, ss.737-738.

Müslümanlar kesilir, göz yumarız. Vazifemiz nedir? Arkadaşlardan istirham ediyorum. Hafî celsede bu emri mühimmi görüşelim. Celse-i hafîye akdini teklif ediyorum.” demesi üzerine meclis başkanı celse akdi hakkında bir nizamnamede bir madde olmadığını söyleyince Esat İleri, tartışmanın devamını talep etmiş ancak yeni bir önerge verilmedikçe tartışmanın açılmayacağı kendisine beyan edilmiştir.

Esat İleri'nin, Milli Mücadele yıllarında cephelere bizzat iştirak ettiğini, verdiği vaazlar ve telkinlerle askerleri cesaretlendirdiğini bu yüzden de *Fahri Milli Ordu Müftüsü* sıfatıyla onurlandırıldığından bahsetmiştik. Hem Kuva-yı Milliye safhında hem de düzenli ordunun kurulması esnasında yaptığı başarılı görevlerde vatan savunmasının kutsallığının ne derece önemli bir görev olduğunu gerek yazdığı eserlerde gerekse meclis konuşmaların da üzerinde durduğu konular arasında olmuştur. Bu sebeple Aydın, Denizli ve Menteşe bölgelerinde cephelerde ve isyanların bastırılmasında görev almış; efelerin ve askerlerin İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmesi hususunda mecliste şu ifadeleri kullanmıştır.¹⁴⁶

“Efendim, vatanın en kara günlerinde; büyüklerimizin bu vatanın her tarafım istilâ eden düşmanlar hakkında ne gibi bir karar verelim, ne gibi bir harekette bulunalım diye düşündükleri bir sırada muhabbeti vataniyelerinin galeyani dolayısıyla dini bütün efesi, efendisi, ağası, beyi bulunduğum Aydın, Denizli ve Menteşe taraflarında Yunana karşı ilânı isyan etmişlerdi. O sırada Aydın civarında kahraman efelerin hareketi erini hepimiz en uzak yerlerde işittiniz ve takdirhânı bulunmuştunuz. Bunların İstiklâl Madalyalarıyla taltifleri nasıl bir vecibe-i vataniye ise onlara iltihak eyleyen bazı fedakâr zabıt arkadaşlarımızın dahi terfi ve terakkileri o derecede üzerimize düşen bir farizadır. Arkadaşlar! Aydın dağlarımızda elimize gecen bir topu Gülürçük sırtlarından Teştepe, Teştepe'den Kesergedığı'ne taşıyan o topun kumandanı bulunan Yüzbaşı Yakup Beyin - ki, büyük fedakârlıklarda bulunmuştur - bugün rütbesi nedir biliyor musunuz arkadaşlar? El'an yüzbaşısıdır. Bu ve bunun emsali pek çoktur. Böyle fedakârân haliyeistedirler. Bunların hazin kalblerine nefhai tesliyet vermek bizim üzerimize en büyük borç olduğundan bu kanunun kemali hürmetle kabulüne vicdanı pâlkinizin kail ve razı olduğuna ümidim çoktur ve binaenaleyh çok söz söylemeye de niyetim yoktur.” açıklamaları vatanın savunulmasında görev alan kişilerin onurlandırılmasının; devletin üzerine düşen görevleri arasında olduğunu vurgulamıştır. Esat İleri, muharebelerde üstün hizmet gösteren kişilere istiklal madalyası verilmesi dışında, muharebelerde

¹⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:89, C.5, 24.01.1924, s.331.

malul düşen kişilere maaş bağlanması hususunda da kanun teklifinde bulunmuştur. Beş arkadaşı ile birlikte meclise sunduğu kanun teklifi;¹⁴⁷

“Aziz vatanımızın istiklâli uğrunda malûl düşmüş fedakâranın mükâfatı nakdiye ile taltiflerini kabul etmeyecek vicdan tasavvur edemiyoruz. Binaenaleyh, berveçhizîr teklifi kanuniyi Heyeti Umumiyyeye arz eyliyoruz, efendim.”

1. Millî Mücadelede malûl düşenlerden birinci sınıfa bin beş yüz, ikinci ve üçüncü sınıflara bin lira mükâfatı nakdiye verilecektir.

2. İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

3. İşbu kanunun icrasına Müdafaa-i Milliye ve Maliye vekâletleri memurdur.

Açıklamaları yer alırken, kanun teklifi üzerine uzun tartışmalar yaşanmıştır. Yaşanan tartışmalara tepki gösteren Esat İleri konuşmasında;¹⁴⁸

“Efendim bu kanunu tanzim ederken Meclisi Âlinin böyle yüksünmelere rıza göstereceğini hiç zannetmezdim. Mâlûlîni guzatın adedi geçen defa huzuru merhametinizde uzun uzadıya ara edildiği veçhile birinci derecede malûl, zâbitandan yedi kişi, efrattan 33 kişidir. İkinci derecede, zâbitandan (57) ve efrattan 395 kişi idi. Kezalik üçüncü dereceden de otuz yedi zabıt, dört yüz kırk efrat, bunların mecmuu da, (1067) efrat ve (114) kadar zabıt olduğu halde arkadaşlarım bu kanunu tanzimden evvel bizi ağlatan bir manzarayı Heyeti Âlinize arz edeyim. Böyle iki kollarını vatan ve milletin namusu uğruna feda etmiş olanlara acaba bin lira, iki bin lira verilmekte imsak edilmek caiz midir? Lozan'a, Stokholm'e Berlin'e gidecek olanlara biner, ikişer bin lira veriyoruz da, aziz vatanın uğruna kolunu, gözünü feda etmiş olanlara neden vermiyoruz ? Neden sekiz yüz lira da, altı yüz lira da kalsın, Hazine-i milletın buna mı müsaadesi yok? Bütün millet, vatan vatan ve millet uğrunda alil ve indüllahu celil olan gazilerini ihya etmek istiyor. Arkadaşlar iyiraanımıza müracaat edin de bu parayı onlara sadaka, verir gibi vermeyin.” şeklindeki tepkisinden iki gün sonra (9 Ocak 1924) *“İstiklâl muhaberâtı esnasında malûl kalan muvazzaf, mütekait, ihtiyat, milli kuvvetler ve jandarma erkân, ümera, zabitan ve memurin ve mensubini askeriye ile küçük zabitan ve efrada nakdi mükafat itası hakkında”* Kanun başlığı ve 397 no ile kanun çıkmıştır.

Esat İleri gerek eserlerinde gerekse yaptığı konuşmalarda eğitimin devlet ve toplum için önemine değinmiştir. *Vatan Yavrularına* isimli şiirinde *“...Ey evlatlar! Yurdumuzun sizden*

¹⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:78, C 2, 02.01.1924, s.643.

¹⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:80, C 1, 07.01.1924, s.715.

büyük emeli / Çok çalışmaktır dersinize budur vatan temeli / Bu dünyada ilim ile belli olur insanlık / Hiç şüphesiz cahillere dünya gelir karanlık... mısralarıyla ülkeden cahilliğin ancak ve ancak eğitimle aşılabileceğini vurgulamıştır. Ülkenin müreffeh bir döneme kavuşmasının da eğitimle olacağı bilinciyle Maarif Vekili Vasıf Bey'e soru önergesi vermiştir. Önergede,¹⁴⁹

1. *Zükûr ve inâs leylî mekteplere ne kadar meccani talebe alınmıştır. Bunların kaçısı şehit evlâdıdır?*

2. *Leylî iptidaî mektepleri nerelerde açılmıştır ve ne gibi ihtiyaç dolayısıyla açılmıştır?*

3. *İstanbul'da beş resmî ve o kadar da lise mektepleri olduğu hâlde iki milyona yakın bir halkın orta tahsilini temin eylemek mecburiyetinde olan İzmir neden ihmal olmuştur. Bir lise ile kalmıştır?*

4. *Mekteplere girmek isteyenlerden mekteplerin olduğu halde mekteplerde muayene edilmeyip taşralarda tabip aratılması, masumlara varıncaya kadar cünha ve cinayet ile mahkûm olup olmadıklarına dair mahallâtta şahadetname alınması ve emsali gibi müşkülât ne vakit ref olunacaktır? Maarif Celilesinden sual eylerim efendim.*

Maarif Vekili Vasıf Bey, Esat İleri'nin bu sorusu üzerine; Bu sene leylî meccani talebe olarak liselere alınan çocukların şehit evlâtları 45, muallim evlâtları 39 ve yetimhaneden mezun olan çocukların 31 ve büyük kısmının da şehit çocukları olduğunu söyler. Ayrıca orta mektep mezunları olduğu ve bu çocukların buldukları yerlerde daha büyük bir mektep olmadığı için tahsillerini idame edemedikleri bilgisini paylaşır. Sonra sözlerine örnek teşkil etmesi için Van Lisesi mezunlarının müracaat ettiğini ve bunlardan dört beş çocuğun zeki olmasından ötürü Erzurum Lisesine, Denizli'de ki çocukların İzmir'e, Balıkesir'de ki çocukların Manisa'ya ve Bozok çocuklarının da Kayseri'ye gönderildiğini ifade eder. Ayrıca lise bulunmayan yerlerdeki orta mektep mezunlarından sınıfı birinci geçenler veya en iyi olanlarla, lise tahsilini ikmal etmek isteyenlerin de gönderildiğini ve bu çocukların sayısının 63 olduğu ve 45 çocuğun şehit evlâdı, 39 çocuğun muallim evlâdı, 31 tane yetim, 63 tane de orta tahsilini bitirmiş gençlerin liselere leylî meccanî olarak kabul edildiği aktarır.

Vasıf Bey ikinci soru için; Leylî iptidaî mekteplerin bütçeyi heyeti âliyenin kabul etmiş olmasıyla açıldığını, ayrıca memleketin bir çok yerlerinde idare-i hususiyelerin lâzım olduğu

¹⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:47, C 1, 23.10.1924, ss.35-37.

kadar tahsili iptidaîye temin edememesinden dolayı da Maarif Vekâleti leylî iptidaîleri açmak ve bu suretle köy çocuklarını okutmak esasını Meclisi Âliye arz ettiğini ve bütçede yirmi leylî iptidaî mektep açılmasını teklif edildiği ve Heyeti Celile de bunu kabul ettiğini söyler. Yirmi leylî iptidaî mekteplerinin açıldığı yerler; Ergani, Artvin, Urfa, Hopa, Afyon Karahisar, Bilecik, Kandıra, Kütahya, Siverek. Manisa, Bitlis, Ayaş, Ardahan, Aydın, Gaziantep, Sivrihisar, Kars, Besni, Van, Bayburt. Bilhassa harap olan memleketlerde mekteplerin açıldığına dikkat çekmiştir.

Vasıf Bey üçüncü soru için: Kendisinin bu sene İstanbul'da yeni bir lise açmadığını ve İstanbul'da olan liselerin beş değil üç tane ve bu liselerin eskiden beri devam eden liseler olduğunu ifade eder. Ayrıca yeni liselerin üç kız lisesi olduğunu biri Kastamonu'da, diğeri Konya'da, üçüncüsü de Trabzon'da açıldığını ve bundan başka yeni açılan dört muallim mektebinin; Ordu, Diyarbakir, Kayseri ve Mamuretülâziz'de yer aldığı bilgisini aktarır.

Vasıf Bey dördüncü soru için; Mekteplerde doktorun bulunduğu halde hariçten doktor raporu istenilmesinin doğru olmadığını, bunun sıhhat raporu için istenen zorunluluktan kaynaklı durum olduğunu söyler. Bunda ki amacın ise, çocuğun sâri bir hastalığa müptelâ olup olmadığını tespit edilmesi için yapıldığını aktarır. Ayrıca mahallâtan ilmühaber almak meselesinin husustaki talimatname mucibince mekteplerden talebeye bir ilmühaber verilmekte ve o ilmühaber mahalleler tarafından doldurulduğunu fakat bu işin gereksizliğinden dolayı yeni hazırlanan liseler talimatnamesinde bu kısım kaldırıldığını ifade eder. Vasıf Bey'in açıklamalarına yanıt olarak Esat İleri;

“Arkadaşlar! Vatan hatırını kardeş hatırından yüksek addettiğim için muhibbi kadimim Vasıf Bey kardeşimden dört sualde bulundum. Birinci sualin ilhamı evlâdı şüheda ve ervahu şühedadır. İzmir ve Menteşe ve Aydın vilâyetleri dâhilinde herhangi bir şehit ailesini gördüğümde, hepsinin gözlerinden yaş aktığı halde Maarif Vekâletinden müteessir, olduklarını gördüm. Hele arkadaşlar! İstiklâl Harbi şehitleri ailesinden yirmi kadar hemşire hanımların - ki; şehit Yüzbaşı Tevfik Bey haremi Şükriye, şehit Yüzbaşı Muhittin Bey Haremi İffet, Şehit Yüzbaşı İbrahim Bey Haremi Makbule hanımlar ve ilâ... Yirmi beş kadar hemşire tarafından Maarif Vekâletine evlâtlarının mekteplere alınmasına karşı müracaatlarına cevap bile alamadıklarından dolayı vuku bulan teessürleri beni teessürümden yerin dibine göçürmüştür. Arkadaşlar! Bakınız bu hanımlar, bu şehit ailelerinin vaziyeti facialarını arz ederken hepimiz vazifeyi vataniyemizi onlara karşı yapamıyoruz, hepimiz müteessir oluyoruz. Meselâ üç kıymetli şehidin ailesi 10

Eylül tarihinde Maarif Vekâletine yirmi kelime cevaplı telgraf çekiyorlar da Vekili Muhterem bunlara cevap vermeye bile tenezzül etmiyor. Kezalik ayın yirmi sekizinde yine Vasıf Bey kardeşime yine bu şehit aileleri telgraf çekiyorlar, yine cevap alamıyorlar. Kezalik 3279 numaralı ve 10 Eylül 1340 tarihli, Maarif Vekâletine yine iki şehit ailesi ve diğer aileler mektuplar yazıyorlar, telgraflar çekiyorlar, yine cevap alamıyorlar. Arkadaşlar! Şehitlerimizin ailelerine karşı vazifemiz bu mudur? Arkadaşlar! Bir mülâzımı sani Hüseyin Efendi vatanı aziz uğrunda şehit gidiyor. Altı tane evlâdını (Bir fotoğraf göstererek) şu orta yerdeki hemşirenin omuzlarına bırakarak âzimirahı cenan oluyor. Bu altı evlâdı için bu kadıncık müracaat ediyor destgir olarak bir el, hiç muin ve zahir olacak bir yer bulamıyor. Biçare en sonra git bakalım babanın ocağına, diyerekten üç evlâdını Kuleli Rüştüyesine veriyor. Biri de Darüleytamda. Maarif Vekâletine, şu Meclisi Âli mükerrer kararlarla şehit evlâtlarını en iptida alması lâzım geldiğine dair tebligatlar yapmış iken neden bu şehit ailelerinin gözyaşlarını Vekili Muhterem arkadaşım Vasıf bilmiyor? Arkadaşlar! Sakarya şehitlerinden İbrahim Beyin kızcağızı Hidayet namında, İstiklâl Mektebinde âliyy-ül-â'lâ derecede tahsil gören bir hanım kızcağız, darül muallimata girmek istiyor. O mektebe devam eden âlâ derecedeki mektep talibati, hattâ iki kız kardeş, analı babalı mektebe alınıyor. Bu kızcağız da mektebe alınamıyor. Kızcağızın mektebe alınamamasının esbabını bana mektup yazmasından anladım ki, İmanı güür, mefkuresi âli ve asrî olmayıp boynu bükük bir kızcağız olduğundandır. Bana diyor ki: Maarif Müdürü Beyefendinin Darül muallimat Müdüresi hanımefendiye havale ettiği tezkere-i aliyelerini bu sabah müdire hanıma takdim ettim. Nasıl bir hitaba hedef olduğumu arz ile âli kalbinizi müteessir etmek istemem. Ey kadiri mutlak olan Allahım! Dergâhı Uluhiyyetine desti tazarruzunu uzatan ben yetimeye merhamet eyle ya Rabbü...”

“Leylî mekteplere gelince; düşmanın göz diktiği Akdeniz kıyılarında memleketler vardır, O Akdeniz kıyılarındaki memleketler hakkında celseyi hafiyede size çok malûmat vereceğim. Binaenaleyh benim gönüm isterdi ki, Vekili Muhterem, oralarda, Fethiye kazasında bir mektep hazırlanmış, orada milletin dışından tırnağından ayırarak ey Vekili Muhterem al sana bir mektep, buncağızı bize leylî bir mektep yap dedikleri halde, cevap vermeyen Vekili Muhtereme teessüfler ederim. (Handeler) Bundan da geçelim arkadaşlar, merkezi ilmi irfan olan İzmir'e, Aydın, Menteşe, Denizli, Isparta, Burdur cihetlerinden, İzmir Lisesine, talebe gelir. İki milyon halkın tahsilini temin etmek için oralarda, istemiş olsaydı, bir liseyi iki yapabilirdi, Çünkü mükemmel vâsi ve nafl binalar da mevcuttur. Bu cihetten mesuliyeti maneviyeden kurtulamazsın

kardeşim Vasıf! Gelelim mekteplere girenlerin duçar oldukları müşkülâta; mektebe girmek isteyen bir efendi evvelâ günlerce bir aşı memurunu arayışta ondan bir şahadetname alması lâzımdır. İkincisi doktorların peşinde dolaşıp da, doktorlardan da keza bir rapor alması lâzımdır. Sonra bakınız arkadaşlar! Mektebe yeni başlıyor, bu mektepten veriliyor, mektebi tenkit değil, İzmir'in bir lise mektebi vardır ki, medarı iftiharımız ve yegâne mektebimizdir, şimdi efendim mektepten veriliyor; 68 namzet numarası 935 mektep numarası 1332 tevellüttü yedi yaşında bir masum mektebe girmek istiyor. Bu efendi; mektebe girmek isteyen, bu efendi böyle bir şahadetname ibrazına mecbur, gidecek mahalle imamına, muhtarına azalarına onlara şey verecek hülâsa böyle kapı, kapı dolaşacak, bir mazbata getirecek. Bu mazbatada ne yazılıyor. Türkiye Cumhuriyeti tebaasından ve mahallemiz sakinesinden filân efendinin şimdiye kadar bir cünha ve cinayet ile maznun olmadığından... (Handeler) (Alkışlar) Ey benim müteceddit Maarif Vekilim! (Handeler) Sen muallimenin sonundaki teli te'nisi kaldıracığına vazifeni yap! Sen bilmiyor musun ki insanlarda, hayvanlarda hatta nebatatta bile tenisi, tezkir vardır. Teli te'nisi kaldırmak hususunda teceddüt göstereceğine (Alkışlar, handeler) Ey benim müteceddit Maarif Vekilim bu gibi zahmetleri kaldırsan da bunlardan dolayı bizi medyunu şükran etsen olmaz mı? İşte vicdanımın bu sedasını huzuruna arza muhabbeti vataniyem saik olmuştur. İki ellerinin arasına başına al mutedil pervane vatanın ve milletin selâmeti namına hareket eyle. (Handeler), Arkadaşlar! İşte en kıymetli, kardeşim, vatanın kurtuluş günlerinde Sakarya'ya, Dumlupınar'a, Uşak'a, doğru götürdüğüm Ruşen Eşref Bey kardeşim; benim mühim ve meşru sözlerime itiraz ettiği için teessüflerimi arz ederek sözüme nihayet veririm.”

Esat İleri, meclis gündemine ülkenin mali kazanç sağlaması için bazı kanun tekliflerinde bulunmuştur. Yabancı şirketler tarafından çıkarılan meyankökü bitkisinden alınan verginin arttırılmasının ülkeye mali kazanç sağlayacağını ve bu yönde bir kanunun çıkarılmasının gerekliliğine dem vurmıştır. Meclise getirdiği bu kanun teklifinin ilgili makama iletilmesinde gecikme yaşanması üzerine ise mecliste yaptığı konuşmada;¹⁵⁰

“Efendim geçenlerde huzuru âlinizde arz etmiştim. İzmir Vilâyetinde o havalide meyankökü denilen bir şey çıkıyor. 1332 senesinde (Forbes) denilen bir herifi nâşerif İstanbul Hükümetiyle anlaşarak her okkasında iki para öşür vermek üzere bir kanun elde etmeye muvaffak olmuş. Bugün, bunun vermiş olduğu öşürün senevi miktarı sekiz bin lirayı tutuyor. Halbuki diğer

¹⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:100, C 1, 12.02.1924, s.733.

mahsulâtta alınan aşar gibi bundan da aşar alınsa yüz binlerce lira tutacaktır. Onun için neden bunun yakasına yapışıp da diğer istühsalâtımızdan aldığımız gibi öşür almayalım da Hazine-i milletimize yüzbinlerce lira doldurmayalım? Bunun bir dakika tehiri Hazine-i milletin zararını muciptir. Heyet-i Umumiyyeden çok rica ederim, bunu biran evvel müzakere ve intacetsin. Hep müstehlik olmayalım. Biraz da Hazine-i millet için müstahsil olduğumuzu gösterelim.” şeklinde ki açıklamaları konunun çok iyi anlaşılmadığını göstermekle birlikte kanun teklifi kabul edilmemiştir.

Esat İleri, memleketin ve vatandaşın menfaati doğrultusunda önemli gördüğü her konuyu meclis gündemine taşımaktan çekinmemiştir. 15 Nisan 1924 tarihinde Anadolu'nun emniyetinin sağlanması ve ticaretin gelişmesi maksadıyla İstanbul'dan Ankara'ya giderken nasıl ki aktarmasız yolculuk yapıyorsa aynı şekilde Ankara'dan Adana'ya ve İzmir'e de aktarmasız bir şekilde seyahat edilmesi için meclise; Konya Mebusları Kazım ve Mustafa Fevzi Beyler, Urfa Mebusu Ali Fuad Bey ile birlikte Nafia Vekaleti'ne önerge vermişlerdir.¹⁵¹ Bunun dışında İzmir Torbalı mevkiinde bulunan Cellat gölünün birçok salgın hastalığa sebep olmasından ötürü kurutulması için temenni takiri¹⁵² ve Ziraat Mektebi mezunlarına ücretsiz arazi verilmesi hususunda kanun teklifi bulunmaktadır.¹⁵³ Ziraat mektebi mezunlarına ücretsiz arazi verilmesi hakkında ki kanun teklifi muhacirlerin iskân edileceği ve Rumlardan kalan arazilerin hükümete ait olmaması nedeniyle ret olmuştur.

¹⁵¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Muamelat Genel Müdürlüğü, 6-37-28, 19.04.1924.

¹⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, İ:17, C 1, 30.11.1925, s.733.

¹⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:20, C 1, 30.12.1924, s.211.

III.BÖLÜM

ESAT İLERİ'NİN ESERLERİ

Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri, Lale Devriyle başlamış ve yıkılma sürecine kadar devam etmiştir. III. Selim döneminde yenileşme hareketlerinin başlaması, II.Mahmud ile birlikte de yurtdışına çeşitli alanlarda temsilci ve öğrencilerin gönderilmesi ayrıca tıbbiye, harbiye, mülkiye gibi modern eğitim kurumlarının açılması, modernleşme ve ilerleme hareketlerinde birinci derece rol oynamış ve sonuç olarak aydın bir kuşağın oluşmasına zemin hazırlamıştır.¹⁵⁴ Özellikle II.Meşrutet'in ilan edilmesiyle oluşan serbest ortam, başta İstanbul olmak üzere pek çok şehirde gazete ve dergilerin çıkmasına ve çok sayıda da eserlerin kaleme alınmasına neden olmuştur.¹⁵⁵ Osmanlı Devleti'nde fikir ve siyaset hayatının gelişmesiyle birlikte yetişen aydın kuşağın arasında; Esat İleri'de yer almaktadır.

Esat İleri, iyi eğitim almış ve mesleğine muallim olarak başlamıştır. Balkan Savaşları, I.Dünya Savaşı ve İstiklal Harbine tanıklık etmesi duygu ve düşüncelerini kaleme almasında en büyük etken olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup biri olarak tanınan Esat İleri, Türkçülük fikrine sıkı sıkıya bağlı kalmış ve bu durum eserlerine de yansımıştır. Eserlerinde genellikle vatan sevgisi ve harp yıllarında yaşanan zulümleri anlatmakla birlikte dini konular, halk dili ve edebiyatı alanında yaptığı çalışmalarda mevcuttur. Türk dili ilgili yaptığı çalışmalarda, II.Meşrutiyet'te Ziya Gökalp'in etkisiyle başlayan halka doğru gitme eğiliminin ve halk kültürünün tespit çalışmalarının bir devamı şeklinde yorumlanabilir.¹⁵⁶ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsüne gönderdiği defterine "*Unutmayın O Günleri, Hazırladı Bu Günleri*"¹⁵⁷ başlığı ile eser yazması; geçmişte yaşananların unutulmaması ve bir ders alınmasını istediğini de gösterir mahiyettedir.

¹⁵⁴ Necdet Hayta-Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII.Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, 4.Baskı, Ekim 2010, s.111.

¹⁵⁵ Ö.Faruk Huyugüzel, *İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2004, ss.61-63.

¹⁵⁶ Ö.Faruk Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2000, s.333.

¹⁵⁷ TİTE, 71-19.

Esat İleri ile ilgili en önemli bilgilere Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne gönderdiği evraktan öğrenmekteyiz. Enstitü 14 Ocak 1942 yılında, Milli Mücadele yılları ile ilgili her türlü evrak ve bilgilerin enstitüye gönderilmesi konusunda duyuru yayınlamasıyla, çağrıya Esat İleri olumlu yanıt vermiş ve elindeki belgeleri enstitüye teslim etmiştir.¹⁵⁸ Esat İleri, Türk İnkılap Tarihi Enstitü Müdürü Prof. Dr. Enver Ziya Karal'a yazdığı mektuplarla da önemli bilgiler paylaşmıştır.¹⁵⁹

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesi ve Nadir Kitap sitesinden ulaşılan risaleleri 1911-1954 yılları arasında kaleme alınmıştır. Eserleri; *Hadis-i Şerif Tercümesi, Türk Dilinde Darb-ı Meseller, Türk Dilinde Kinayat, Düşündüklerim Dilediklerim Emeklerim, Verin Zavallılara, Halk Şiirleri, Reşahât-ı Hikemiyye, Rahmetli İmam-ı Birgivi, Sözlerin Özü Atalar Sözü, Bu Suya Sen de Eğil*'dir. Yayımlandığı bilgisine sahip olup ancak ulaşılamayan eserler ise¹⁶⁰; *Cihad-ı Ekber, Hilâl-i Ahmer, Kadınların Vatan İşlerine Girmesine Dâir*'dir.

Şiirleri; *Vatan Yavrularına, Ah Aydın!, Güzel Aydın, Güzel Vatan, Münacat, Şanlı Orduya, Yaralı Gazilerimize, Terane-ı Cihad 1, Terane-ı Cihad 2, Terane-ı Cihad 3, Terane-ı Cihad 4* isimli şiirlerine de Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünden ulaşılmış olmakla birlikte Yeni Gün, Tercüman-ı Hakikat gazetelerinde yayınlanmıştır.

Yukarıda saydığımız eserleri ayrıntılı incelemek Esat İleri'nin hem duygu ve düşüncelerini hem dönemin koşullarının anlaşılması açısından yerinde olacaktır.

¹⁵⁸ Mustafa Toker, "Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Bağışlarımızı Bekliyor", Atatürk Yolu Dergisi, S.25-26, Mayıs – Kasım 2000, s.249.

¹⁵⁹ TİTE,71-27, 1001-1a001.

¹⁶⁰ Eserler Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, İzmir Milli Kütüphanesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesi, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi, Ege Üniversitesi Kütüphanesi, Dokuz Eylül Kütüphanesi, Sakıp Sabancı Üniversitesi Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi Kütüphanesi, Torbalı Halk Kütüphanesi ve Torbalı Kent Arşivi'ne bakılmış ancak ulaşılamamıştır.

4.1.ŞİİRLERİ

4.1.a.Vatan Yavrularına

“*Aydın ve mülhakatında mekteplerde okuyan vatan yavrularına*” ithafen ve “*Aydın Mebusu Esat*” imzasıyla yazılmıştır. Eser, otuz satırlık epik bir şiirdir.¹⁶¹ Şiirde, Türk Ordusu’nun muharebelerde gösterdiği kahramanlıklardan bahsedilirken vatanın düşman işgalinden kurtulduğu ve bu sayede milletin huzur bulduğunu anlatılmaktadır. Ayrıca ; “*Ey evladlar! Yurdumuzun sizden büyük emeli / Çok çalışmaktır dersinize budur vatan temeli / Bu dünyada ilim ile belli olur insanlık / Hiç şüphesiz cahillere dünya gelir karanlık* satırlarıyla da huzurun devamının sağlanmasında gençlere büyük sorumluluklar düştüğünü ve bu yüzden gençlerin derslerine gece gündüz çalışmaları konusunda uyarılarda bulunmaktadır.

4.1.b.Ah! Aydın

Aydın mebusu Esat imzasıyla 1 Ocak 1922 tarihinde ve “*Güzel Aydın Mülhakatında Mekteplerde okuyan vatan yavrularına*” ithafen yazılmıştır.¹⁶² Eser, elli sekiz satırlık epik bir şiirdir. Şiirde, Aydın şehrine duyulan sevgi, Yunan askerlerinin Aydın’a ve bölge halkına verdiği zararlar dile getirilmektedir. Ayrıca *Askerimiz arslan gibi saldırıyor düşmana / Harb ettikçe cezasını veriyorlar Yunana / İki defa İnönü’nde, Sakarya’da bir kere / O kahraman askerimiz mazhar oldu zafere* mısralarıyla Türk Ordusu’nun kesin zafere ulaşacağını ve tüm dünyanın da Türk ulusunun haklı mücadelesini sonunda anladığı vurgusu yapılmıştır.

4.1.c.Güzel Aydın

Eser, 30 Mart 1921 yılında, Ankara’da Yeni Gün Gazetesi’nde yayınlanmış ve on altı satırdan oluşmaktadır.¹⁶³ Şiirde, Milli mücadele yıllarında Aydın’ın Yunanlılar tarafından işgali anlatılmakla birlikte *Babamızdan, dedemizden bize kaldı o yerler / Bu düşmanlar o yerlere ne hak ile girerler* satırlarıyla da Yunan işgaline tepki gösterilmektedir. Ayrıca, *İşte bugün hacı, hoca, karı, koca meydanda / Silahına sarılmıştır gözleri hep düşmanda / Ve millet günü yaklaştı yüce*

¹⁶¹ TİTE, 71-31,1001; Bkz. Ek.12.

¹⁶² TİTE, 71-31, 001. ; Bkz. Ek.12.

¹⁶³ TİTE, 71-19, 5001. ; Bkz. Ek.12.

tanrı, yaradan / Kaldıracak düşmanları pek yakında aradan mısraları da Milli Mücadeleye yediden yetmiş herkesin destek vermesiyle ülkenin huzura kavuşacağı satırlarda yer almaktadır.

4.1.d.Güzel Vatan

Eser, 28 Mart 1921 tarihinde Ankara’da Yeni Gün Gazetesinde neşredilmiştir.¹⁶⁴ On altı satırdan oluşan epik bir eserdir. Şiirde güzel vatan diye Anadolu’dan bahsetmekle birlikte Milli Mücadele yıllarında Yunan zulmü ve vatan savunmasındaki kahramanlıklar anlatılmıştır. Bunların dışında toplumu eğitime amacını da güden Esat İleri, yazdığı satırlar arasında *Kadın çocuk kesip biçti lanet Yunan adına / Kadın demek ne demektir el kalkar mı kadına?* mısrasıyla kadına şiddete karşı tepkisini dile getirmiştir.

4.1.e.Münacat

30 Mart 1921 tarihinde Yeni Gün ve 25 Nisan 1927 de İstanbul’da Tercüman-ı Hakikat Gazetesinde neşredilmiştir.¹⁶⁵ On dört satırdan oluşan epik bir eserdir. Münacaat, Allaha dua etme, yalvarma anlamına gelmektedir. *Ey Allahım! Çıkar artık İslamları felaha / Ey yaradan! Şanlı ordu galip gelsin Yunana / Göstersinler Müslümanlık neymiş rezil düşmana / Peygamberin yüzü suyu kabul olsun dilekler / Amin desin duamıza semadaki melekler* satırlarıyla Milli Mücadele’nin başarısı için Allah’a dua edilmektedir.

4.1.f.Şanlı Orduya

Yeni Gün Gazetesinde 31 Mart 1921 tarihinde yayınlanmıştır.¹⁶⁶ On dört satırdan oluşan epik bir eserdir. *Hak yardımcı şanlı ordu, ey Müslüman erleri / Bütün Millet, duacınız yürüyünüz ileri* şeklindeki satırlarından da anlaşılacağı üzere, Milli Mücadele yıllarında ordunun zafere ulaşması için temenniler bulunmaktadır. Eserde *Alçak Yunan yaptığı hiçbir millet yapar mı? / İnsan olan diri diri sıbyan ve nisvan yakar mı?* dizeleriyle Yunanlıların yaptığı kıyımlar anlatılmış ve bu kıyımlar sonucunda Müslümanlar arasındaki dayanışma ruhuna değinilmiştir. Ayrıca *Ölmek hiçtir dönmek güçtür bizim için Yunandan / Feda olsun vatan için vaz geçeriz bu candan* diyerek vatan sevgisinin önemine dem vurulmuştur.

¹⁶⁴ TİTE, 71-19, 7001. ; Bkz. Ek.12.

¹⁶⁵ TİTE, 71-19, 8001. ; Bkz. Ek.12.

¹⁶⁶ TİTE, 71-19, 9001. ; Bkz. Ek.12.

4.1.g.Yaralı Gazilerimize

Yeni Gün Gazetesinde 31 Mart 1921 tarihinde neşredilen eser on altı satırdan meydana gelen epik bir şiirdir.¹⁶⁷ Esat İleri'nin Milli Mücadele döneminde Türk Ordusu'nun mutlak zaferi için kaleme aldığı şiirlerin dışında, muharebelerde yaralanan askerler için yazdığı bu eserde yaralı askerlere moral vermiş ve “...Gazi olmak gibi devlet bulunmaz, Bundan büyük şeref yoktur bu hâkimiyet bulunmaz...” sözleriyle de gazi olmanın şerefine dikkat çekmiştir. Ayrıca *Camilerde duacıyız şifa versin yaradan* diyerek yaralı askerlerin biran önce sağlıklarına kavuşmaları için iyi dilekler yer almaktadır.

4.1.h.Terane-ı Cihad (1)

24 Mart 1921 tarihinde Yeni Gün Gazetesi'nde yayınlanmıştır.¹⁶⁸ Terane-i Cihad anlam olarak, “Din uğruna yapılan nağme” şeklinde yorumlanabilir. Aynı başlık fakat farklı içerikle yazılmış dört tane daha şiiri bulunan Esat İleri'nin, yazdığı bu eserlerde daha çok dini duygulara dem vurmuştur. Yirmi satırdan ve epik bir tarzla kaleme alınan birinci eserde, İzmir ve Aydın'ın Yunanların tarafından işgali ve bu işgal sırasında yaşanan acılar anlatılmıştır. *Camiler yandı yıkıldı haç dikildi minbere / Levhalarla hem kelimullah atıldı yerlere / Hangi bir kalp var ki isyan etmesin bu zillete / Hangi bir kalp var tahammül eylesin bu mihnete* satırlarıyla İslam dinine karşı yapılan saygısızlığa dikkat çekmiş ve Türk ordusunun bir an önce muzafferiyete ulaşması için dua edilmektedir.

4.1.ı.Terane-i Cihad (2)

“Din uğruna yapılan nağme” şeklinde yorumlayabileceğimiz Terane-i Cihad şiirlerinin ikincisini oluşturmaktadır. Nisan 1921 tarihinde Yeni Gün Gazetesinde yayınlanmış ve on dört satırdan oluşan epik bir eserdir.¹⁶⁹ *Ey Allah'ım! Ayaklandık sana ancak dayandık / Kuranda gösterdiğin emirlere inandık / Müslümanlık kıyam etti bu yol Allah yoludur / İslamların kalbi bütün ümit ile doludur* dizeleriyle Milli Mücadelenin başarıya ulaşması için Allaha yakarılmıştır. Ayrıca vatanın işgaline karşı başlatılan mücadele de heyecanlı bir üslupla ele alınmıştır.

¹⁶⁷ TİTE, 71-19, 10001. ; Bkz. Ek.12.

¹⁶⁸ TİTE, 71-19, 6001. ; Bkz. Ek.12.

¹⁶⁹ TİTE, 71-19, 11001. ; Bkz. Ek.12.

4.1.i.Terane-i Cihad (3)

Terane-i Cihad şiirlerinin üçüncüsünü oluşturan eser, 12 Temmuz 1921 tarihinde Yeni Gün Gazetesinde yayınlanmıştır.¹⁷⁰ Şiir, on dört satırdan oluşmakla birlikte, *Ya Allah ellerimi açtım dua etmekteyim / Boynumu büktüm sana ben iltica etmekteyim / Asker İslama nusret ver hüdayı zul'celal / Düşmanı mahv û perişan eyle bulsunlar zeval* şeklindeki satırlarıyla Milli Mücadele'ye katılan askerlerin başarısı ve düşmanın helak olması için Allah'a dua edilmiş ve düşmanın bir an önce yurttan atılması arzusu da satırlar arasında yer almaktadır.

4.1.j.Terane-i Cihad (4)

Terane-i Cihad ismiyle yazılmış sonuncu şiirdir. Eser, 14 Temmuz 1921 tarihinde Yeni Gün Gazetesinde yayınlanmıştır.¹⁷¹ On dört satırdan meydana gelen epik bir şiirdir. Şiirin ana konusu diğer Terane-i Cihad şiirlerinde olduğu gibi, Türk askerlerinin başarısı için dua edilmektedir. *Kahramanlar! Biz sizinle iftihar etmekteyiz / El açıp hakka duaya leyl lü nihar etmekteyiz / Hazretullah muayyen ve hem zahir olsun sana / Ruhu pak müctabada ve teskir olsun sana* satırlarıyla mutlak zaferde Türk askerlerine karşı duyulan güven de dile getirilmiştir.

¹⁷⁰ TİTE, 71-19, 12001. ; Bkz. Ek.12.

¹⁷¹ TİTE, 71-19, 13001. ; Bkz. Ek.12.

4.2 RİSALELERİ

4.2.a. Hadis-i Şerif Tercümesi

Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Heyeti; 11.01.1945 tarih ve 39/5 numaralı karar ile eseri faydalı bularak, basılmasına müsaade etmiştir. Eserin basım yeri İstanbul Matbaası, İzmir’dir.¹⁷² Ayrıca *Rahmetli İmamı Birgivi* isimli eserin son sayfasında “iki defa basılmıştır” notu ile yazarın daha önce yayınlanmış eserleri arasında eserin ismi yer almaktadır.

Eserin önsözünde yirmi dört satırdan oluşan bir şiir yer almaktadır. Şiirde; Hadis-i Şerif’in herkes tarafından anlaşılması amacıyla Türkçeye tercüme edildiği bilgisi bulunmaktadır.

4.2.b. Türk Dilinde Darb-ı Meseller

İzmir’de Âheng Matbaası’nda birincisi 1925, ikincisi ise 1932 yılında basılmıştır. Esat İleri eserinde kendisini; “*Menteşe Mebusu Gümülcineli Özbekoğullarından Esat*” olarak tanıtmıştır.

Eser; atasözlerinden oluşmuş ve özlü deyişleri bir çatı altında birleşmiştir. Kitabının girişinde evlatlarına seslenen Esat İleri, “*Kinayat*”ın ön sözünde olduğu gibi, ata yadigârı gördüğü sözleri derlemiş ve çocuklarından da bu sözlere göre hareket etmelerini arzulamıştır. Ayrıca eserinde, Türk diline hizmeti hem bir görev hem de evlatlarına bırakılacak kıymetli bir miras olarak tasavvur etmektedir.¹⁷³

4.2.c. Türk Dilinde Kinâyât

İzmir ‘de Nafiz Mustafa Matbaası’nda 1924 yılında neşredilmiştir. Esat İleri kendisini; “*Menteşe Mebusu Gümülcineli Özbekoğullarından Esat*” olarak tanıtmıştır. Risale, yirmi üç sayfadan oluşmakla birlikte,¹⁷⁴*Rahmetli İmamı Birgivi* isimli risalenin son sayfasında da yayınlandığı bilgisi yer almaktadır.

¹⁷² TİTE, 71-30.

¹⁷³ Gürkan Gümüştam, “Erken Dönem Söz Derlemeleri İçin Kaynak Olarak Esad Efendi’nin Türk Dilinde Darb-ı Meseleler Yayını”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 10, S.51, Ağustos 2017, s.72.

¹⁷⁴ Esat İleri, *Türk Dilinde Kinayat*, Nafiz Mustafa Matbaası, İzmir 1924.

Eserde; *'kinayat'*tan kast edilen anlam, halkın kullandığı argo sözcük ve deyişlerdir. Yazarın amacı, Türk diline hizmettir. Bu amaçla Milli Mücadele döneminde gerek cepheelerde askerlerle gerekse vatan savunmasında üstlendiği siyasi görevlerde halkla yaptığı görüşmelerde Türk dilinde unutulmaya yüz tutmuş atasözlerini derlemiş ve bir risale haline getirmiştir. Bu sayede, Türk dilinde unutulma ihtimali olan sözlerin kaybolmasının önüne geçmeye çalışmıştır. Ayrıca eserin ön sözünde, kinayelerle ilgili çalışmaların yurtdışında değerli çalışmalar olduğunu ifade ederek, ülkemizde bu tür çalışmaların yapılmamasını da üzüntüyle karşılamıştır.¹⁷⁵

4.2.d. Düşündüklerim, Dileklerim, Emeklerim

Manisa İnkılab Gazetesi Matbaasında 1922 yılında yayınlanmıştır. Ayrıca *Türk Dilinde Kinâyât, Rahmetli İmamı Birgivi* isimli risalelerin son sayfalarında basıldığı ve Prof. Dr. Enver Ziya Karal'a 19 Ocak 1945 tarihli yazılan mektupta da, vatanın kurtulmasından birkaç ay evvel kaleme alındığı bilgisi bulunmaktadır.¹⁷⁶

Eser; Kuran-ı Kerim'in Türkçe'ye çevrilerek anlaşılır bir hale gelmesi, Cuma hutbelerinin Türkçe okutulması, Türk dilinin yabancı sözcüklerden arındırılması, yediden yetmişe herkesin eğitilmesi, umumi bir Türk tarihi yazdırılması, memleketin en küçük birimine kadar hekim ve hâkimin bulundurulması, tarıma önem verilmesi ve bu hususta ziraat mekteplerinin açılması, yolların ve köprülerin tamir edilmesi, madencilğe büyük önem verilmesi gibi ülkenin; siyasi, sosyal ve ekonomik sorunları dile getirerek, önlemler alınması hususunda bilgiler yer almaktadır.

4.2.e. Verin Zavallılara

Türk Dilinde Kinâyât ve Rahmetli İmamı Birgivi isimli risalelerin son sayfalarında basıldığı bilgisi bulunmaktadır. Esat İleri; *"Menteşe Mebusu Gümülcineli Özbekoğullarından Esat"* olarak kendisini tanıtmış ve eser Nafiz Mustafa Matbaasında 1924 yılında basılmıştır. Esat İleri'nin İzmir basınında tanıtımı yapılan tek eseri olmakla birlikte, 6 Haziran 1924 tarihinde Ahali Gazetesinde yer alan ifadeler şöyledir:¹⁷⁷ *"Verin Zavallılara: Bu nam altında Mentеше mebus-ı fazılı Hoca Esat Efendinin bir eseri intişar etmiştir. Eserini halka meccanen tevzi etmek suretiyle fikrini tamime çalışan muhterem ve fazıl mebusumuz muhacirin ve harikzedelere*

¹⁷⁵ Yusuf Can Tıraş-Halil İbrahim Ertürk, "Gümülcineli Es'ad Efendi (İleri) ve Türk Dilinde Kinayat Adlı Eseri, Dergi Park, C.3, S.2, 2017, ss.236-238. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/307706> (Son Erişim:01.02.2018)

¹⁷⁶ TİTE, 71-27, 1001.

¹⁷⁷ Huyugüzel, a.g.e., s.334.

muavenetin lüzum-ı vücubunu kendine has temiz bir ifadeyle anlatmaktadır. Asar-ı kalemiyesiyle olduğu gibi metin fikirleri, ahlak-ı fazılasıyla da mütenayiz bulunan mebus-ı muhteremin arzusuna umum halkın rağbet göstereceğini ve muhacir ve harikzedelere yardım edeceğini ümit ediyoruz.”

Eser; “Vatan, vatan diye, diye ağlar iken gözümüz / Allaha çok şükür olsun güldü artık yüzümüz...” mısralarıyla başlamaktadır. Vatan ve millet sevgisiyle yazılan bu şiirin ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfus sorununa değinilmiştir. Fransa, Almanya ve Belçika'nın kilometre başına düşün nüfus miktarlarından örnekler verilmiş ve Türkiye'nin kilometre başına on dört kişi düştüğü bilgisi paylaşıldıktan sonra ülkemizin nüfus bakımından fakir olduğu tespitinde bulunulmaktadır. *“Nüfusun büyüklüğü kesafeti temsil ettiği hükümetin siyasi kudret ve kuvvetini tahkim ve temin ettiği gibi iktisadi hayatının da kabiliyet istihsalini tezyid ve tarziye idir. Yani main hududlar içinde mevcut müstahsal kuvvetlerin tezayüdü iktisadi istihsal tekesüfünü kolaylaştırır.”* şeklindeki açıklamasıyla da nüfusun siyaset için önemine dikkat çekmektedir. Ayrıca nüfusun yeniden dengelenmesi için bir takım çözüm önerileri ortaya konan eserde; mübadele ile gelen muhacirlerin sayısının yarım milyona ulaştığını ve nüfus bakımından fakir ülke için bu nüfusun önem taşıdığına dikkat çekmektedir. Aynı zamanda memleketlerinden Yunan mezaliminden kaçarak gelen muhacirlerin zor durumda kalmaması için onlara ikamet ve gıda sorunlarının çözülmesi gerektiğine ayrıca dikkat çekmektedir.¹⁷⁸

4.2.f. Halk Şiirleri

Verin Zavallılara ve Rahmetli İmamı Birgivi isimli risalelerin son sayfalarında yayınlandığı bilgisi yer almaktadır. Esat İleri kendisini, *“Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Aydın Mebusu Gümülcineli Özbekoğullarından Esat”* olarak tanıtmıştır. Eser; 1923 (H.1339) yılında İstanbul Teşbuat Matbaasında basılmıştır.

Esat İleri kitabın başlangıcında, Milli Mücadele'nin başarısından övgüyle bahsetmektedir. Yunanlıların, İzmir'i ve Aydın'ı işgal etmesinin ardından; Yunan zalimliklerinin başladığını, bu durumun kendisinde milli aşkı arttırdığını ifade eder. Ayrıca; Aydın, Ödemiş cephelerinde ilk sırada yer aldığını anlattıktan sonra, Anadolu'nun ve İzmir'in kurtuluşuna bizzat katıldığını sözlerine eklemektedir. Esat İleri bu risalesini kaleme almadan önce milli mücadele sırasında

¹⁷⁸ Esat İleri, *Verin Zavallılara*, Nafiz Mustafa Matbaası, İzmir 1924.

Mehmetçiklerin ve köylülerin sözünden, sazından, milli koşmalarından ve destanlarından istifade etmiş, halk arasında bilinen ama unutulmaya yüz tutmuş milli eserleri, yani halk şiirlerini derlemiştir. Ayrıca “...*Bunları arındırmak gençlerin milli büyük bir vazifesidir. Toplayabildiğim parçalar, bildiğim parçalar gençlere yadigarım olsun.*” diyerek eseri gençlere hediye etmiştir.¹⁷⁹

4.2.g. Reşâhat-ı Hikemiyye

Türk Dilinde Kinâyât ve Rahmetli İmamı Birgivi isimli risalelerin son sayfalarında yayınlandığı bilgisi bulunmakla birlikte 1911 yılında neşredilmiştir.¹⁸⁰ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı’ndan ulaşılan risale, otuz beş sayfa ve iki kısımdan oluşmuştur. Birinci kısım Hakikat-ı mensure, diğeri manzum olan Reşâhat-i ahlakidir.

Esat İleri eserinin giriş kısmında, “*Eğer takdir veya temkide maruz olup olmamak ve ihtimat-ı fikriyesi varidi hatır olundu. Bu eser meydana gelmez idi. İyi bilirim ki buna ihtiyacı olan nur seyidgan ilim ve edep için eserim bir şeydir. Fakat olmayanlar için hiç bir şey olamaz. Ve bu itikad ile derim ki: eserimde bir hayatı hakiki görecekler müstefid olacaklar. Görmeyecekler ise mutlaka umum ile dailerinde istifa sami-i mucip yolunda bir eser meydana getireceklerdir. Neşve-i hürriyetle cem-i ve telifik ve hurufa himaye tatbik olunarak meydana gelen bu eser iki kısımdır. Birisi arabiden mütercim, hekimiyat-ı münsevere; ve diğeri manzum olan reşâhat-ı ahlakiyedir.*” açıklaması yer alan eser son derece ağır bir dille yazılmıştır.

4.2.h. Rahmetli İmam-ı Birgivi

Eser, İzmir’de bulunan Hür Efe Matbaasında 1954 yılında yayımlanmıştır. Risale on üç sayfadan oluşmakla birlikte, eserin arka yüzünde Esat İleri’nin daha önce yayımlanmış eserleriyle ilgili bilgiler yer almaktadır. Buna göre; *Reşâhat-ı Hikemmiyye, Cihad-ı Ekber, Hilal-ı Ahmer, Düşündüklerim Dileklerim Emeklerim, Halk Şiirleri, Verin Zavallılara, Hadis-i Şerif Tercümesi, Türk Dilinde Kinayet* isimli risalelerin basıldığı ve *Nasihatlar: Arı ve Bal Hakkında Ayetler, Unutmayın O Günleri Hazırladı Bu Günleri, Dilimden Bir Çimdik* isimli risalelerin de basılacağı

¹⁷⁹ Esat İleri, *Halk Şiirleri*, Teşbuat Matbaası, İstanbul 1923.

¹⁸⁰ Esat İleri, *Reşâhat-ı Hikemmiyye*, <http://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?dilsecim=0&-vt=YordamBTSYS&> adresinden esere ulaşılmıştır.(Son Erişim: 01.02.2018)

bilgisi yer almaktadır. Risale kaleme alınırken Mehmet Ali Ayni'nin *Türk Ahlakçıları*, *Şakayık-ı Numaniye* ve *Kamus-ul Alam* gibi eserlerden yararlanılmıştır.

Eser, İslam Alimlerinden İmam-ı Birgivi'yi konu edinmiştir. İmam Birgivi'nin hayatı, eserleri ve düşünceleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. İmam Birgivi'nin; israfın, haramın, batıl hareketlerin ve itikatların kalkmasını, rüşvet alan kadılara mevki verilmemesini, beşik ulemasına son verilmesine dair görüşlerine yer verilmiştir. Dini kötü emelleri için kullanan hocalara ve halkı felakete sürükleyen cahil şeyhlere inanılmaması hususunda telkinleri olduğu hatırlatılmıştır. Ayrıca; Allah-u Teâlâ'nın emirlerine ve Hz. Muhammed'in sözlerine aykırı davranılmaması gibi mevzularda da vaaz ve nasihatlerde bulunduğu dikkat çekilmiştir.

Esat İleri, İmam-ı Birgivi'nin hassasiyetlerine değindikten sonra batıl inanışların hâlâ halk arasında yaygın bir gelenek olduğu, bu geleneğin ise İslam Dininde hiçbir zaman yeri olmadığı vurgusunu yapmıştır. Bunun dışında; İslam âlimleri arasında çekememezlik ve hasetlikten kaynaklı sorunların yaşandığına değinmiş ve bu durumu eleştirmiştir.¹⁸¹

4.2.1. Sözlerin Özü Atalar Sözü

Toplayın babaların, dedelerin sözünü,

Darbimesel diye meşhur sözlerinin özünü.

Bu sözlerle âmel edin, budur sizden dileğim,

Ey vatanın kuzuları, ey benim göz bebeğim.

Güzel, güzel huyunuzla, bilginizle şan verin,

Vatan için, millet için sevinerek can verin.

Mısralarıyla başlayan eser; Sühulet Matbaası İzmir'de, 1947 yılında yayımlanmıştır. Risale elli dört sayfadan oluşmakla birlikte risalenin arka yüzünde basılmış ve basılacak eserlerin listesi bulunmaktadır. "Oğullarıma ve Torunlarıma" notu ile başlayan eser, alfabetik sırayla toplam sekiz yüz seksen dokuz tane atasözü ve deyimlerden oluşmaktadır.¹⁸² (A) harfiyle başlayan yüz kırk bir, (B) harfiyle başlayan seksen, (C-Ç) harfleriyle başlayan yirmi bir, (D)

¹⁸¹ Esat İleri, *Rahmetli İmamı Birgivi*, Hür Efe Matbaası, İzmir 1954.

¹⁸² Esat İleri, *Sözlerin Özü Atalar Sözü*, Sühulat Basımevi, İzmir 1947.

harfiyle başlayan elli sekiz, (E) harfiyle başlayan altmış üç, (F-G) harfleriyle başlayan elli iki, (H) harfiyle başlayan altmış dört, (İ-I) harfleriyle başlayan kırk beş, (K) harfiyle başlayan yüz on üç, (L-M) harfleriyle başlayan otuz bir, (N-O-Ö) harfleriyle başlayan otuz altı, (P-R) harfleriyle başlayan on altı, (S-Ş) harfleriyle başlayan elli üç, (T-U) harfleriyle başlayan otuz altı, (Ü-V) harfleriyle başlayan yirmi iki, (Y) harfiyle başlayan kırk bir, (Z) harfiyle başlayan on yedi adet atasözü ve deyimden meydana gelir.

4.2.i. Bu Suya Sende Eğil

*Bağrım la çevrelenen bir göle azar azar,
Şiirlerim ruhumdan birer yaş gibi sızar.
Işıklarında gülen, ağlayan bir renk varda,
Bir nağme olur gönlüm, titrer bu damlalarda.
Kimi, anne bakışı gibi tatlı, sıcaktı,
Kimi, bağrımı yaran sihirli bir bıçaktı.
Kimi, üzgün gözlerde buğulanan bir inci,
Kimi, andırıyordu titreyen bir sevinci.
Kimini, bulutlardan yasemin bir el attı,
Kimini, coşkun seller, fırtınalar yarattı.
Bütün bunların hepsi süzülüp birer birer,
Yüreğimde ışıyan bir göle döküldüler.
İşte benim hayatım, ölmez eserim budur,
Kâh ses gibi ürperen, kâh durulan sudur.
Sevgilim, gülme bana: “Bu sudan eser!” diye,
“Düştü suya bir ömür, bütün emekler” diye.
Sen ki hülyalarım la beslenen bir çiçeksın,*

Bu göle biraz eğil kendini göreceksin.

Şiiriyle başlayan eser, Sühulet Matbaasında, Beyazıt İstanbul'da 1934 yılında yayımlanmıştır. Eser otuz altı sayfadan oluşmaktadır. Mensur bir eser olmakla birlikte, “Bu Suya Sende Eğil” ve “Dalgalar” olmak üzere iki bölüm yer almaktadır.

Birinci bölümde; *Bu Suya Sende Eğil, Ay, Gölge miyim Nur muyum?, Uzaklarda, Hatıra, Sahilde Akşam, Akşam ve Duygular, Sesler, Teselli, Gönlüme, Akşam ve Sen, Korkma, Gölde Yıldızlar, Ceylan Gözlüm* isimli şiirler bulunmakla birlikte sevgiliye duyulan aşk şiirlerin ana konusudur. İkinci bölümde; *Dalgalar, Dalgalar II, Dalgalar III, Hırs, Kadın, Akıp Giden Su, Yalnızlık* isimli şiirleri yer alırken sevgiliye duyduğu özlem ve yalnızlık konusu işlenmiştir.

4.2.j. Cihad-ı Ekber

Ahenk Matbaası'nda, İzmir 1914 yılında basılmış ve on dört sayfadan oluşmaktadır. *Türk Dilinde Kinâyât ve Rahmetli İmamı Birgivi* isimli risalelerin son sayfasında neşredildiği bilgisi yer almaktadır. Risalede “*İzmir Müdafaa-i Milli Cemiyeti'nin millete armağanıdır*” ifadeleri bulunurken, eserin ön kapağında ise, “*Her Müslüman okusun ve okutsun!*” satırları yer almaktadır.¹⁸³ Ayrıca Esat İleri'nin Prof. Dr. Enver Ziya Karal'a yazdığı 14 Şubat 1945 tarihli mektupta; 21.Kolordu efradına dağıtıldığı bilgisi de paylaşılmaktadır.¹⁸⁴

Risalenin 2.sayfasında;

“Ey Muhterem kardeş! Bu kitabı okuduktan sonra yırtma diğer bir din kardeşine ver, mealini daima arkadaşına anlat! Ey Köy Hocası, Ey Çalışkan Muallim! Köy kahvesinde bu kitabı okuduğunuz zaman mealini anlatmaktan vazgeçme. Ey Sevgili Baba! Ailene, çocuklarına, akrabalarına bu kitabı oku. Müdafaa-i Milliye'ye koşmak senin için bir vazife olduğunu hiç unutma! Ey Dindaşım! Düşmanlarına karşı kalbinde kin ve intikam taşı. Senin ölmeyi vazife bilen dindaşlarını, vatandaşlarını unutma. Onların rahat ölmesi için çalış. Milleti düşünen, muhafaza eden Müdafaa-i Milliyeyi korumak senin en büyük bir borcundur. Borcunu ifaya gayret et.”

¹⁸³ Esere ulaşılacakla birlikte eserle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; Nazım H.Polat, *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991, s.157-158.

¹⁸⁴ TİTE, 71-27, 4001., Evliyalara Ansiklopedisi (E-H), C.6, 1992,s.78-79-80.

Diğer sayfalarda ise, Sultan Reşat'ın ilan ettiği *Cihad-ı Ekber*'i; esaret altında yaşayan Müslümanlara karşı uzatılmış “*halâskar bir yed-i beyzâ*”¹⁸⁵ olarak vurgulamakta ve Müslümanların aralarındaki mezhep farklılıklarını unutarak birlik olmaları gerektiği hususunu dile getirmektedir. Ek olarak; sıklıkla ayet ve hadislerden örnekler verilerek İslam dünyasının eski ihtişamı hatırlatılmıştır.

4.2.k. Hilal-i Ahmer

Esere ulaşamamıştır. *Türk Dilinde Kinâyât, Rahmetli İmamı Birgivi ve Sözlerin Özü Atalar Sözü* isimli risalelerin son sayfalarında basıldığı bilgisi bulunmakla birlikte Ö.Faruk Huyugüzel'in eserinde de 1916 yılında Keşişyan Matbaası'nda basıldığı ve yirmi dört sayfadan oluştuğu bilgisi yer almaktadır.¹⁸⁶

4.2.1. Kadınların Vatan İşlerine Girmesine Dair

Esere ulaşamamıştır. Eserin içeriğine dair bilgiye Esat İleri'nin Enver Ziya Karal'a 14 Şubat 1945 tarihinde yazdığı mektuptan öğreniyoruz. Mektubunda; “*Kadınların Vatan İşlerine Girmesine Dair*” isimli risalesinin olduğu bilgisini paylaştıktan sonra, eserin içeriğine dair “*...kadınların mesai-i umumiyyeye iştirakleri dini ve vatani vecibedir, caizdir....*”¹⁸⁷ şeklindeki açıklamalarıyla eser hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz.

¹⁸⁵ Yed-i Beyza; Allah'ın Hz.Musa'ya Firavun'a karşı verdiği mucizedir. Bu eserde, “Kurtarıcı ilahi kaynaklı güç” anlamında kullanılmıştır.

¹⁸⁶ Huyugüzel, a.g.e., s.334.

¹⁸⁷ TİTE, 71-27, 4001.

4.3. ESAT İLERİ'NİN ESERLERİNDEKİ DÜŞÜNCELER

II. Meşrutiyet'in ilanıyla oluşan serbest ortam ve Mondros Anlaşması sonrası Anadolu'da yaşanan işgaller, birçok Osmanlı aydınının kalemine konu olmuştur. Dönemin aydınları, hem toplumu bilinçlendirme hem vatan, millet savunmasına destek verme amacıyla eser yazarken Esat İleri de, toplumu bilinçlendirme, Anadolu işgallerinin haksızlığını ve Yunan zulümlerini dünyaya duyurma maksadıyla eserler kaleme almıştır.

Esat İleri, Türkçülük fikrine sıkı sıkıya bağlı kalmış bir yazar olmakla birlikte, eserlerinde vatan, millet ve din sevgisi gibi konuları işlemiştir. Ayrıca Türk atasözleri ve deyimler, hürriyet ve eşitlik, kadın hakları, memleket sorunları gibi toplumu yakından ilgilendiren meselelere değinmiştir.

Esat İleri'nin toplumu bilinçlendirme amacıyla kaleme aldığı eserlerinin başında, dini konular gelmektedir. Özellikle İslamiyet'e giren yanlışlara dikkat çekerken, Kuran-ı Kerim'in emirlerine ve Hz. Muhammed'in sözlerine aykırı davranılmaması hususunda uyarılarda bulunmuştur. Böylelikle İslam coğrafyasında yaşanan geri kalmışlığa tepki göstermiştir. Eserlerinde dikkat çeken bir başka konu ise, kadınlarla ilgili görüşleridir. Kadınların toplumun her kademesinde temsil edilmesi gerektiğini savunurken kadına karşı şiddete de karşı çıkmıştır.

Türk Dili ve Edebiyatı alanında yaptığı çalışmalarda ise, Ziya Gökalp'in etkisiyle başlayan halka doğru gitme eğiliminin ve halk kültürünün tespit çalışmalarının bir devamı niteliğindedir. Bu sebeple Esat İleri Türk Edebiyatı alanında eserler ortaya koymuş ve bu eserlerinde dili halkın anlayabileceği sadelikte yazmıştır.

Esat İleri, halkı eğitme maksadıyla sade bir üslupla yazdığı eserleri dışında dilini ağır kullandığı eserleri de bulunmaktadır. 1911 yılında daha 29 yaşında genç bir muallimken II.Meşrutiyet'in getirdiği özgür bir ortamda kaleme aldığı ilk eseri *Reşâhat-ı Hikemiyye*'de Farsça tamlamalarla Farsça ve Türkçe 'ye hakim bir yazar olduğunu görmekteyiz.

Esat İleri eserlerinin neredeyse tamamını “halk için” yazarken onun bu çabasını yayınladığı eserlerini ücretsiz ya da baskı masrafı karşılığı ibaresi ile düşük bir ücret karşılığında satışa çıkarmasından anlamaktayız. Eserlerinden maddi bir beklentisi olmayan Esat İleri'nin vatan ve millet sevgisinde samimi duygular beslediğini söyleyebiliriz.

SONUÇ

1789 Fransız İhtilaliyle dünyaya yayılan milliyetçilik rüzgârı, Osmanlı Devleti gibi çok uluslu ülkelerde birtakım sorunları beraberinde getirmiştir. Milliyetçilik akımı, Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıkların; isyan etmelerine ve isyanlar sonrasında yeni devletlerin kurulmasına neden olurken, Osmanlı Devleti'nde yaşanan bu vahim tablo yepyeni başlangıçlara vesile olmuştur. Milliyetçilik rüzgârından nasiplenen sadece azınlıklar olmamış, ülkenin asli unsurları Türkler de bu akımdan etkilenerek Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi akımların doğmasına zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde III.Selim dönemi ile başlayan yenileşme hareketleri; yıkılma sürecine kadar devam etmiştir. Yenilik hareketleri ilk olarak askeri alanlarda yapılırsa da 18.yy'da Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi; okuyan, araştıran ve sorgulayan bir aydın kuşağının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Avrupa'dan dönen eğitilmiş gençlerin başını çektiği Osmanlı Aydınları yeniliklere destek vermiş ve ülkenin kurtuluşunu yapılacak ıslahatlarda görmüşlerdir. Bu sebeple 19.yüzyıla gelindiğinde; hukuktan sosyal hayata, eğitimden sağlığa, devlet yönetiminden ekonomiye kadar pek çok alanda yenilikler kendini göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmaktan kurtulması amacıyla başlatılan yenilikler; Osmanlı Devleti'nin çöküşünü engelleyemese de yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne katkı sağlamıştır.

Osmanlı döneminde gerçekleşen ıslahatların Türkiye Cumhuriyeti'ne en önemli katkısı; kuşkusuz aydın bir grubun oluşmasıdır. Özellikle 19.yüzyılda başlayan, Milli Mücadele ile devam eden ve Cumhuriyet ile iyice benimsenen milliyetçilik ilkesi; ülkedeki aydınları, siyaset adamlarını ve askerleri derinden etkileyerek ülkenin kurtulması için ortak bir bilincin oluşmasına neden olmuştur. Balkan Harbinde ön sıralarda yer alan, Balkanların Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasıyla Aydın vilayetine gelip burada Yunan işgali üzerine Kuva-yı Milliye'ye ve ardından Milli Mücadeleye katılan Esat İleri, dönemin aydınları arasında yer almaktadır. Gerek Balkan Harbine gönüllü iştirak etmesi, gerek Milli Mücadele döneminde orduda ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı başarılı görevler ve gerekse ardında bıraktığı eserlerle Türk tarihinde

önemli bir yere sahiptir. Ayrıca yaşadığı bölge ve dönemin sürekli savaş ve göçlere sahne olması onun hayatının şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir.

Esat İleri'nin eserlerinde ve mektuplarında “Vatanım” dediği Gümülcine'nin; Balkan Muharebeleriyle Osmanlı hâkimiyetinden çıkması; hayatının dönüm noktaları arasındadır. Önce Rusya'nın Panslavist politikasının sahne olduğu bu toprakların milli isyanlarla karışması ve nihayetinde yeni devletlerin kurulması, ardından Yunan ve Bulgar hâkimiyet mücadelesinin vuku bulması; bölgede Müslüman tebaa için ölüm kalım savaşının başlamasına neden olmuştur. Esat İleri; kaleme aldığı eserlerinde ve Prof.Dr.Enver Ziya Karal'a yazdığı mektuplarında, Bulgarların çok zulmüne maruz kaldığını, bölge nüfusunun Müslümanlardan oluştuğunu, dolayısıyla yaşanan işgallerin, görülen zulümlerin ve Müslümanlara karşı yapılan uygulamaların haksız olduğunu defaatle dile getirmiştir. Gerçekleşen bu haksızlıklar ve Müslüman kısımları neticesinde; bir takım siyasi, askeri önlemler alınmıştır. Gümülcine'de başlayan siyasi oluşumların içerisinde yer alan Esat İleri; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Gümülcine Reisliği görevinde bulunmuş ve Trakya Paşaeli Müdadaa-yı Hukuk Cemiyeti'nde de görevler üstlenmiştir.

Siyasi teşkilatlanmaların başında Trakya Paşaeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti gelmektedir. Her ne kadar öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bölgede çalışmaları olsa da, cemiyetin kurulması; bölge sorunlarının ayrıntılı olarak ele alınmasına ve tüm dikkatlerin Batı Trakya'ya çevrilmesine neden olmuştur. Cemiyetin yaptığı en önemli çalışmaların başında Batı Trakya'da yaşayan Türk nüfusunun çoğunlukta olduğunu tüm dünyaya duyurma gayreti gelmektedir. Bu amaçla diplomatik girişimler başlatılmış ve neticesinde Batı Trakya Türk Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Kurulan Türk Devleti kısa zamanda örgütlenerek; posta pulunun bastırılmasından bayrağına, askeri teşkilatlanmasından meclisine kadar her türlü devlet mekanizmasını çalıştırmıştır. Ancak bölgenin Rus himayesinde olması, Osmanlı Devleti'nin yeni kurulan Türk Devleti'nin önemini kavrayamaması ve büyük devletlerin baskısı neticesinde Batı Trakya Türk Cumhuriyeti kendini feshetmek zorunda kalmıştır. Konuyla ilgili olarak Esat İleri; “Vatanım” dediği Gümülcine'de kurulan devletin, 58 gün sonra feshedilmesini derin bir üzüntüyle hatırlamaktadır. Eserlerinde ve meclis konuşmalarında Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nden sürekli bahsetmiş ve gerekli desteği göremediklerinden dolayı da tepkisini dile getirmiştir.

Balkanlarda başlayan siyasi ve askeri mücadelenin kaybedilmesiyle vatanından ayrılmak zorunda kalan Esat İleri; ailesiyle birlikte İstanbul'a gelmiş ve hükümet tarafından Aydın'a muallim olarak gönderilmiştir. Tıpkı Gümölcine'de olduğu gibi Aydın'da da toplumsal ve siyasi sorunların çözüme kavuşturulmasında yer almıştır. Bu anlamda kurulan cemiyetlerde gerek başkanlık gerekse azalık görevlerini üstlenmiştir. Özellikle kendisi gibi Balkanlardan gelen muhacirlerin yardımına her fırsatta koşmuş ve mecliste bulunduğu dönemlerde de sorunları dile getirmiştir. Bu dönem Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Aydın Reisliği görevini üstlenmesi, O'nun yardımsever biri olduğunu göstermesi açısından önem teşkil etmektedir.

Esat İleri'nin "*İkinci Vatanım*" dediği Aydın'a gelmesinin ardından, I.Dünya Savaşı yenilgisiyle imzalanan Mondros Mütarekesi'nin maddelerinin uygulanmaya koyulmaya başlanması; Esat İleri'yi yeni bir dönemin içine sokmuştur. Bu dönemde; hem siyasi hem sosyal hem dini hem de askeri görevler üstlenen Esat İleri, Osmanlı Hükümet temsilcilerine verdiği mesajlarla da övgüyü hak etmektedir. Osmanlı Hükümeti'nin işgallere karşı tepkisiz kalarak siyasi ve askeri teşkilatlanmaları bir suç gibi göstermesini eleştirmiştir. Üstlendiği önemli görevleri büyük bir kararlılıkla yerine getirirken; duygu ve düşüncelerini korkmadan, çekinmeden dile getirdiği görülmektedir.

Yunanlıların, 15 Mayıs 1919 da İzmir'i işgalinin ardından 27 Mayıs 1919'da Aydın'ı işgal etmesi bölgede yeni teşkilatlanmaların doğmasına sebep olmuştur. Özellikle Aydın'da yaşayanların başlattıkları siyasi örgütlenmelerle; haksız ve hukuksuz işgaller kamuoyuna duyurulmaya çalışılmış ve Aydın efeleri ile birlikte Türk askerleri, Müslümanlara karşı yapılan katliamlara "Dur" demişlerdir. Bu maksatla silahlı direniş örgütleri kurup bölgesel savunmaları başlatmışlardır. Mustafa Kemal Paşa; "*Aydın Cephesi'nde mübarek vatanı istila etmeye çalışan düşmanla, Kuva-yı Milliye çarpışmakta ve her karış toprağına sadık ve fedakâr evlatlarının naaşlarını gömmektedir. Hiçbir kuvvet, hiçbir selahiyet, tarihinin emrettiği vazifeden milletimizi men edemeyecektir.*" sözleriyle Aydın bölgesinde başlayan askeri ve siyasi oluşumlara destek vermiş ve bu teşkilatlanmaların vatanperver kişilerle başarıya kavuşacağını inancını taşımıştır.

Esat İleri'nin ailesi ile birlikte Aydın'a yerleşmesinden kısa zaman sonra gerçekleşen bu tablo karşısında 57. Fırka (Tümen) Subayları ve Aydın Efeleriyle birlikte yeni bir mücadelenin içinde yer almasına neden olurken, yaptığı başarılı görevlerle takdirleri üzerinde toplamıştır. Aydın ve Ödemiş cephelerinde verdiği vaazlarla askeri cesaretlendirmesi ve cephelere bilfiil

katılması sonucunda “*Fahri Ordu Müftüsü*” sıfatıyla onurlandırılmıştır. Aynı zamanda ordunun iaşe ve teçhizat eksikliklerinin tamamlanması konusunda meclis tarafından görevlendirilmesi de O’nun sorumluluk sahibi ve güvenilir bir insan olduğunun anlaşılması açısından önemlidir.

Esat İleri, I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Aydın bölgesinden iştirak etmiş ve bu sayede hem bölge sorunlarına hem de Vatan’ın sorunlarına çözüm yolları aramıştır. Bu dönem; Milli Mücadele’nin, yani vatan ve millet savunmasının yapıldığı yıllar olmakla birlikte; Esat İleri’nin hem Aydın cephesinde hem de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde önemli siyasi ve askeri vazifeler üstlendiği olağanüstü bir dönemdir.

TBMM’nin I.Döneminde ele aldığı konulara baktığımızda vatan ve millet müdafaası dışında devletin maddi menfaati için de çalışmıştır. Bu anlamda; meclise sunduğu pullar ile ilgili önerisi de kanunlaşmıştır. Meclis kürsüsünde dile getirdiği toplumsal sorunların başında Balkanlardan gelen muhacirlerin kötü yaşam koşulları olmuştur. Muhacirlere yardım edilmesi için Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne sunduğu önergede; muhacirlerin Yunanlılar tarafından kıyım uğradıklarını, yaşam savaşı verdiklerini ve kötü koşulların sonucunda da yaklaşık yüzde kırkının hayatını kaybettiğini belirterek, sorunun bir an önce çözüme kavuşturulması talebinde bulunmuştur. Esat İleri sadece muhacirlerin sesi olmamış, aynı zamanda mecliste toplumun bütün kesimlerinin sorunlarını da dile getirmiştir.

Aydın’daki Yunan işgali üç yıldan fazla sürmüştür. Bu süre zarfında şehir harabeye dönmüş ve çok sayıda kişi de hayatını kaybetmiştir. Ayrıca bölgedeki nüfusa bakılınca, Müslümanların sayıca fazla olması; yaşanan katliamların hem şiddetini hem de sayısını arttırmıştır. Aydın’ın Yunan işgaliyle birlikte kayıp listelerine ek olarak; 9 bin 176 Türk’ün Yunanlılar tarafından öldürüldüğü tahminler arasındadır.¹⁸⁸ Aydın bölgesinin yaşadığı bu elim tablo karşısında Esat İleri, bölgenin kalkınması için önemli girişimlerde bulunmuştur. Bu sebeple; ülkenin nüfusa ihtiyacı olduğunu savunarak, Garbi Trakya’daki Türklerin bir an önce mübadele ile gelmesinin; hem bölgenin hem de ülkenin refahı için gerekli olduğunu savunmuş, bununla ilgili mecliste önemli konuşmalar yapmıştır.

Esat İleri, Teşkilat-i Esasiye Kanunu’nun mesleki temsil maddesini eleştirerek ve toplumun her kesiminden vatandaşın mecliste olması gerektiği konusunda görüş ortaya atarak,

¹⁸⁸ Günver Güneş, “Yunanistan’ın Aydın’ı İşgali ve işgalin Bölgede Yarattığı Tahribat”, *Milli Mücadele’de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Ed.Günver Güneş-Mehmet Başaran, Aydın 2007,s.219.

Halkçılık ilkesini benimsediğini gözler önüne sermiştir. O'nun meclis içerisinde ve sahalarda yürüttüğü faaliyetler takdir toplamış, bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından II. Dönem Mentеше bölgesinden aday gösterilmiş ve kısa süre sonra da II. Dönem Meclise katılmıştır.

II.Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisine Mentеше bölgesinden giren Esat İleri; I. Dönem'de olduğu gibi bu dönemde de, ülkenin ve toplumun sorunlarına çare aramıştır. Bilindiği gibi bu dönem Cumhuriyet'in ilan edildiği, ülkenin muassır medeniyetler seviyesine ulaşması amacıyla birçok önemli kararların alındığı ve kanunların çıkarıldığı yıllardır. Bu nedenle meclise girecek mebusların aday gösterilmesi konusunda son derece hassas davranılmıştır. Bu açıdan, Esat İleri hakkında; Mustafa Kemal Atatürk'ün yazdığı itimatname de dikkate alındığında, güvenilir ve çalışkan bir kişi olduğunu söyleyebiliriz.

Kuşkusuz bu dönemin en önemli konuları arasında Lozan Anlaşması vardır. Esat İleri'nin de aralarında bulunduğu on dört kişinin; Lozan Anlaşmasına ret oyu kullanması; mecliste yeni tartışmaların yaşanmasına ve beraberinde de muhalefetin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Esat İleri'nin Lozan Anlaşmasına ret oyu kullanmasının altında yatan nedene baktığımızda; Garbi Trakya meselesi olduğunu görmekteyiz. Bu hususta özellikle Batı Trakya'nın Yunanistan'a bırakılmasına şiddetle karşı çıkmış ve bölge nüfusunun büyük oranda Müslüman Türklerden oluştuğunu savunmuştur. Yaptığı sözlü uyarıların dikkate alınmaması Esat İleri'yi Garbi Trakya'daki Müslümanların sorunlarını sıklıkla meclise taşımaya neden olmuştur. Sadece Garbi Trakya'da yaşayan Müslümanların sorunlarını değil, Balkanlardan Ege bölgesine gelen muhacirlerin zor yaşam şartlarını da meclis gündemine taşımıştır. Muhacirlerin yaşam şartlarının düzeltilmesini, iskân ve imar konusunda hassas davranılmasını, dönemin Bakanından ısrarla istemiş ve bu konuda yapılan düzenlemeleri yetersiz görerek mecliste yeni tartışmaların yaşanmasına vesile olmuştur. Lozan Anlaşması ile başlayan ayrışma Esat İleri'nin muhacir sorunlarını dile getirmesiyle daha da belirginleşmiş ve mecliste yeni bir muhalefetin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Esat İleri, her ne kadar tartışmaların başlamasında ön planda yer alsada da, yeni oluşan muhalefette yer almamış ve hükümete itimadını da, verdiği güvenoyu ile kanıtlamıştır. Esat İleri'nin meclise getirdiği muhacir sorunları üzerinden yaşanan sert tartışmalar; O'nun bu konudaki sorunları meclise getirmesine mani olmamıştır. Bilakis her fırsatta konuyla ilgili sıkıntılarını dile getirmiştir. Yunan zulmünün her daim yaşandığının kanıtı niteliğinde olan sual ve önerileri; bu bakımdan önem teşkil eder. Örneğin, Mentеше ve Aydın sahillerine Yunan

korsanların saldırılar düzenleyerek bölge halkına ve çevreye zarar vermeleriyle ilgili dönemin asayiş açığı sorununu gözler önüne sermiştir.

Esat İleri, I. Dönem Aydın mebusluğunda olduğu gibi II. Dönem Mentеше mebusluğunda da; ülkenin mali durumundan eğitime, sağlıktan ulaşım, emniyetten vergiye kadar hemen hemen her konudaki meseleyi meclis gündemine getirmiştir. Çalışkan, aktif ve cesur biri olduğu cephelerde gösterdiği başarılarından ve meclis tutanaklarındaki konuşmalarından anlaşılma ile birlikte; sorunların çözüme kavuşturulması öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır. Bildiği doğrulardan şaşmayan ve inandığı gerçekler uğruna savaşıyan Esat İleri; başarılı bir siyasetçi, asker, müftü ve muallimdir.

Esat İleri'nin iyi bir eğitim alıp ve mesleğine muallim olarak başlaması, hayatın her alanında eserler vermesine sebep olmuştur. Okuyan, araştıran, sorgulayan ve yazan biri olmasının dışında; Balkan Savaşları, I.Dünya Savaşı ve İstiklal Harbine tanıklık etmesi de duygu ve düşüncelerini kaleme almasında en büyük etkenlerdendir. Eserleri genellikle; vatan sevgisi, harp sırasındaki zulümler, milli mücadele görev yapan askerler, kadın hakları, atasözleri, halk şiirleri gibi pek çok konuyu kapsamaktadır. Eserleri ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde usta bir yazar olduğu anlaşılma ile birlikte, döneminde yetişen aydın kesiminin ne derece iyi eğitim aldığı da göstermektedir. Esat İleri'nin toplamda 12 risalesi ve çok sayıda yazılmış şiiri bulunmaktadır. Şiirlerini genellikle Milli Mücadele yıllarında ordunun muzafferiyeti için kaleme alırken, ayrıca gazetelerde de yayımlayarak toplumsal uyanışın sağlanması noktasında önemli görevler üstlenmiştir.

Milli Mücadele devam ederken Ankara'da TBMM çalışmaları sırasında I.Dönem mecliste bulunduğu sıralarda; ordunun başarıya ulaşması için yazdığı şiirler dönemin gazetelerinde neşredilmiştir. Şiirlerinde askerlerin başarısı ve muzafferiyet için Allah'a dualar edilirken; Aydın'da Yunanlıların Müslümanlara yaptığı zalimlikler karşısında, Allah'tan düşmanın helak olması dileklerini de mısralarına eklemiştir. Milli Mücadele sırasında; cephede askerleri dinleyerek kaleme aldığı *Türk Dilinde Kinayat*, *Türk Dilinde Darb-ı Meseleler* ve *Halk Şiirleri* isimli eserleri; Türk Dili'nde unutulmaya yüz tutmuş şiirlerin, atasözlerinin kaybolmaması için çaba sarf ettiğini göstermektedir. Ayrıca *Cihad-ı Ekber* isimli risalesinde; Müslümanların aralarındaki mezhep farklılıklarının unutulması gerektiğini, ancak ve ancak birlik olunursa her

sorunun üstesinden gelineceğini hatırlatmış, ayet ve hadislerden örnekler vererek İslam dünyasının acilen eski ihtişamına kavuşması gerektiği konusunda telkinde bulunmuştur.

Esat İleri, ömrünün büyük bölümünü vatan ve millet savunmasına adanmıştır. Balkan Muharebeleri, I.Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında üstlendiği siyasi, askeri, dini ve edebi sorumlulukları layıkıyla yerine getirmiştir. Üstlendiği başarılı görevler neticesinde kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir. II.Dönem milletvekilliğinin sona ermesiyle emekliye ayrılarak Torbalı'nın Tepeköy ilçesinde sade bir hayat sürmüştür. Esat İleri'nin torunu Kemal İleri, Celal Bayar'ın tekrar siyasete girmesi yönünde ki ısrarlarına *“Siyasetle uğraşan kişinin bitmeyen sözü, kızarmayan yüzü olmalı”* diyerek olumsuz yanıtladığı bilgisini paylaşmıştır.¹⁸⁹ Ülkenin ve milletin kaderinin değiştiği kutlu yolda önemli işlere imza atmış ve kendi ifadesiyle hiçbir zaman ülke savunmasından kaçmamış Esat İleri'nin hayatını ve faaliyetlerini ele aldığımız bu çalışma umarız ki, tarihe bir nebze de olsa katkı sağlar.



¹⁸⁹ 1 Mayıs 2018 tarihinde Kemal İleri ile görüşmesi sırasında geçen bir anekdottur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

A) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

DH.KMS, Dosya No: 41, Gömlek No: 44, 22.02.1919.

DH.KMS., Dosya No: 20, Gömlek No: 41, 06.06.1916.

HR.İM., Dosya No:42, Gömlek No:28, 08.06.1923.

HR.SFR.04, Dosya No:879, Gömlek No:11, 02.09.1914.

İ.DUİT, Dosya No: 62, Gömlek No: 75, 14.01.1918.

MF.MKT. Dosya No: 1155, Gömlek:36, 06.07.1912.

MV, Dosya No:224, Gömlek No:148, 26.02.1925.

MV, Dosya No:224, Gömlek No: 85, 06.01.1925

B) Cumhuriyet Arşivi

Muamelat Genel Müdürlüğü, 7-41-17, 07.02.1925.

Muamelat Genel Müdürlüğü, 6-37-28, 19.04.1924.

C) Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi

TİTE, 71-12, 1-3.

TİTE, 71-19, 4001.

TİTE, 71-19, 5001.

TİTE, 71-19, 6001.

TİTE, 71-19, 7001.

TİTE, 71-19, 8001.

TİTE, 71-19, 9001.

TİTE, 71-19, 10001.

TİTE, 71-19, 11001.

TİTE, 71-19, 12001.

TİTE, 71-19, 13001.

TİTE, 71-22, 4..

TİTE, 71-27, 1001.

TİTE, 71-27, 1a001.

TİTE, 71-27, 4001.

TİTE, 71-30.

TİTE, 71-31, 001.

TİTE, 71-31, 1001.

TİTE, 71-28, 001.

D) Kızılay Arşivi

Türk Kızılayı Arşivi, 850-16.

Türk Kızılayı Arşivi, 850-193.

E) TBMM Arşiv ve Tutanakları

104 Nolu Hal Tercümesi

TBMM Evrak ve Tahrirat Müdüriyeti, No:3026, 24.01.1922.

TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 105, C 1, 06.09.1918, s.126.

TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 18, C 2, 12.01.1919, s.429.

TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 14, C 1, 24.11.1920, s.254.

TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 153,C 1, 24.08.1920, s.280.

TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 105, C 1, 29.11.1920, s.125.

TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 31, C 1, 09.05.1921, s.272.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 35, C 1, 01.08.1921, ss.370-372.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 18, C 2, 31.03.1921, ss.428-429.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 37, C 1, 28.05.1921, s.337.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 31, C 1, 09.05.1921, s.272.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 74, C 1, 12.09.1921, s.188.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 41, C 2, 23.06.1921, s.28.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 42, C 2, 25.06.1921, s.44.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 42, C 2, 25.06.1921, s.46.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 123, C 1, 06.12.1921, ss.45-46.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 21, C 1, 31.03.1921, ss.9-11.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 84, C 2, 14.08.1922, ss.163-164
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 142, C 1, 21.11.1922, s.24.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 149, C 1, 02.12.1922, s.157.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 15, C 1, 01.04.1923, s.283.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 15, C 1, 01.04.1923, s.293.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 14, C 1, 31.03.1923, s.254.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 7, C 2, 21.08.1923, s.236.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 9, C 1, 23.08.1923, s.268.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 9, C 2, 23.08.1923, s.284.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 17, C 1, 12.09.1923, s.39.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 51, C 1, 10.11.1923, ss.318-330.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 51, C 1, 10.11.1923, ss.318-332.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 99, C 1, 11.02.1924, s.697.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 11, C 1, 11.03.1924, s.380.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 48, C 2, 27.10.1924, ss.57-61.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 48, C 2, 27.10.1924, s.62.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 49, C 1, 30.10.1924, ss.81-97.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 91, C 1, 28.01.1924, ss.411-413.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 100, C 1, 12.02.1924, ss.737-738.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 89, C 5, 24.01.1924, s.331.

TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 78, C 2, 02.01.1924, s.643.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 80, C 1, 07.01.1924, s.715.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 47, C 1, 23.10.1924, ss.35-37.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 100, C 1, 12.02.1924, s.733.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 17, C 1, 30.11.1925, s.733.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 20, C 1, 30.12.1924, s.211.
TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 68, C 1, 08.03.1926, s.104.

I. GAZETELER, ANSİKLOPEDİLER ve SÖZLÜ KAYNAKLAR

Yeni Asır, 13.05.1980.
Yeni Asır, 07.04.1980.
Yeni Asır, 16 Nisan 1957.
Dün ve Bugün, 18.05.1956.
Milliyet, 02.05.1974
Sebilürreşad, S.71, C.III, Ocak 1950, s.334.
Evliyalara Ansiklopedisi (E-H).
Esat İleri'nin torunu Sayın Çiçek Şimşir ile 23 Kasım 2017 saat 14:30 yapılan görüşme.

II. Kitaplar

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, C.15.
Atatürk, Mustafa Kemal *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırmaları Merkezi, Yay.Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara 2009.
Ahmed, Süvari Yüzbaşı, *Türk İstiklal Harbi Başında Milli Mücadele*, Yayınlayanlar İsmail Aka-Vehbi Günay-Cahit Telci, Akademi Kitabevi, İzmir 1993.
Ağaoğlu, Samet, *Kuva-yı Milliye Ruhu*, Kültür Bakanlığı, 1981 Ankara.
Aydın, Sıtkı, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
Bayar, Celal, *Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş 6*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.
_____ *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş 7*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.
Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılap Tarihi, C.II, Kısım III*, Türk Tarih Kurumu Basımevi,

- Ankara 1991.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları,15.Baskı, Ocak 2010.
- Bıyıkoğlu, Tefvik, *Trakya’da Milli Mücadele*, C.I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.
- Çelebi, Mevlüt, *Heyet-i Nasiha Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri*, Akademi Kitabevi, İzmir 1992.
- Dursun, M. Kamil, *İzmir Hatıraları*, Yayına Haz. Ünal Şenel, Akademi Kitabevi, İzmir 1994.
- Güneş, İhsan, *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Temmuz 1997.
- Güner, Zekai, *Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1Aralık 1918-13 Mayıs 1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.
- Gündoğan, Nevzat, *1913 Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987 Ankara.
- Hayta, Necdet - Ünal, Uğur *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (XVII.Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, 4.Baskı, Ekim 2010.
- Huyugüzel, Ö.Faruk, *İzmir’de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2004.
- _____, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2000.
- İlkkurşun, Ali Orhan, *Ödemişli Bir Özgürlük Savaşçısının Kaleminden İlk Kurşun ve Sonrası*, Yay.Haz. Engin Berber-Taner Bulut-Tülay Gül, Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayını:4, İzmir 2003.
- İleri, Esat, *Türk Dilinde Kinayat*, Nafiz Mustafa Matbaası, İzmir 1924.
- _____, *Verin Zavallılara*, Nafiz Mustafa Matbaası, İzmir 1924.
- _____, *Halk Şiirleri*, Teşbuat Matbaası, İstanbul 1923.
- _____, *Rahmetli İmamı Birgivi*, Hür Efe Matbaası, İzmir 1954.
- _____, *Sözlerin Özü Atalar Sözü*, Sühulat Basımevi, İzmir 1947.
- _____, *Reşahat-ı Hikemmiye*, İzmir 1911.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar 2.Kitap*, Bilgi Yayınevi, Kasım 1987.
- Kutay, Cemal, *Ege’nin Kurtuluşu*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981.
- _____, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973.

- _____ *İstiklal Savaşı'nın Manevi Ordusu*, İstanbul 1977.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya XVIII.Yüzyıl Sonunda Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.
- Zürcher, Erik Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Çev.Nüzhet Salihoğlu, 9.Baskı, İstanbul 2016.
- Taçalan, Nurdoğan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken Hasan Tahsin*, 4.Baskı, Haziran 1998.
- Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi 18.ve 19.Yüzyıllar I*, Küre Yayınları, 5.Baskı, Tercüme: İhsan Durdu-Gülçin Tunalı-Haşim Koç, Mayıs 2016.
- Turgut, Hulusi, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Kültür Yayınları, İstanbul 2005.
- Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 1999.
- Turan, Mustafa, *Yunan Mezalimi İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923*, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2006.
- Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM 1.Dönem 1919-1923*, TBMM Vakfı Yayınları, N:6, C.III.
- Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM 1.Dönem 1919-1923*, TBMM Vakfı Yayınları N.4, C.I.
- Polat, Nazım H., *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991.
- Sökmensüer, Cevat, *Milli Mücadele Aydın-Nazilli Cephesi Kahraman Subaylarımız ve Zeybekler Hatıralarım*, İzmir.
- Martı, Metin, *İlk Türk Komitacısı Fuat Balkan'ın Hatıraları*, Arma Yayınları, İstanbul 1998.
- McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, Cev. Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

III. Tezler

- Akdoğan, Mahmut, *"Türk Tayyare Cemiyeti"*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1993.
- Işık, Mustafa *Balkanlar'dan Türkiye'ye Son Büyük Göç Olarak 1989 Göçüne Giden Süreç*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2016.
- Özaydın, Zuhâl, *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji Ana Bilim Dalı ve Tıp Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 1987.

Özcan, Filiz Akın, *Milli Mücadele 'de Küçük Menderes Havzası (1919-1923)*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2009.

Yıldırım, Cevriye, *Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti İzmir Merkezi 'nin Kuruluş ve Faaliyetleri (1911-1945)*, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2013.

IV. Makaleler

Akcan, Erol “Aydın Vilayeti Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Bazı Faaliyetleri”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 54, Bahar 2014, ss.1-38. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/1993/20814.pdf> (Son Erişim: 20.03.2018)

Başaran, Mehmet, “Milli Mücadele’de Sivil Temelli Direniş Çine Heyet-i Milliyesi”, *Milli Mücadele 'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Ed.Günver Güneş-Mehmet Başaran, Aydın 2007.

Demirayak, Sadettin, “Kuva-yı Milliye’ nin Aydın’ da Doğuşu”, *Milli Mücadele 'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Ed.Günver Güneş-Mehmet Başaran, Aydın 2007.

Elmacı, Mehmet Emin, “Milli Mücadele’de 57.Tümen ve Albay M.Şefik Bey’in Aydın’ daki Faaliyetleri”, *Milli Mücadele 'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Ed.Günver Güneş-Mehmet Başaran, Aydın 2007.

Erdem, Nilüfer, “1913 Yılıının Temmuz-Ekim Ayları Arasında Batı Trakya Türkleri ile İlgili Gelişmelerin Yunan Basınındaki Yansımaları, History Studies, C.6, S.2, Şubat 2014, ss 67-89. http://www.historystudies.net/dergiayrinti/1913-yilinin-temmuz-ekim-aylari-arasinda-bati-trakya-turkleri-ile-ilgili-gelismelerin-yunan-basinindaki-yansimalari_567

Gökçe, Turan, “Gümölcine Kasabası Nüfusu Üzerine Bazı Tespitler (XV-XIX Yüzyıllar)”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C.20, S.2, Aralık 2005, ss.79-112. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/58578> (Son Erişim: 01.02.2018)

Güneş, Günver, “Yunanistan’ın Aydın’ı İşgali ve işgalin Bölgede Yarattığı Tahribat”, *Milli Mücadele 'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Ed.Günver Güneş-Mehmet Başaran, Aydın 2007.

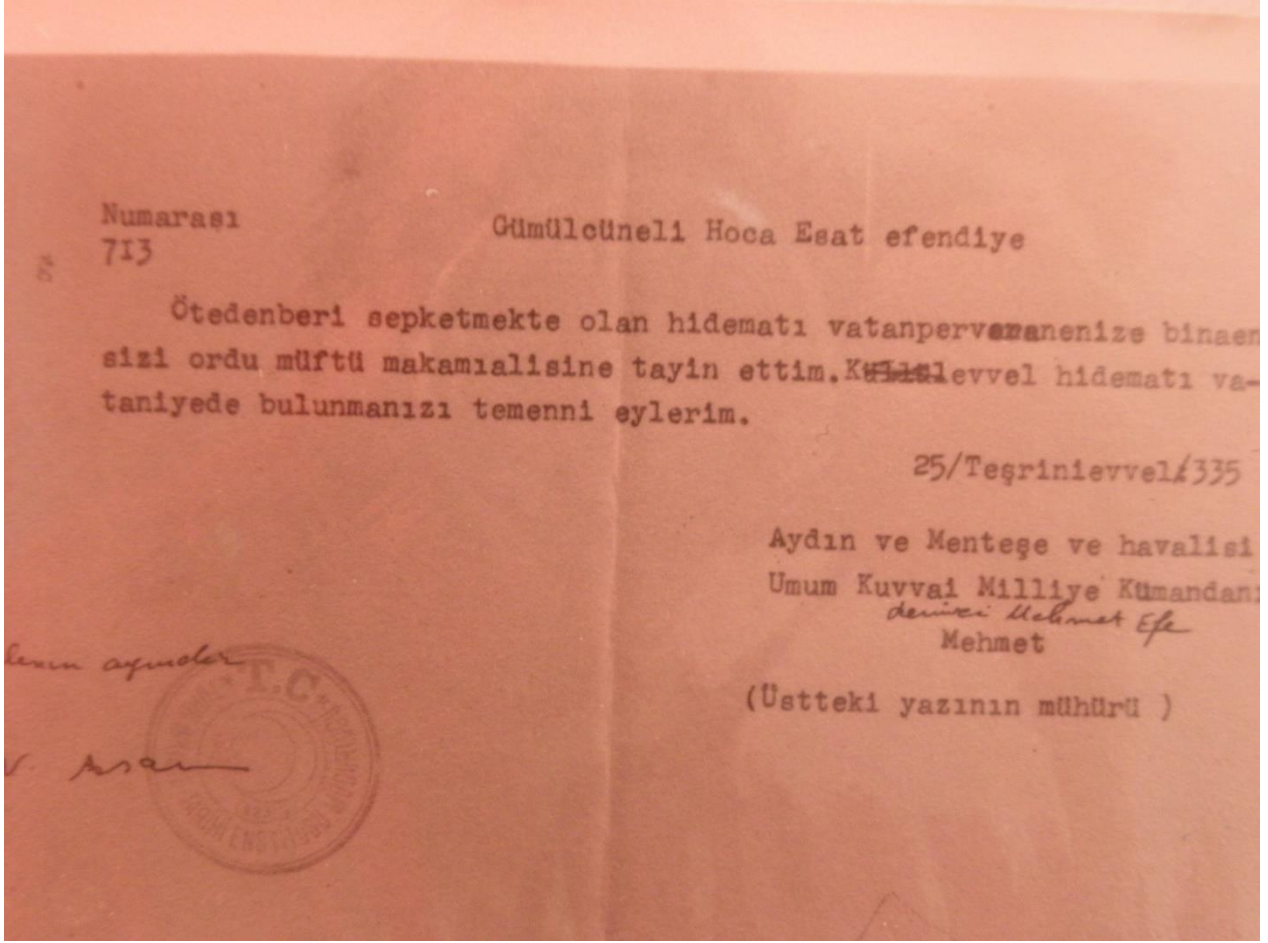
Gümüştam, Gürkan, “Erken Dönem Söz Derlemeleri İçin Kaynak Olarak Esad Efendi’ nin Türk Dilinde Darb-ı Meseleler Yayını”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C 10, S.51, Ağustos 2017.

- Hatip, Özer, “Müderris Hafız Salih Efendi (Batı Trakya Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı)”, *İtil Suvi Aka Turur*, Editörler Umut Üren-Didem Çatalkılıç, İzmir 2017, ss.343-353.
<https://independent.academia.edu/%C3%96zerHatip> (Son Erişim:07.03.2018)
- İnalcık, Halil, “Türkler ve Balkanlar”, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, ss.1-32.
<http://www.inalcik.com/images/pdfs/15810373TURKLERVEBALKANLAR.pdf> (Son Erişim: 01.04.2018)
- Odabaşı, İ.Arda, “Selanik İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü’nün Köylü/Köycü Gazetesi: Vatandaş”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, X/22, Bahar 2011,ss.47-63
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/233434> (Son Erişim: 08.03.2018)
- Özlem, Kader, “Batı Trakya Türk Cumhuriyeti”. <http://www.balgoc.org.tr/bilgi/bttc/bttc.html>
(Son Erişim: 08.03.2018)
- _____, “Tarihteki İlk Türk Cumhuriyeti, Turan-Sam Turan Araştırmalar Merkezi, 2008.
<http://www.turansam.org/makale.php?id=54> (Son Erişim: 14.01.2018)
- Tıraş Yusuf Can - Ertürk, Halil İbrahim, “Gümülcineli Es’ad Efendi (İleri) ve Türk Dilinde Kinayat Adlı Eseri, *Dergi Park*, C.3, S.2, 2017,ss.235-258.
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/307706> (Son Erişim: 01.02.2018)
- Toprak, Zafer, *Toplumsal Tarih*, S.104, Ağustos 2002, ss 44-51.
https://www.academia.edu/15628633/Cihan_Harbi_nin_Provas%C4%B1_Balkan_Harbi
(Son Erişim:08.03.2018)
- Toker, Mustafa, “Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Bağışlarınızı Bekliyor”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.25-26, Mayıs – Kasım 2000.
- Tunalı, Ayten Can, “Kurtuluş Savaşı’nda Esat Efendi (İleri)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.26, S.41,ss.81-100.
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/38/323.pdf> (Son Erişim:14.01.2018)
- _____, “Esat Efendi (İleri) ve Ah Aydın Adlı Şiiri”, *Aydın Aydın Eski Eserleri Sevenler Derneği Aylık Tarih ve Kültür Bülteni*, Yıl 3, S.34, Temmuz Ağustos 2007,ss.6-7.
- Yıldırım, Bülent, “Balkan Savaşları’nda Bulgar Ordusu ve Komitacıların Batı Trakya’daki Faaliyetleri, *History Studies*, C.6, S.2, Şubat 2014, s.143-160.
<http://bys.trakya.edu.tr/file/download/63058255/> (Son Erişim: 07.03.2018)



EKLER

Ek 1: Demirci Mehmet Efe tarafından Fahri Ordu Müftüsü olarak tayin edildiğine dair belge.



Belge, Esat İleri'nin torunu Çiçek Şimşir'den alınmıştır.

EK 2: 1.Dönem Aydın Mebusu Meclis Kimlik Kartı ve 2.Dönem Hal Tercümesi, No:104



*Belge, Esat İleri'nin torunu Çiçek Şimşir'den alınmıştır.



تورکيا پوښت مالت مجلانه اېډيټي دوره: انتخابيه: اعضا انتخاب اولونان ذوات کرامه مخصوص مختصر ترجمه سال ورقه سیدر .

هويت :

دائرة انتخابیه	منه الوالی	اعضایان اول سوک مأموری
اسی	۱۰۰۰۰۰	مأمور دکتله انتخاب اول سوک وسیتی
پدریک اسی	کوټه بھونیا بچی برھوم خولید کریم اده	مصیطة انتخابیه تاریخی
تاریخ تولدی	۱۹۶۱	فاج رأی الھ سموت اعاب اولندی
عمل تولدی	کوټه	مصیطة سوک مجلس ہیئت عمومی صفحه تاریخ تصدیق (*)
مسکلی	ھزاره و سلطنت لاسی	علاسه تاریخ التحاق

نفسر زرمجال (**)

کوټه بھونیا بچی برھوم خولید کریم اده . مصیطة انتخابیه تاریخی . فاج رأی الھ سموت اعاب اولندی . مصیطة سوک مجلس هیئت عمومی صفحه تاریخ تصدیق (*) . علاسه تاریخ التحاق .

تتاسیدو

(*) پوخاله عاشر هژون انور سنجیه املا اوله عقدر
 (***) ترجمه حال ادا تریبت بوجیه ملای لایمور . اوله اعضا: حسین یزکانی ، کدیو واکان کھیل و شکاری ، ککسین ادا ایزدکی ، سلطوری و عده سلسلا فولدقاری مأموریتاره سلسله اده .
 اولکی مجلانه عامه اولوق بولارب بولمقدور سداثر چکن مرتبه صفحه دو سیمه مملکت دره وانشو اضا سداثر بھولله اکالی رجا ایلور .

Handwritten signature and notes at the bottom left.

Hal Tercümesi Numarası: 104

Türkiye Büyük Millet Meclisine ikinci devre-i inhabiye ‘aza-ı intihab olunan zevat-ı kirama mahsus muhtasar tercüme-i hal varakasıdır.

Hüviyet

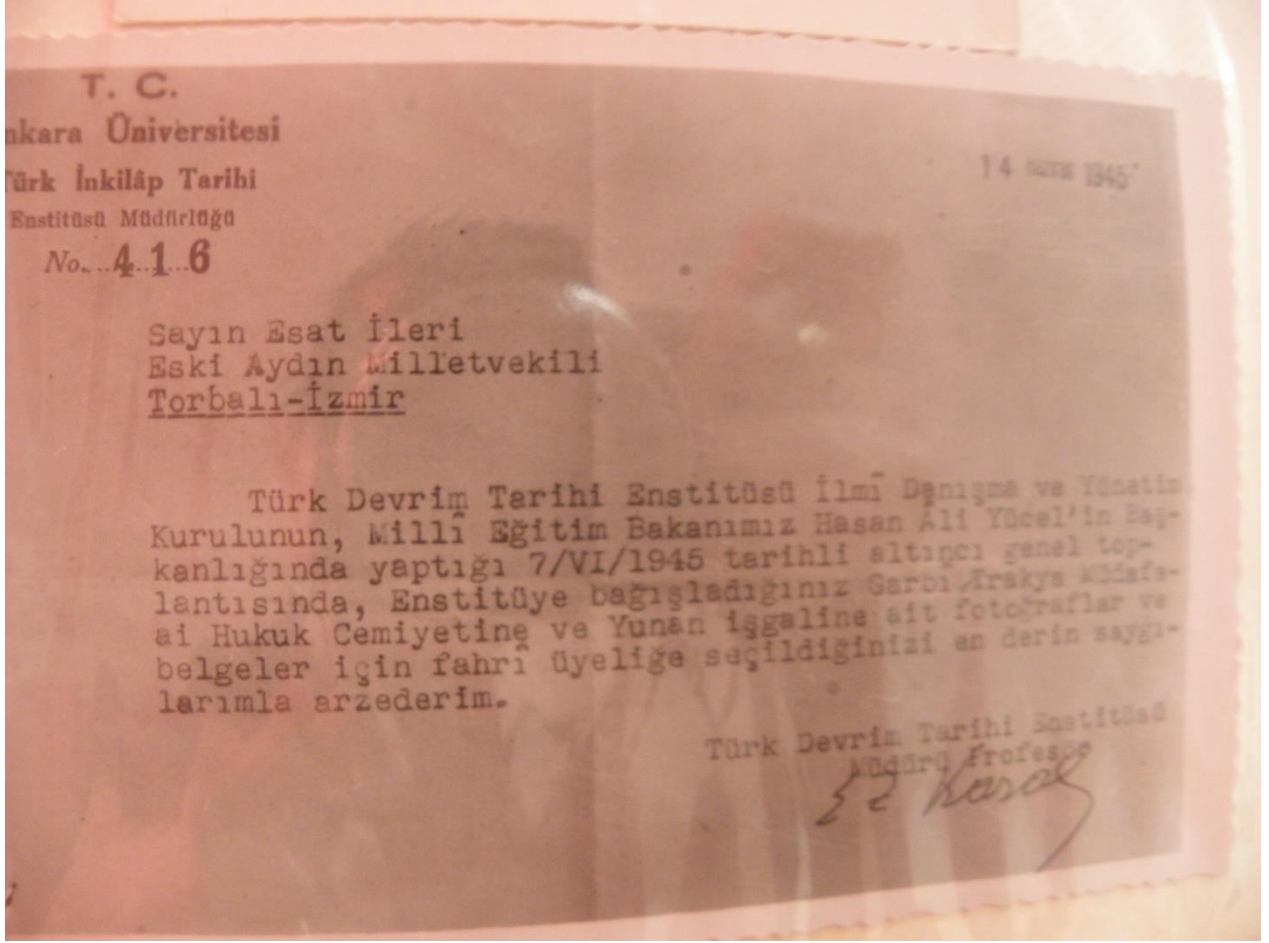
Daire-i İnhabeyesi	Menteşe Livası	İntihabdan evvel son memuriyeti	Aydın Sultanisi Ulum-ı Diniye Farsi Muallimi iken işgal ve Kıyam-ı Milli ve kumandanı ordu müftülüğünde ve birinci mecliste aydın mebusluğunda bulundum.
İsmi	Esad	Memur değilse intihabdan evvel son vazifesi	Mebus
Pederinin İsmi	Gümülcine mebusu esbaki Merhum Hoca Mehmed Hilmi Efendi	Mazbata-i intihabiye tarihi	Fi 16 Temmuz (1) 339
Tarih-i Tevellüdü	1291	Kaç rey ile intihab olunduğu	312
Mahalli Tevellüdü	Gümülcine	Mazbatasının Meclis Heyet-i umumiyesince tarih-i tasdiki	Fi 12 / 8 / (13) 39
Mesleği	Hoca ve Sultani Muallimi	Meclise tarih-i iltihakı	11 / 8 / (13) 39

Muhtasar Tercüme-i Hal

Gümülcineliyim. Gümülcine’de müderris ve Mekteb-i İdadi’de muallim ve kasabanın cami-i kebirinde kürsü şeyhi idim. Balkan harbinde duçar-ı işgal oldum. Harbin nihayetinde Gümülcine’nin istiklâliyet ilanında bulundum. Hüsn-ü hatime ettim. Badehu Bulgarların tekrar Gümülcine’yi işgali üzerine İstanbul’a geldim. Hükümet Aydın Sultanisine Ulum-ı Diniye ve Farsi Muallimetine tayin etmesiyle 328 senesinde Aydın’a geldim. Ve Aydın da Müdafayı Milliye ve Hilal-i Ahmer Reisliği’nde bulundum. Yunanın İzmir’i işgali olan 27 Mayıs 335 tarihinden on gün sonra kıyam ettik. On ay milli ordu müftüsü sıfatıyla Aydın ve Ödemiş Cephesinde bulundum. Badehu birinci meclisin Aydın mebusu olarak geldim. Bu defa da Mentеше mebusu olarak meclise dahil oldum. Ulu Tanrı hadim-i millet eyleye.

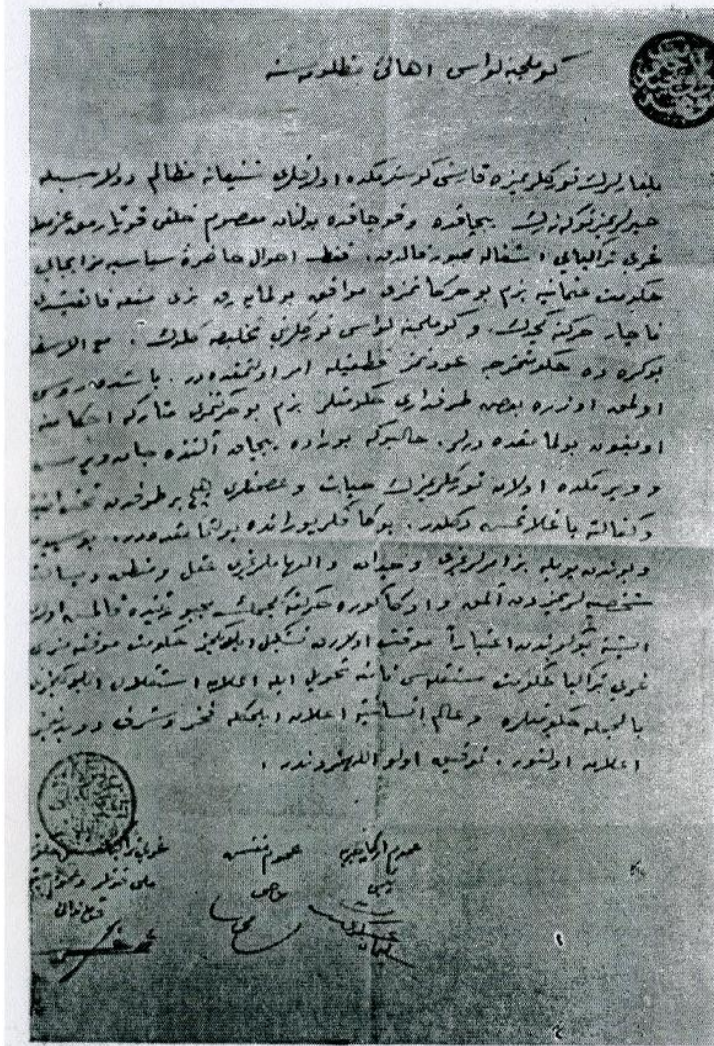
Menteşe Mebusu
Esad (imza)

EK 3: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Fahri Üyelğine dair belge.



Belge, Esat İleri'nin torunu Çiçek Şimşir'den alınmıştır.

EK 4: Gümülcine’de Kurulan 58 günlük Garbi Trakya Müstakil Hükümeti'nin Bağımsızlık Bildirgesi.



Ves. 13 — Garbî Trakya hükümeti muvakkatesinin istiklâlîni ilân ettiğini Gümülcüne ahalisine bildiren beyannâmesi.

Gümülcine Livası Ahali-i Mazlumesine

Bulgarların Türklerimize karşı göstermekte oldukları şeniane mezalim dolayısıyla sabırlarımız tükenerek bıçakta ve kucakta bulunan masum halkı kurtarmak azmiyle Garbi Trakya’yı işgale mecbur kaldık. Fakat Ahval’i hazıra-i siyasiyemiz icabı hükümet-i Osmaniyye bizim bu hareketimizi muvafık bulmayarak bizi men’e kalkıştı. Naçar harekete geçtik ve Gümülcine livası Türklerini tahsile geldik. Maalesef bu kere de hükümetimizce avdetimiz kat’iyetle emr olunmaktadır. Başta Rus olmak üzere bazı taraftarı hükümetler bizim bu hareketimizi mütareke ahkamına uygun bulmamaktadırlar. Halbuki burada bıçak altında can vermiş ve vermekte olan Türklerimizin hayat ve ismetleri hiçbir taraftan taht-ı emniyet ve kefalete bağlanmış değildir. Buna fikir yoran da bulunmamaktadır. Bu sebepten ve bundan böyle biz emirlerimizi vicdan ve ilhamlarımızı akıl ve mantık ve besalet-i şahsiyyelerimizden almak ve ona göre harekete geçmek mecburiyetinden kalmış olduk.

İşte bu günden itibaren muvakkat olarak teşkil eylediğimiz hükümet-i muvakkatemizi Garbi Trakya Hükümet-i müstakillesi namına tahvil ile i’lânı istiklal eylediğimizi bilcümle hükümetlere ve âlem-i insaniyyete ilan eylemekte fahr-u şeref

duyduğumuz ilan olunur. Teşvik Ulu Allahımızdandır.

[Mühür] (Garbi Trakya Teşkilatı Milli Kumandanlığı)

Garbi Trakya Müstakil Hükümeti Milli Kuvvetler ve Umum

Çeteler Kumandanı

Umum Müfettişi

Harbiye Reisi

Eşref

Hacı Sami

Süleyman Askeri

*Belge <https://www.batitrakya.org/bati-trakya/bati-trakya-turk-cumhuriyeti/resmi-vesikalar.html> internet adresinden alınmıştır.

EK 5: Gümölcine’de Kurulan 58 günlük Garbi Trakya Müstakil Hükümeti’ne ait posta pulu ve mühür örnekleri.



* Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünden alınmıştır.

** Bir müddet muvakkaten Hilal-i Osmaniye başka bir şekilde idare eden Garbi Trakya Hükümet-i Müstakileyi İslamiyesine ait posta pulu ve mahkeme mühürlerinin birer numune-i yadigarı kalbi millette bir hatıra olmak üzere zimm-u tahattüm edilmiştir.

EK 6: Gümölcine ve Havalisinde ilân-ı istiklâl eden Hükümet-i İslamiye'nin Dersaadet'te bulunan heyet-i Murahhasası



گومولچنه و هورائيسره اعموره استقبول ايمده هكومت اسلاميكنك درسعادته بولونانه هيئت مرخصهسي
 هنوز سلسله خوارق ختام بولمايان باقان حالاتك غير منتظر وي تهايه تجلياتدن بريد — بر نتيجه مسعوديه القرائي سميته كفي ايتمكدر — كومولچنه و اماه استقلال اولمشدر. بولغار برون دوروخلك — رساله مزده نك
 توك يمين منازري نكرته مشاهده ايديلكنده اولان — اثار اصيلي بركه نلسنده تجرجه ايده نك ارتيق بولومه مراجعتدن اول بر داها اولار كنداده اولايه چكته ايتك وريلسري. ناسيل كه كومولچنه و حواليسندك توك
 وروم اعالي بويه ياپيلار: برون دوروخله كيرممن اول توكومه قرار وريديز و اعلان استقلال ايديلار. حكومت مستقله نك دولتره ايلاخ حال اچون كوندورديكي هيئت مرخصه نك رساي بويده درج ايديورن.
 ۱ حكومت مستقله رئيس موقف مدرسيندن حافظ صالح الهندي. ۲ اسكچه اشرافندن محمد كاري باشا. ۳ دده اناج قورمانداي سابق حكومت مستقله اركاشدن يكباتي سايمان بك. ۴ اسكچه مدرسيندن حاجي عيسي الهندي. ۵
 اسكچه اشرافندن حلي باشا. ۶ كومولچنه علماسندن علي نالپ الهندي. ۷ دده اناج اشرافندن حاجي صوفت الهندي. ۸ اسكچه اشرافندن محمد كاري باشا زاده ابراهيم بك. ۹ اشي چلي اشرافندن حسن باشا.

گومولچنه حكومت اسلاميه سنك استقلال قارشيسنده

EK 7: Sabık Gümülcine Hükümet-i müstakilesi erkânından iki zat



سابق کومولجنه حکومت مستقله سی ارکانده ایکی ذات

بولغارستانله بر حسن تسویه یه اقتران ایش اولان غربی تراکیا مسئله سنه دائر بوصحیفه یه بعض شایان دقت رسملر درج اییدیوروز. بوراده کورولن ایکی ذات سابق کومولجنه حکومت مستقله سی ارکان فعلا. له سندن درکه اولسکی نسخه مزده مندرج فوطوغرافی یه — سیاحتده بولونمالری سببیله — داخل دکلدیلر. صاغ طرفده کی کومولجنه اشرفندن حاجی بک زاده عثمان نائل بک ' صول طرفده کی ده کومولجنه مبعوث سابق خواجه محمد افندی در

Bulgaristan'la bir hüsni tesviyeye iktiran etmiş olan Garbi Trakya meselesine dair bu sahifeye şayanı dikkat resimler derc ediyoruz. Burada görülen iki zat sabık Gümülcine Hükümet-i müstakilesi erkân-ı faalesindendir ki evvelki nüshamızda munderiç fotoğrafiye-bulunmaları sebebiyle- dâhil değildirlr. Sağ taraftaki Gümülcine eşrafından Hacıbeyzade Osman Naili Bey, sol taraftaki Gümülcine mebus-u sabıkı Hoca Mehmed efendidir.

EK 8: Son Hatıra-i İstiklâl Gümülcine Hükümet-i müstakile-i sabıkasının hususi bayrağı son defa hükümete çekilirken Gümülcine ve Havalisinin Bulgarlar tarafından işgali münasebetiyle



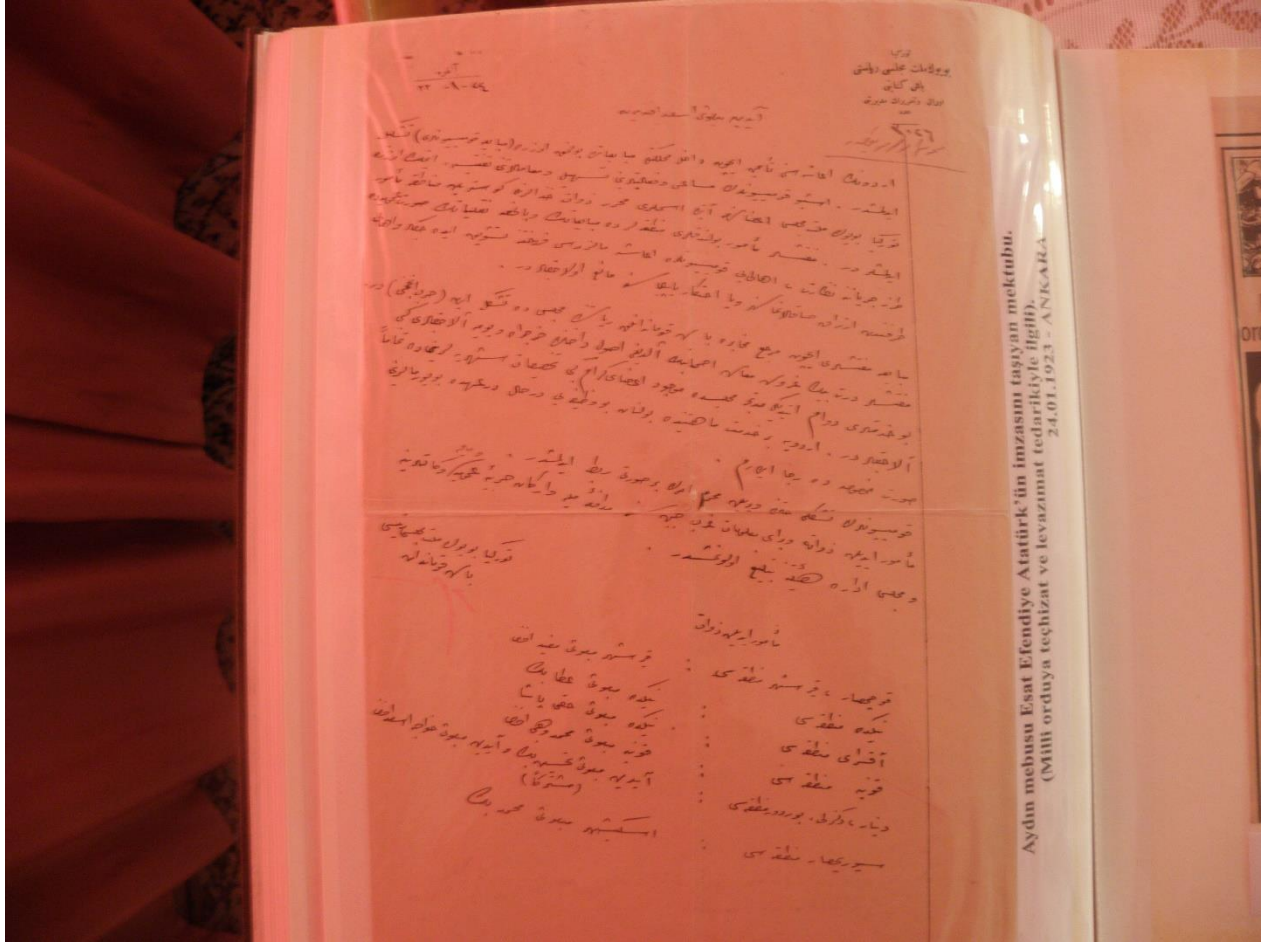
Ek 6-7-8 Fotoğraflar https://www.academia.edu/Documents/in/Garbi_Trakya_Hukumeti (Son Erişim: 08.03.2018) adresinden alınmıştır.

EK 9: Trakya Paşeli Cemiyeti'nin Ankara Heyeti Faalesi



*1 numarada yer alan kişi, Aydın Mebusu Gümülcinelı Esad Efendi'dir. Fotoğraf Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünden alınmıştır.

EK 10: 24.01.1923 senesinde Milli Orduya teçhizat ve levazimat tedarikiyle ilgili Atatürk'ün imzasını taşıyan mektup.



*Belge, Esat İleri'nin torunu Çiçek Şimşir'den alınmıştır.

Türkiye

Ankara

Büyük Millet Meclisi Riyaseti

24/01/1923

Baş Kitabeti

Evrak ve Tahrirat Müdüriyeti

Aded

3026

Aydın Mebusu Esad Efendiye

Ordunun iâşesinin temin için ve ahal-i memleketin mübayaat da bulunmak üzere (mübayaat komisyonları) teşkil edilmiştir. İş bu komisyondan mesai ve faaliyetlerini teshil ve muamelatını teftiş etmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi azasından atide isimleri muharrer zevat-ı hazaları gösterilen menatıka memur edilmiştir. Müfettişler memur buldukları mıntikalardan mübayanın ve bil hassa nakliyatın suret-i umumiye de tarz-ı ceriyatına nezaret, ahaliyi komisyonlara iâşe malzemesi fûruhatına teşvik edecekler ve ahali tarafından erzak saklanmasına veya ihtikar yapılmasına mani olacaklardır.

Mübayaat müfettişlikleri için merci muhabere Başkumandanlık riyasetinde meclisde teşekkül eden (harb encümeni) dir. Müfettişler dört bin kuruş maaş ashabının aldığı usul dahilde harcırah ve yevmiye alacakları gibi bu hizmetleri devam ettiği müddetçe meclisde mevcut aza-yı kiram gibi tahsisat şehriyelerini de tamamen alacaklardır. Orduya bir hizmet mahiyetinde bulunan bu vazifeyi derhal deruhde buyurmalarını suret-i mahsusu da rica ederim.

Komisyonun teşkili hakkında verilen muharrem emrin bir sureti ribat edilmiştir. Memur edilen zevata ve berayı malumat garb cephesine müdafaayı milliye ve erkanı harbiye umumiye ve maliye vekaletlerine ve meclis idare heyetine tebliğ olunmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Başkumandanı

Mustafa Kemal

Memur Edilen Zevat

Koçhisar, Kırşehir mıntıkası : Kırşehir Mebusu Müfid Efendi

Niğde Mıntıkası: Niğde Mebusu Ata Bey

Aksaray Mıntıkası: Niğde Mebusu Hakkı Paşa

Konya Mıntıkası : Konya Mebusu Mehmed Vehbi Efendi

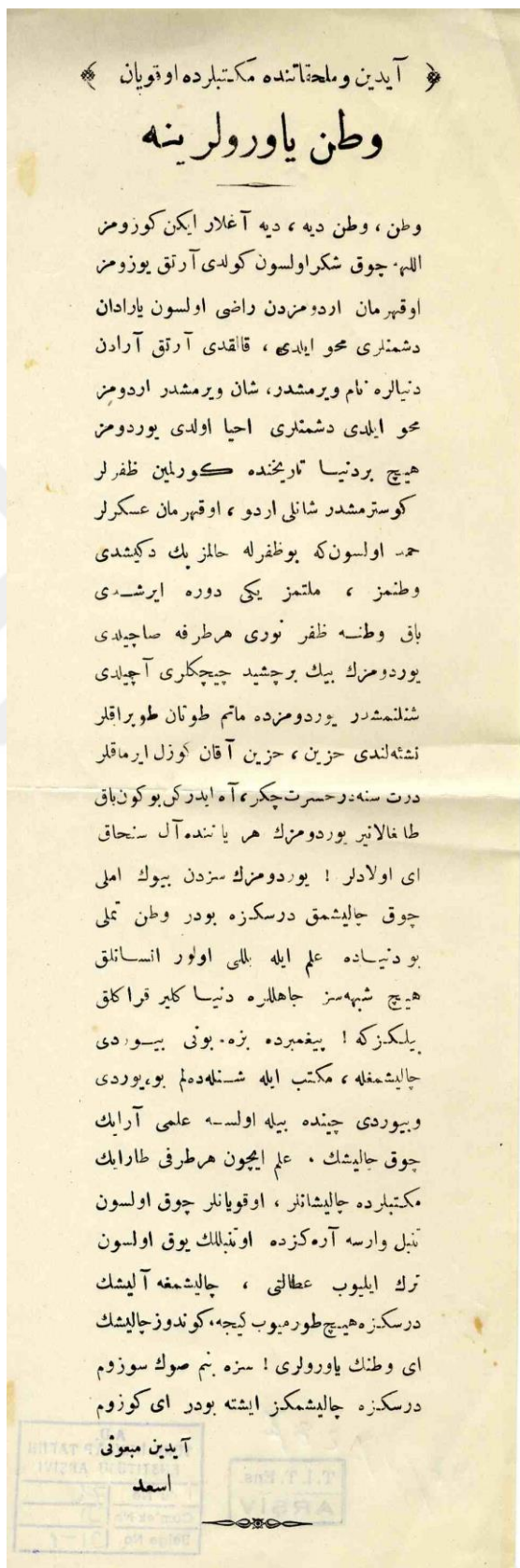
Dinyar, Denizli, Burdur Mıntıkası: Aydın Mebusu Tahsin Bey, Aydın Mebusu Hoca Esad Efendi.
(Müşterekan)

Sivrihisar Mıntıkası : Eskişehir Mebusu Mehmet Bey.



*İki fotoğrafta Esat İleri'nin torunu Çiçek Şimsir'den alınmıştır.

**İkinci fotoğraf Sakarya Savaşı'nın en şiddetli günlerinde Musalla denilen mevkide halka vaaz verirken çekilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Ankara 1973,s.242.



(Aydın ve mülhakatında mekteplerde okuyan vatan yavrularına)

Vatan Yavrularına

Vatan, vatan diye, diye ağlar iken gözümüz,
Allaha çok şükür olsun güldü artık yüzümüz.
O Kahraman ordumuzdan razı olsun yaradan,
Düşmanları mahv eyledi, kalktı artık aradan.
Dünyalara nam vermiştir, şan vermiştir ordumuz,
Mahv eyledi düşmanları ihya oldu yurdumuz.
Hiç dünya tarihinde görülmeyen zaferler,
Göstermiştir şanlı ordu, o kahraman askerler.
Hamd olsun ki bu zaferle halimiz pek değişti,
Vatanımız, milletimiz yeni devre erişti.
Bak vatana zafer nuru her tarafa saçıldı,
Yurdumuzun bin bir çeşit çiçekleri açıldı.
Şanlanmışdır yurdumuzda matem tutan topraklar,
Neşelendi hazin, hazin akan güzel ırmaklar.
Dört senedir hasret çeker, ah ederken bu gün bak,
Dalgalanıyor yurdumuzun her yanında al sancak.
Ey evladlar! Yurdumuzun sizden büyük emeli,
Çok çalışmaktır dersinize budur vatan temeli.
Bu dünyada ilim ile belli olur insanlık,
Hiç şüphesiz cahillere dünya gelir karanlık.
Biliniz ki! Peygamberde bize bunu buyurdu,

Çalışmakla, mektep ile şenletelim bu yurdu.

Ve buyurdu Çin'de bile olsa ilmi arayın,

Çok çalışmak, ilim için her tarafı tarayın.

Mekteblerde çalışanlar, okuyanlar çok olsun,

Tembel varsa aranızda o tembellik yok olsun.

Terk eyleyip ataleti, çalışmaya alışın,

Dersinize hiç durmayıp gece gündüz çalışın.

Ey vatanın yavruları! Size benim son sözüm,

Dersinize çalışmanız işte budur ey gözüm.

Aydın Mebusu Esad

(Güzel Aydın Mülhakatında Mekteplerde okuyan vatan yavrularına)

Ah! Aydın

İki buçuk sene oldu gurbet elde ağlarız,
Aydın, Aydın diyerekten yürekleri dağlarız.
Muhacirlik cana geçti yüzümüze saldırdı,
Vatan cüda kalbimize kara yaslar doldurdu.
Layık mıdır zalim Yunan o yerlerde kurulsun?
Cennet gibi o yerlerden Türk erleri koğulsun?
Caiz midir kalamullah topraklara atılsın?
Minberlere haç dikilsin, minareler yıkılsın,
Reva mıdır hür yaşarken esir olmak millete?
Hiç tahammül kabil midir bu yolda bir zillete?
Ey Allahım! Ayaklandık. Sana ancak dayandık.
Kurandaki gösterdiğin emirlere inandık,
İman ettik, duamız hak, Allah bize muayyendir
Beklenen zafer günü avn hakla yakındır,
Hacı bekler gibi bekler İzmir, Aydın, Bursa.
Eskişehir, Edirne'miz , Balıkesir, Manisa,
Askerimiz o yerlere inşallah girecek.
Zalim Yunan cezasını pek yakında görecek,
Hasret çeken yanık Aydın, evlatlarına bakarsın.
Hasretinle ah eyleyen yürekleri yakarsın,
Sensiz hayat mümkün değil, sensin bizim canımız.

*Senin için sevinerek akıtırız kanımız,
İki buçuk senedir biz verdik nice kurbanlar.
Seni almak için aktı bizden nice al kanlar,
Yaş yerine kan akıdır gözlerinden yoksullar.
Erkek, kadın, ihtiyar, hem yetimler genç dullar,
Bakıyoruz Aydına biz milleti tutar topraklar.
Akıyor hep hazin hazin figan eder ırmaklar,
Güzel Aydın gece gündüz ateşine yandık biz.
Firkatinle hasretinle pervaneye döndük biz,
Hiçbir yere benzemeyen dünyalarda biricik.
Güzel Aydın, Ey Nazilli, Karapınar, Germencik,
O yerlerde yaz gelince bahçelere göçerdik.
Güzel güzel sefa sürer soğuk sular içerdik,
Kan ağlıyor o güzelim yerler bu gün kederden.
Avn hakla alacağız vaz geçmeyiz o yerden,
O yerlerde Türkün hakkı güneş gibi meydanda.
Nasıl kalır o beldeler hain zalim Yunanda?
Ey muhacir kardeşlerim! Emin olun ordumuz.
Himmetiyle kurtulacak düşmandaki yurdumuz,
Askerimiz arslan gibi saldırıyor düşmana.
Harb ettikçe cezasını veriyorlar Yunana,
İki defa İnönü'nde, Sakarya'da bir kere.
O kahraman askerimiz mazhar oldu zafere,*

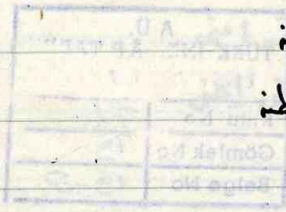
Ey kardeşler: pek yakında yine sıra gelecek.
Askerimiz inşallah düşmanı mahv edecek,
Edecektir yardımcımız ulu Tanrı, yaradan.
Zalim düşman kalkacaktır ülkemizden, aradan,
On senedir harpten harbe girdik bu gün yine biz.
Bu harp ile dünyaya nam verdik bu gün yine biz,
Dünya bizi anlamıştır işte bu gün Fransa,
Hakkımızı tasdik edip anlatmıştır herkese.
İki buçuk sene hasret çeken güzel Adana,
Avn-ı Hakla kavuşmuştur işte bu gün vatana.
Ey Allahım! Sürsün artık Müslümanlar sefalar,
Yüzü gülsün bu milletin yeter artık cefalar.
Her tarafta İslamlarda yaralıdır yürekler,
Kurtar bizi ey Allahım budur senden dilekler.

Aydın Mebusu Esad

1 Ocak 1922

«کوزل آیدیه»

کوزل آیدیه! ایچی، کوننده و سرتکلم کوزل لرم
 باسه برینه قانه آقیدر جاننده سنی نوز لرم
 کوزل آیدیه! ابرار دایمی آچیلدی می چمکدر!
 شیره انیم آچیلدای اولادنی بکلر لرم
 لایله میدر یونانه کیرسونه تورک اولری توغولسونه؟
 لایغیمه ادیرلرم خاشمه دشمنانه تورولسونه؟
 ایتمه برونه های، موجا، قاری، تویم میانده
 ملاخنه صایغیمده کوزل لرم لکیم دشمنانه
 دملنه کونی یقینلادی بریم نگری، یا ادا نه
 فالدیراچمه دشمنی پرک یقینده آ ادا نه
 جامعلرک مناره سی یقینده با پیلور
 حرا لره لفظه الله الشانه اصلور
 با پیلورده، دده نمدنه نده فالدی ادیرلور
 بود دشمنی ادیرلره نه عجه ایله کیر لرم
 ادکوزه لم آیدیه، انیم، تراکیبا، آطنه
 فادو شایمه بعوده الله برینا لک وطنه



Güzel Aydın

Güzel Aydın! Gece gündüz hasretinle gözlerim,

Yaş yerine kan akıtır candan seni özlerim.

Güzel Aydın! Bahar var mı açıldı mı çiçekler?

Meşhur şüphe etmem açılmadı evladını beklerler.

Layık mıdır Yunan girsin Türk erleri kovulsun?

Layık mıdır o yerlerde hain düşman kurulsun?

İşte bugün hacı, hoca, karı, koca meydanda,

Silahına sarılmıştır gözleri hep düşmanda.

Ve millet günü yaklaştı yüce tanrı, yaradan,

Kaldıracak düşmanları pek yakında aradan.

Camilerin minaresi yıkılmıştır yapılıyor,

Mihraplara lanetullah Allah inşallah asılıyor.

Babamızdan, dedemizden bize kaldı o yerler,

Bu düşmanlar o yerlere ne hak ile giderler.

O güzelim Aydın, İzmir, Trakya, Adana,

Kavuşacak avnillah bu mübarek vatana.

دطه ، دطه دیم ، دیم با لاندی پوره کم
 دسماطری محوالمک اولونگری دیم کم
 دطه اچوره آیا فلانده ، دطه نزم جانم
 دطه اچوره سونه - که آخیزینه فانم
 قادیه ، چوچمه کوب سیدی لغت یونانه آدیم
 قادیه دیمک نه دیمکه ال قالفاسی قادیه ؟
 آه صفالی اختیار قوی سولرله دو - ولدی
 اذمانه ده آچوره دسماطه اولونده قوره ولدی
 فالما - سزه اولونگری بجا کوی دیره جک
 نوره که اولوی ادیرلره بیه یغینه کوره جک
 بعضی بکلرکی بکلر آیدیه ، انیم ، بروس
 آطنه نر ، اده نر ، بالیکس ، مینا

شانی - دو ! بوی لردنه ادر سمانر نوغولسونه

اسلام کیرسونه ادیرلره مسلمانلره قوره دلسونه

کونه دم نوری شانی عسکر معینه اولسونه با - اده

دسمانره آسلاسه کی صالحیر ، فالگیر آ - اده

Güzel Vatan

*Vatan, vatan diye diye yaralandı yüreğim,
Düşmanları mahv eylemek ulu Tanrı dileğim
Vatan için ayaklandık, vatan bizim canımız
Vatan için sevinerek akıtırız kanımız
Kadın çocuk kesip biçti lanet Yunan adına
Kadın demek ne demektir el kalkar mı kadına?
Ak sakallı ihtiyarlar kurşunlarla vuruldu
Utanmadan alçak düşman evlerine kuruldu
Kalmaz size ulu Tanrı cezanızı verecek
Türk erleri o yerlere pek yakında girecek
Hacı bekler gibi bekler Aydın, İzmir, Bursa
Adana'mız, Edirne'miz, Balıkesir, Manisa
Şanlı ordu bu yerlerden o düşmanlar koğulsun
İslam girsin o yerlere Müslümanlık kurulsun
Gözüm nuru şanlı ordu muayyen olsun yaradan
Düşmanlara arslan gibi saldır, kaldır aradan.*

25 Nisan 1927 tarihinde

İstanbul'da "Tercüman-ı Hakikat" neşr olunmuştur.

30 Mart 1921 tarihinde

Yeni Günde neşr olunmuştur.

Münacat

*Ulu Tanrım! Bu dünyada en birinci hevesim,
Vatanımız kurtulmadan kesilmesin nefesim.
Allah, Allah diyerekten harp ediyor ordumuz,
İsm-i azam hürmetine halas bulsun yurdumuz.
Reva mıdır? Kelamullah topraklara atılsın,
Mihraplara haç dikilsin minareler yıkılsın.
Bu hallere Müslümanlık kan ağlıyor kederden,
İşte bu zulme karşı biz kıyam ettik hep birden.
Sarılmıştır Allah diye Müslümanlar silaha,
Ey Allahım! Çıkar artık İslamları felaha.
Ey yaradan! Şanlı ordu galip gelsin Yunana,
Göstersinler Müslümanlık neymiş rezil düşmana.
Peygamberin yüzü suyu kabul olsun dilekler,
Amin desin duamıza semadaki melekler.*

۲۱ مایه ۲۷۷ «سائلی-دوبه» «یکی گونه، ده نشاید شد»
۱۹۴۱

عده با-دجی سائلی-دو، ای سمانه ا-لری
بنوه ملت ره هاجنن یور-دیوکنز الجری
الده ای ادیرلرم سالره بوکسونه
توکنه نوره آخیره یونانه هیج فالسونه کیسونه
مواجورد- اسلامون هوضی وطنه جداره
مغیر، ظهیرنن بنم آخیره خداره
آخیره یونانه باید یعنی هیج بر ملت یا یاری؟
انسانه اولاد دیری، دیری صیابه، نسوانه یاقاری؟
برهالورد- اسلامون ایسته بوگونه هرته برانه
اسلامانجه عرب برنده برنده-ک قوشه برانه
توکنه هیجده، ددغلا کوچه بنم ایچونه یونانه نه
خدا اولونه وطنه ایچونه دانه کیم زنه بو جاننده
عرب برنده اولوم بوفده همه بیوردی آینه
عرب برنده الله فادوسانتر جنت ده

“Yeni Gün”de neşredilmiştir.

31 Mart 1921

Şanlı Orduya

Hak yardımcı şanlı ordu, ey Müslüman erleri,

Bütün Millet, duacınız yürüyünüz ileri.

Ezan sesi o yerlerden semalara yükselsin,

Ülkemizde alçak Yunan hiç kalmasın kesilsin.

Muhacirdir İslamların çoğu vatan cüdadır,

Muayyenemiz zahirimiz bizim ancak hüdadır.

Alçak Yunan yaptığı hiçbir millet yapar mı?

İnsan olan diri diri sıbyan ve nisvan yakar mı?

Bu hallerdir İslamları işte bu gün çoşturan,

Silahlanıp harp yerine sevinerek koşturan.

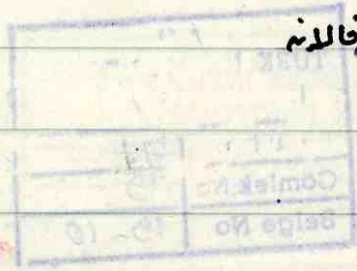
Ölmek hiçtir dönmek güçtür bizim için Yunandan,

Feda olsun vatan için vaz geçeriz bu candan

Harp yerinde ölüm yoktur hak buyurdu ayette,

Harp yerinde Allahına kavuşanlar cennet de.

خصمه کلید و طیه ایچونه یا اللانیه عکولر
 ایسته کوره بانه سلیمان سزی نصل سه ده لر
 عرب یونده ویندک آقیزک سه قانی
 محمود عکری بولسندک سه سلیمان سنی
 جا معلده رعاجی نر شفا بر حونه یا ادا نه
 اوزنلی و جهورگی فالد بر ما سونه آ ادا نه
 بوزنیاده غازی اولجوه کی دولت بولمانز
 بونده بولک کوف بوند بولمانت بولمانز
 ایسته طایفه ایینه غازی ملکی خدار
 نه موطولست بوردنلک طایفه عطار
 دیوینت که بولک ایچونه طوغورسه آمانز
 الله سزده اضی اولسونه بوردنم شامز
 ای غازی لر! ایسه ارضه خدمت ایتمه سابه بزه
 ای خروانه غازی عکری! سینه دیویند جان بزه
 جهولده و طیه ایچونه بولید یا اللانیه
 خدمت ایتمه ال بولک بولید شهر لر جم خالانیه



Yaralı Gazilerimize

*Hoş geldiniz vatan için yaralanan askerler,
İşte gör bak Müslümanlar sizi nasıl severler.
Harp yerinde sevinerek akıtan son kanı,
Mecruh asker yükselterek sen Müslümanlık şanını.
Camilerde duacıyız şifa versin yaradan,
O kıymetli vücut ki kaldırmasın aradan.
Bu dünyada gazi olmak gibi devlet bulunmaz,
Bundan büyük şeref yoktur buna kıymet bulunmaz.
İşte sana nasip eden gaziliği hüdadır,
Ne mutlusun bu devletin sana hakdan itadır.
Diyorsun ki bugün için doğurmuştur anamız.
Allah sizden razı olsun budur bizim şanımız,
Ey gaziler! Baş ucunda hizmet etmek şan bize.
Ey kahraman gazi asker! Sensin veren can bize,
Cephelerde vatan için böyle yara alana.
Hizmet etmek en büyük borç şehirlerde kalana.*

«ترانه جبراد»

آه اینه حاله قویدی اعدای خدای ذوالجلال
 دشتنه قایم آيا فلانی بولونه نوله، حال
 از بر، آیدیه سطرینده خسته افسالده خالانه
 اختیار، هم قارینر قالمدی کسی بولانه
 باوه وطه اعدا الله آه دفریاد ایلجوه
 ال آهوب نوله و صبیانه بزده امداد بکله بوه
 جا مقرر یاندی بیغیلدی حاجی دیکیلدی نیره
 لومه لرله هم کلام الله آتیلدی برلره
 لھانکی بر قلب دارکم عصیان انیسونه بوزلنه
 لھانکی بر قلب وایه تحمل ایسونه بومخته
 آه دفریاد ده بولونه نیره - نیره و آسمانه
 فوزه و نصرت، اسم دایه بولسونه نوله نوله
 ظل مولی شانی عکر دائم اولسونه نصرت
 کوزه بائید جانده و دلده در دعای ملته
 همه بیله یک پیرونه ظلم کور دی محمد امنی
 شانی - دو نصرتکلم بولسونه آ نوله ایمنی

بزوری محو اینک ایترکله ادا اعدای لعیبه
 عونه خفته لکجه آيا فلانی بنونه اخزاره دبه
 بویله بر حربه هوره شروع بر حال ملته
 بویله بر حربه ال بولک بویله بر نظرمانه

Terane-ı Cihad (1)

Ah! Ne hale koydu ida-yı hüda-yı zül- celal,
Düşmana karşı ayaklandı bugün nisvan, rical.
İzmir, Aydın semtlerinde taht işgalinde kalan,
İhtiyarlar, hem kadınlar kalmadı kesdi Yunan.
Bak vatani adû elinde ah û feryad eyliyor,
El açıp nisvan ve sıbyan bizden imdad bekliyor.
Camiler yandı yıkıldı haç dikildi minbere,
Levhalarla hem kalamullah atıldı yerlere.
Hangi bir kalp var ki isyan etmesin bu zillete,
Hangi bir kalp var tahammül eylesin bu mihnete.
Ah û feryadının bu gün titretir zemin ü asuman,
Fevz ve Nusret, emin ve rahat bulsun artık Müslüman.
Zül- mevla şanlı asker daim olsun nusretin,
Göz yaşıyla can ve dildendir duası milletin
Hak bilir pek çok zülüm gördü Muhammed ümmeti
Şanlı ordu nusretinle bulsun artık rahatı
Bizleri mahvetmek isterken o edayı lain
Avn-ı hakla hep ayaklandı bütün ahvanı din
Böyle bir harp hakkı meşrudur bu ali millete
Böyle bir harp en büyük borçtur bu mazlum ümmete.

دیده جدا نخورده فایده که در لوله خدایه

شانی - دو خور ما بجه صالح بر بجه اعلام

بوزه و موی کوله بر بجه عونه ضلع اول - در موز

به یقین فر - نولایه انسا فایده بود - در موز

دستندک افانته چگونه بجه مملکت

- دایره بویونه املک بویه حاله بومنته ؟

بازر می - هر یک که اسیر اولوه ملته

بهری تحمل فایده بویوله بر ذلته

ای اللهم ! آبا فلانته ها آخره طایانته

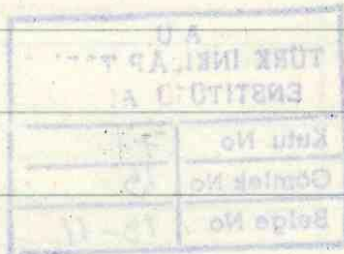
فراندهم کوشیدیکه امر لوره ایانته

سما عه قیام ایندی بویولک الله بولود -

اسلامک قلبی بوتونه امید ایلم طولود -

بزمطلونته عهه معنده بهی فوجایز بویانته

بزمعوضه ، بزم ایچونه فوجی بوضه در کمانته



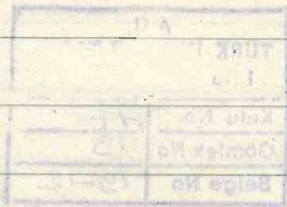
Terane-i Cihad (2)

Vatanı cüda mahzun kardeşin şükür olsun hüdaya,
Şanlı ordu kahramanca saldırıyor adûya.
Yüzümüzü güldürüyor avn-ı hakla ordumuz,
Pek yakında kurtulacak inşallah yurdumuz.
Düşmanların işgalini geçsin nice memleket,
Reva mıdır boyun eğmek böyle hale bu millet?
Caiz midir hür yaşarken esir olmak millete
Hiç tahammül kabil midir bu yolda bir zillete
Ey Allah 'ım! Ayaklandık sana ancak dayandık
Kuranda gösterdiğin emirlere inandık
Müslümanlık kıyam etti bu yol Allah yoludur
İslamların kalbi bütün ümit ile doludur
Biz mazlumuz hak muayyendir hiç korkmayız Yunandan
Biz masumuz bizim için korku yoktur düşmandan.

۲۴۷
۱۹۴۱

«نامه جبرائیل» «دیکتی کوه» ده نشریه

۲ انجلی - دو با شمشیر حربه ای اخوانه دینه
آیچ الله بالوا - خدیبه محمود له اعلمی دینه
یا الهم الملمم آجیم دعا انجکده یم
بونی بولکم کاتبه النجا انجکده یم
عکرا سلام نضرت ویر خدی ذوالجلال
دستی محمود بریانه ایلم بولسونوزال
نیر دینه مینه خواجه دیکه خاتمه یونان
نای تالفونه نضرتکله ای خدی منطانه
بھی - دایمه کلان اینه انیسویه برلره ؟
کهاکی برقلب در تحمل ایسونه برهالره
نور عیبه اهل الام ، ای مبارک ایه دوز
عونه عغه لهنظمه نور نوله هیه یوره دوز
عه نعالله برورد سرکله نضرتی
مخواجه نالدر و خنده دسه برطینی



Terane-i Cihad (3)

Şanlı ordu başlamıştır harbe ahvan-ı din
Aç elini yalvar hüdaya mahv ola adûya din
Ya Allah ellerimi açtım dua etmekteyim
Boynumu büktüm sana ben iltica etmekteyim
Asker-i İslama nusret ver hüdayı zul' celal
Düşmanı mahv û perişan eyle bulsunlar zeval
Minber-i din-i mübeyyine haç diken hain Yunan
Namı kalksın nusretinle ey hüdayı müsteam,
Hiç reva mıdır kelimullah atılsın yerlere?
Hangi bir kalp var tahammül eylesin bu hallere.
Nur-u ayn ehl-i islam, ey mübarek ordumuz,
Avn hakla himmetimle kurtula hep bu yurdumuz.
Hak tealanın beraberdir sizinle nusreti,
Mahv edip kaldır vatandan düşman bir tıyneti.

ای قلم با آلاءِ عالیہ فرمائے عکس لکھو
 دیکھو یوں کہ عجب ایسے محبوب مولا اے لکھو
 شامی اے۔ دو اکل اسلام جانتے تھے خدینہ
 جا۔ انطا۔ جہانہ کمانہ دیر سونہ نقرہ
 حرکت دہے عینہ السونہ غفر عیبانہ الجہ بہ
 ملت معصومہ بنے خالد و کربانہ الجہ بہ
 آجہ، بیلہ ز فاکیر بیویہ بھیج بوطا۔ اصمعی عودہ
 محو اولوی میں مسلمانی عودہ غفر ایسے بانہ
 بوندہ الجہ فونہ دندت بانہ فصل بولری جہان
 ا۔ دولر بیٹانہ کلمی جہنہ ایسوںہ کمانت
 قرہ مانرا! بز سر کلمہ اختتامہ انجلمہ بز
 ال آجیبہ غفر عجا، لیل دنرا۔ انجلمہ بز
 حضرت اللہ معینہ وہم ظہر اولسونہ کما
 دعوہ مالک جہادہ دینکیر اولسونہ کما



Terane-i Cihad (4)

*Ey kalem başla duaya kahraman askerlere,
Din yolunda harb eden mahcup mevla erlere.
Şanlı ordu ehli islamı hayatınca hizmetin,
Çar-ı aktar cihana şan versin nusretin.
Harbinizden ibret alsın hakka isyan eyleyen
Millet-i masumeyi talan ve giryan eyleyen
Ayla, yıldız kaldırsın hiç bu dar ismi hak
Mahv olur mu Müslümanlık avn-ı hakla işte bak
Yok iken kuvvet ve kudret bak nasıl buldu hayat
Ordular meydana geldi hayret etsin kainat
Kahramanlar! Biz sizinle iftihar etmekteyiz
El açıp hakka duaya leyl lü nihar etmekteyiz
Hazretullah muayyen ve hem zahir olsun sana
Ruhu pak müctabada ve teskir olsun sana*

Sayın Bayım!

5 Kanun-i Evvel (1) 944 tarih ve 260 numaralı tahrirat-ı alilerini hürmet ve tazimle aldım. Kalbimin derin köşesinden gelen şükran duygularımı, sevgi ve saygılarımı yüce huzurunuzun sunarım. Rahmetli babamın (Balkan harbinden evvel Gümölcine Mebusu idi. Vatana ve milletimize hüsn-ü hizmetle ömrünü geçirmiş idi.) Bana nasihatleri, vasiyetleri arasında birde: “*Tahsil kemalat değildir haz. Ehl-i kemal kadrini bilmek hazdır.*” nasihatini kulağımda küpedir. Anın için zaat-ı alileri gibi zevat-ı kamilenin emirlerine itaat canımızdır. Alel’ husus tarih yazanlara tarih yapanlar arasında bulunanlar vesaike mesnet bilgilerini bildirmeleri vatani milli bir borçtur. Bu borcu şimdiye kadar ifa etmedim. Talep eden gazete muharrirlerine bildirmediim. Lakin bakıyorum. Roman yazar gibi gazete sütunlarında Milli Mücadeleye dair yalan yanlış yazılar çoğaldıkça çoğalıyor. Büyük atamızın “*Tarih yazmak tarih yapmak kadar mühimdir, yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır*” sözü ne kadar doğrudur. En muhterem bir zaat vaktiyle Erkan-ı Harp bulunduğu kolordu kumandanı Arif Bey’in Milli Mücadele’nin sonunda sıcağı sıcağına yazdığı (*Anadolu İnkılabı*) kitabına bile bakmayarak mesmuat üzerine eser yazıyor. Aydın Cephesi hakkında yazıları yanlış ve çok noksandır. Tahrirat-ı ‘aliyelerinde (birkaç hatıranın bizce büyük kıymeti vardır) buyruluyor. Acaba hangilerinin? Ne gibi hatıralar emir ve arzu ediliyor? Yine birkaç hatıra yüksek huzurunuzun gönderiyorum. Şahsıma ait gibi görerek sıkılıyorum. Belki tarihimize hizmet eder diye göndermeye cesaret ediyorum. Garb-i Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin müfrezeleri ve kumandanları var idi. İcra-i vekilleri heyetinin takdir karane yazılarına mahzar olan bu müfreze ve kumandanlarının fotoğrafları vardır. Bulgarlarla beraberinde fotoğrafları var. Bunları görmek isterseniz emir buyurunuz gönderirim. Büyük gaziye ait zafer yollarında kendisinden işittiklerim hatıralarım var. Mahzar kabul olur mu? Bilgili muavenetiniz Bayan Nimet Arsan’da selam ve hürmet. 17 Kanuni Evvel (1) 944

Torbali

Eski Mebuslardan Esat İleri

Sayın Profesör!

Yüce huzurunuzda sunduğum vesikaların ilmi danışma ve yönetim kurulunca makbule geçtiği üç vesikanın asıllarının kalmasını, sureti veya fotoğraflarında gönderilmesini kabul ettiğim takdirde şeref diploması verilmesinin takdir ettiğini sevgi ve saygı ile aldığım tahriratınız tebşir ediyor, teşekkür ederim.

Hayatım ulusa hizmetle geçmiştir. Balkan Harbi'nden evvel rahmetli babam Gümülcine Mebusu bendenizde İttihat ve Terakki Kulübü Reisi idim. Balkan Harbine gönüllü iştirak ettim. Bulgarların çok zulmüne duçar oldum. Sonra Gümülcine'yi Yunan işgal edince Bulgarlar, Bulgarca konuşan Pomakları Bulgar yapmış camiileri kiliseye tahvil etmişti.

Yunanlıların Bulgarlara düşmanlığı olduğundan siyaset icabı Yunanlıların vasıtasıyla Bulgar edilen Müslümanların Sofya'da dinlerini rücu ve kiliselerin camiiye tahviline muvaffak olarak yirmi beş gün kadar kalarak badehu çekilen Yunanlıların gitmesiyle tekrar Bulgarların gelmesine mani olduk. Hükümet-i Müstakili teşkil ettik. Badehu icab-ı siyaset İstanbul'da hükümetimizin emriyle İstanbul'a geldik ve beni hükümetim Aydın Sultanisine muallim gönderdi. Yunanın İzmir'i de işgali üzerine Maarif Nezareti'nin leyli talebeyi alarak İstanbul davetine icabet vatan ve millet hıyanettir diyerek 57. Fırkanın (Tümenin) Zabitleriyle ve Aydın Efeleriyle kıyam ettik. Aydını işgal eden Yunanı defettik. Üç gün sonra Yunan büyük kuvvetle tekrar Aydın'ı işgal etti. Dünya matbuatına bizim harekâtı vataniyemizi zalimane göstermeye, Anadolu'da Hıristiyanlık tehlikededir diye yaygara etmeye başladı. Yüksek huzurunuzda sunduğum mazbatayı amilen İstanbul'a gittik. Rodos tarihiyle İstanbul'a girerken Rodos da Yunanlılara düşman olan İtalyanlardan Yunan mezaliminin Avrupa matbuatına isal için faydalar gördük. Mezalim listesinin Türkçe olmasıyla o sıra Avrupa'dan tahsilden gelen mahdum Şükrü Saraçoğlu, Mehmed (Mahmud) Esad Fransızcaya tahvil ettiler. Cihan-ı Efkâr-ı Umumiyesi neşre muvaffak olduk. Rodos Vali-i Umumiyesi ve Anadolu Kuvayı İşgaliye kumandanıyla mülakatımız bir Türk evladına yakışır bir surette merdane harekâtımız düşmanın bile takdirini mucip olmuştur.

İstanbul'a döndüğümüzde saraya gittiğimizde padişahın kabul etmemesi, Damad Ferid'in bagilerin mümesilini kabul edemeyiz demesi, Bekirağa Bölüğünde muvaffak İttihat ve Terakki ricaliyle Kadıköy'de Mahmud Muhtar Paşa'nın köşkünde oturan Mekteb-i Şerikim Haydar Rüştü, o sıra İstanbul Müftüsü Müdürü şimdi meclis reisi vekili Ref'et ve Akşam Gazetesi

sahipleri Şinasi, Nazım ve Şair mahdum Yahya Kemal, Bahri Sefid Otelinde merhum Necati ve Vasıf Beylerle mülakat, ecnebilere Yunanın zalimane hareketlerini anlatınca merhamete geldiklerini, hükümetlerine yazacaklarını bildirmeleri, bir hafta sonrada bir tahkik heyetinin Aydın cephesi taraflarına geleceklerini söylemeleri ve emsali harekâtına şanlı sahifeleridir. Aydın'da siyasetten anlamaz efelerin Hıristiyanlara karşı hareketlerini ...?... Hıristiyan mahallesinin yanmasına Yunanlıların ifa ettikleri yangının sirayetle vukunu ispata muvafakatimiz beynel minel lehimize verdirmeye sebep olduğumuz rapor, hayatımın şeref sayfalarıdır. Ne yapalım o sıralarda İzmir'in ve Aydın'ın işgallerine efelerin kıyamıyla milli kıyama besmele çektik. Feday-ı can edercesine harekâtımızla şanlı istiklalimiz parlak ikbale ve istiklalimiz uğrunda ilk adımları attık. Birinci millet meclisine gelince ilk teşkil eden meclisteki Müdafaya Hukuk gurubunun ilk idare heyetine, Teyyare Cemiyeti'nin ilk teşkilinde ilk idare heyetine ve Dahiliye-i Etfalin ilk teşkilinde heyet-i merkezi azalığına seçilmiş milli müdafaanın bidayetinde son taarruzunda bulunmuş, kırmızı-yeşil istiklal madalyası almış, vatanın kurtulmasından birkaç ay evvel “Düşündüklerim, Dileklerim, Emeklerim” diye acizane eser yazmış, bastırmış milli mücadele-i milliye zamanında şairlerin kalemleri durmuş ve bazıları da nam-ı müstealiye yazmakta bulunmuş olduğu sürece acizimi muvaffak olarak “Terane-i Cihad” namlarıyla Ankara'da münteşir Yenigün, Hakimiyet-i Milliye, Öğüd gazetelerine yazdığım şiirleri de toplayarak “Unutmayın O Günleri, Hatırlayınız Bu Günleri” diye derdest tab-ı elinde eserim bulunmuş olan ömrünü vatan ve millete hüsn-ü hizmetle geçiren Esad İleri tarihi kaderimi fahri azalığı şerefine nail olsam takdir-i bahtiyar olacaktır?

Yüce katınıza arz ettiğim şeylerin irsalini emir buyuruyorsunuz. Bendenizde gönderiyorum. Arzu ettiklerinizi bildirirseniz çok iyi olur. Mesmuata meşhudat, itibar eder misiniz? Rahmetli gaziyle Afyon'un Birinci ordu karargahı olan Akçaşar'a kadar otomobilinde en mes'ud en neşeli günlerimizde İzmir'e doğru yürürken dafı görüşmeler birinci ordu kumandanlığında karargahında Nureddin Paşa merhuma Sırpsındığ Muharebesi gibi bir “Rumsındığı” harp yapalım bütün düşmanın kuva-yı külliyesini esir etmekle imkan dâhilindedir diye görüşmeler olurken bendeniz yakında idim. Bu rivayetler, mülakatlar hep mahutumdur. Hatta o gün müsaadeleriyle Hâkimiyet-i Milliye, Yenigün'e, Antalya o sırada çıkan şimdi İzmir'de münteşir Anadolu Gazetesi'ne Afyon'u aldık. Düşmanın bel kemiği kırılmıştır. Doğrulamak ihtimali yoktur. El haç gazetelere ve mübaşir arkadaşlarla çektiğim telgraflar var. İnsanın ruhu bu gibi yazıları yazarken sevincinden çırpınıyor. Yazdıkça yazacağı geliyor.

Rahatsız olmazsanız yazar dururum. İşte bu kerede Garb-i Trakya Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti'nin müfrezesinin fotoğraflarını gönderiyorum. (1) rakamıyla işaret ettiğim Nadir'ül akran kahraman hala Edirne milletvekili Fuat Balkan'dır. Ondan, Garbi Trakya'ya ait çok malumat alırsınız. Birde İstanbul'da Taksim Ayazpaşa Palası'nda Numara 1'de Aydın Cephesi'nde 57. Fırka (Tümen) Kumandanı Miralay Şefik Aker. Bu zadda dahi milli mücadelenin bidayetine dair çok malumat vardır.

Son sözüm, dört evlat babasıyım. Evlatlarımı hayatımın sayfalarına yazacağım. Vesikaların asıllarını alacaklarınızın suret veya fotoğraflarını tahmili aslına muvaffak olarak alınmasını "Esad İleri" tarafından aslı hediye edildiğinin suret-i masrufası gönderilmiştir diye mühür ve imzalarınızla tasdik buyurulmasını çok rica ederim. Yüksek huzurlarınıza sevgi ve saygılarımı sunarım.

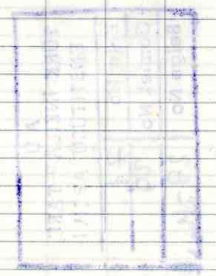
Vesikaların numaralı olarak irsalinde rica ederim.

19 Ocak (1) 945 Torbalı

Esad İleri

صاحبها به نزاریه سید الملک نهاد برنده چغافا دوی نه موطولونه ا...
 اندر اوده اوله در دوتون طوم . . . دیم یازینم آر چلمی که نسیم ایبریم . . . دوتون چورده
 جویوب دوزخ تخفین لور کلمه افکار ایبریم .
 نزه اوله لونه دیم فری زلایه منزه دوی موطولونه بر لایه خلیسه اوزنه کوزه جویوب -
 بر نظره لاف ه جیون اولایه اوزه جیونک فریانه فراد افکاره . دیکر بر ایدیه .
 نضره با خلیفه ، اسی موطولونه البقیه زا خیاره بره یازینه کوزله کلیدی . برمانه
 بر یولت کراکی بولجیسم ، صرب جویوب برنده اوله دوی ، دیم خنده ، جان خنده دیم
 کیرت خن اوله دیم کرب اوزینه عاجله یازینم ، یاک جلم بر دود . . . جینانه جویوب
 دوزخ اما ترحم صبره دوی آینه لونه .
 کراوه برنده انقاریم . . . جی مننه دیشک ارفانه زعیلمه تشکری ، سده
 صاحبی صوناه ، بنده نیت ساه نزه کرامت سلام دکلام اساط ۹۴۵

طوبیلا
 عزاد



ه

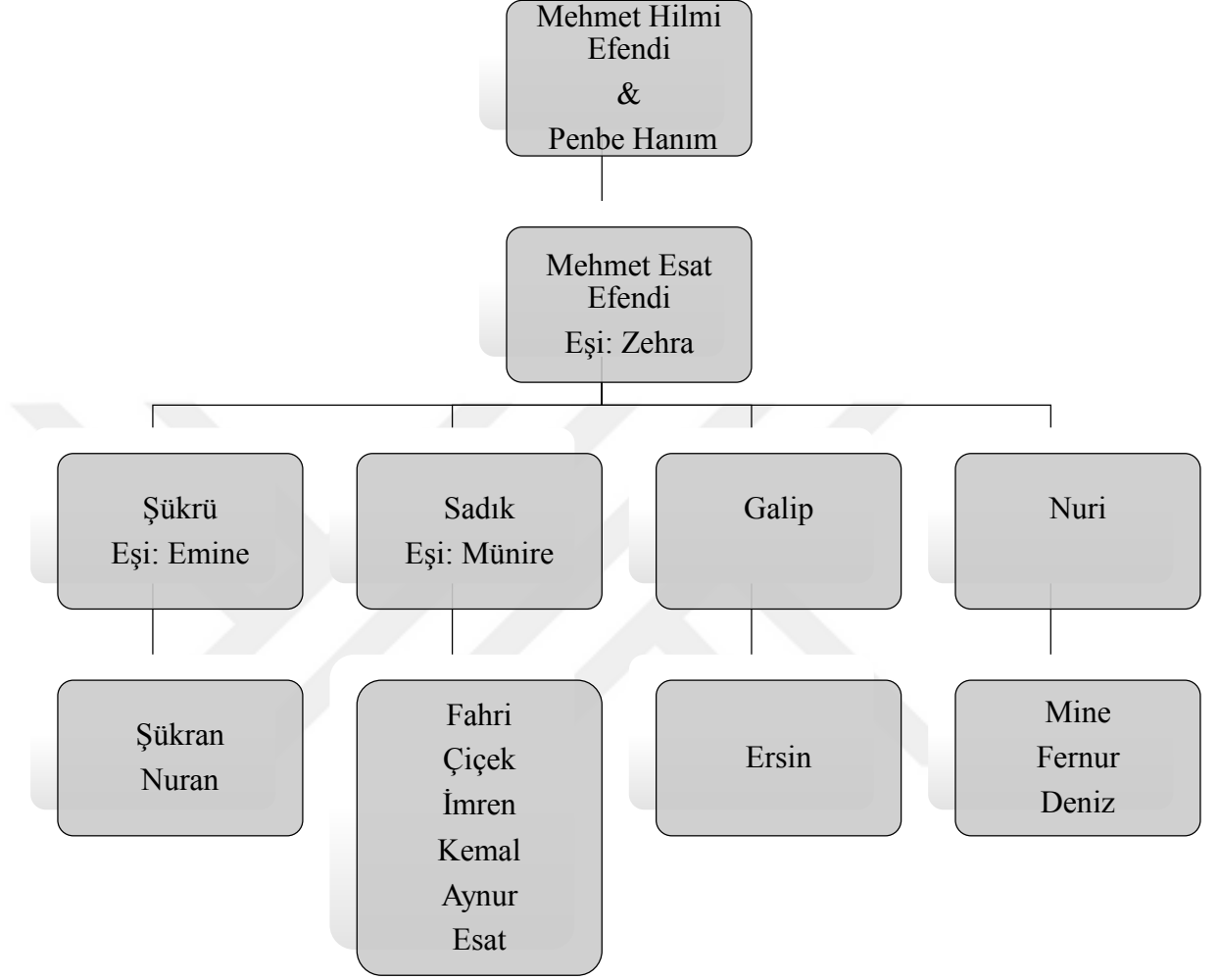
بیلی ، صابیلی نام !
 ۹۴۵ شاط لا یخلی کونونیم جیون بر سینه الم . طوبیله افکاره دختنه شریسه .
 خنده کونونیکر دهک نون انقلاب یازینم اخیستنه خدی اعفایه کونونیم موطولونه
 کی نون کونونیکر موطولونه اسی اوله نزه جیونک دیم موطولونه کونونیم .
 اعلازه خدی بره موطولونه تخفیم . . . نیت دوتون نونک دیم موطولونه عاجله خنده خنده کیرده ،
 اوزینه نزه اسکاریم سده کونونیکر سده . دیم اخی بره موطولونه . . . موطولونه
 آبرله نونیکر کراکی جیون موطولونه نزه ج . . . یازینم سیکلن بوننه اوله بر دیم
 سده نیت اوله نونه برنده موطولونه کیم اخیستنه نون اوله کماله موطولونه موطولونه
 صیبره کونونیکر یازینم سده اوله اسلایه بره تخفین دیم بر دودله حبه نونک
 دوزانه کور کیم بره موطولونه دهک موطولونه کور کیم کلیم خنده . . . جیون اوله
 موطولونه صورتی لفا ایبریم ، عاجله نیت موطولونه جیوننه آینه لور موطولونه
 نیت ایبریم . . . دیم موطولونه نیت موطولونه نیت موطولونه یازینم کونونیکر .
 اوزانه خدی قلبه دیم خنده نونیکر ، اوزانه کور یازینم . . . صرب جویوب دولا کور
 نیت بر سیکر با صبرسه ، کیرت بر نون نونک دوزانه و اوزانه و اوزانه ، نونیکر موطولونه
 کونونیکر لور کور موطولونه موطولونه موطولونه موطولونه موطولونه موطولونه .
 دیم موطولونه . . . نیت موطولونه موطولونه موطولونه موطولونه موطولونه موطولونه .
 دیم یازینم کونونیکر اوله کونونیکر نونک ، موطولونه موطولونه موطولونه ، اسی



Bilgili, Saygılı Bayım,

7 Şubat (1) 945 tarihli mektubunuzu da büyük bir sevinçle aldım. Tabi beşer iltifat ve muhabbette müşterisidir. Hakkımda gösterdiğiniz ve hele Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Fahri azalığı şerefine beni mazhar etmek gibi kıymetli teşebbüsünüze müsmir olacağına emin olduğumdan tebşirinizi pek memnun ve müteşekkir ve minnettar bırakmıştır. İlan-ı hürriyetten beri ömrünü şahsi hiç bir menfaat düşünmeyerek vatan ve milletine âcizane hüsn-ü hizmetle geçiren, on beş sene kadar eski adıyla Sultani Mekteplerinde muallimlik de ve birinci ve ikinci büyük millet meclislerinde mebusluktan ayrıldıktan sonra da İzmir Meclisi Umumi Azalığı'nda ve Fırka-i C.H Partimizin Reisliğinde bulunmuş olarak birkaç senedir yetişen evladının bu hizmet mevkilerine geçmesiyle ihtiyarlığı kabul ederek mütaala ile ömür geçiren ve hayatının sayfalarını ve görgülerini yazmakla meşgul olan Esat İleri yüce şahsınızdan bu yolda hüsn-ü kabul ve nezaket gördükçe yüce huzuruza daha pek çok vesikalar göndermeye çalışacaktır. Rahmetli Atamızın bir telgrafının suretini leff ediyorum. Acizlerine muhabbetinin büyüklüğünü bildiren Atamıza dair hatıralarımı da takdim edeceğim. Milli Mücadele zamanında gazetelerde münteşir acizane şiirlerimin bir kısmını yazarak gönderiyorum. O zamanlar hazin kalplere dini sözler müessir idi. o zamana göre yazılmıştır. Harb-i umumiye de “*Cihad-ı Ekber*” namıyla bir risale bastırılmış yirmi birinci kolordu efradına vesaireye dağıtılmıştı. “*Kadınların Vatan İşlerine Girmesine Dair*” risalemde kadınların mesai-i umumiyeye iştirakleri dini ve vatani vecibedir, caizdir diye bahsetmiştim. Taasubat-ı batılanın hüküm sürdüğü zamanlar idi. Hocalar tekfirime hüküm etmişlerdi. Ruhü pak-ı şad olsun büyük Atamız ulusun nurlu, şuurulu yolları açtı. İnsan sayılmayan bizleri beynelminel mümtaz. Mevkiye çıkardı ne mutlu bize ! İstirdatdan evvel “*Düşündüklerim...*” diye yazdığım esercığimi de takdim ediyorum. Düşüncelerimin Cumhuriyet devrinde tahkikine görmekle İftihar ediyorum. Bundan evvel gönderdiğim Garb-ı Trakya müfrezesi fotoğraflarından bir danesi kalmış onu da gönderiyorum. Bu fotoğraflarda büyük olan Edirne Mebusu Kahraman Fuat Balkan'dır. Diğeri biraderidir. Kusura bakmayın eski harflere alışkın biz ihtiyarlara böyle yazmak daha kolay geliyor. Mamafih Bu yolunda eski yolcusuyum, harb-i umumiyede muvaffak olunamadı diye hizmet, canıma minnet diye yirmi sene evvel dil sevgisi üzerine acizane yazılarım, risale ciltlerim vardır. Ne bahtiyarız Cumhuriyet Devrinde Atatürk'ün mucizeleri bizi aydınlattı. Bu kerede bu kadarla iktifa ederim. Beni memnun ve müteşekkir bırakan zatıalınıza teşekkürlerimi, sevgi saygılarımı sunar, bayan Nimet Arsan kızımıza da selam ve dualarımı ederim. 14 Şubat (1) 945 Torbalı Esat İleri

Ek 14: Esat İleri'nin soyağacı



*Bilgiler Esat İleri'nin torunu Çiçek Şimşir den alınmıştır.

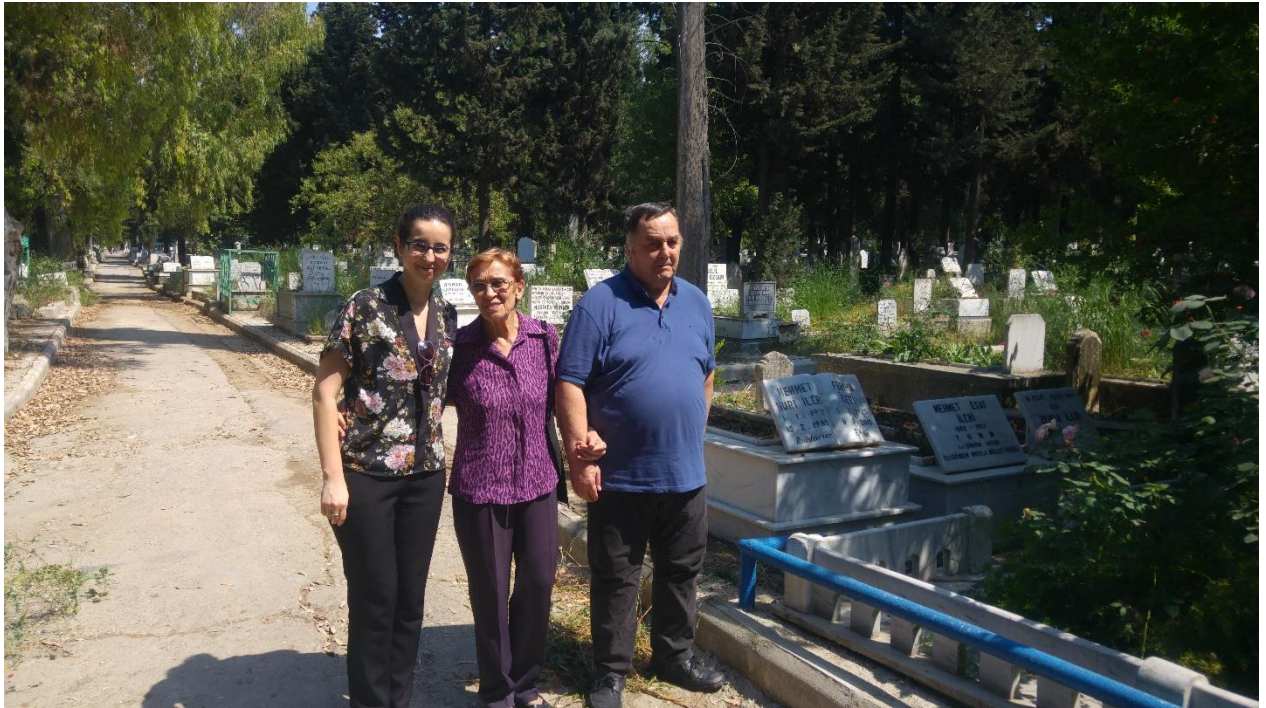
Ek15: Esat İleri



Ek 16: Esat İleri'nin Ailesi



*Esat İleri'nin torunu Çiçek Şimşir ve Selin Çakar



**Esat İleri'nin torunları Çiçek Şimşir, Kemal İleri ve Selin Çakar



***Kucağında kız çocuğu olan kişi: Esat İleri'nin babası Gümölcine Mebusu Mehmet Hilmi.

Kız Çocuğu: Esat İleri'nin en küçük kardeşi Fatma.

Beyaz kıyafetli çocuk: Esat İleri'nin Galiçya Cephesinde kaybolan erkek kardeşi Nuri.

Siyah fesli çocuk: Esat İleri.

Ek 17: Esat İleri'nin kabristanı



* Esat İleri'nin Kokluca Mezarlığındaki kabristanı.





KİŞİSEL BİLGİLER

Ad-Soyad: Selin Çakar

Adres: Güneşli Mah. 515 Sk. Hallaç Apt. N:45 D:12 Eşrefpaşa Konak İzmir

Telefon: 546 295 2012

e-mail: lilaselin@hotmail.com

Medeni Hal: Evli

Uyruğu: TC

Doğum Tarihi: 09/04/1981

Doğum Yeri: İzmir

EĞİTİM

Lise

Karabağlar Cumhuriyet Lisesi – Sosyal Bilimler, Mezuniyet Yılı: 1998, Diploma Notu: 2,90.

Önlisans

Anadolu Üniversitesi – Açıköğretim Fakültesi, Halkla İlişkiler Bölümü, Mezuniyet Yılı:2005, Diploma Notu: 58.64.

Lisans

Celal Bayar Üniversitesi – Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Mezuniyet Yılı: 2014, Diploma Notu: 3,25.

Yüksek Lisans

Katip Çelebi Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Mezuniyet: 2018.

Sertifikalar

Dokuz Eylül Üniversitesi – Buca Eğitim Fakültesi, Pedagojik Formasyon, 2015.

Özel Bimar Bilgisayar Kursu – İşletmenlik, Sertifika Tarihi: 2009, Derece: 91.

Eğitim-Öğretim Etkinlikleri ve Yayınlanmış Makaleler

- 1- **Araştırma Projesi:** Uluđ Bey (1394-1449), Celal Bayar Üniversitesi - Ortaçađ Bibliyografyası Seçmeli Dersi, Danışman Doç.Dr. Anıl Yılmaz
- 2- **Lisans Bitirme Tezi:** Ermeni Tehciri ve Tehciri Hazırlayan Olaylar – Celal Bayar Üniversitesi, Danışman Yrd.Doç.Dr. Nejdet Bilgi
- 3- **Kitap Tanıtımı :** Nadir Özbek, *İmparatorluğun Bedeli Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet (1839-1908)*, Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Cihannüma Tarih ve Araştırmaları Dergisi, C II/2, Aralık 2016, ss.235-239.
- 4- **Yüksek Lisans Tezi :** Biyografi : Esat İleri (Hayatı ve Faaliyetleri)

İş Deneyimleri

Birim Bilgi İşlem 1998-2003 – Sistem Destek Elemanı

VET-İŞ Ecza Deposu 2003-2007 – Muhasebe Elemanı

Buca Endüstri Meslek Lisesi 2015 – Stajyer Öđretmen

İzmir Ödev Evi Etüt Merkezi 2016 – Sosyal Bilgiler Öđretmeni

Karabağlar Nevval Salih İşgören Lisesi 2016 – Tarih Öđretmeni

Naldöken Muharrem Candaş İlköğretim Okulu 2017 – 2018 Sosyal Bilgiler Öđretmeni

REFERANSLAR

Prof. Dr. Levent Kayapınar – Tarih Anabilim Dalı

Doç. Dr. Nejdet Bilgi – Celal Bayar Üniversitesi – Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD

Dr.Irmak Önal Korkut – Yaşar Üniversitesi – Öğretim Elemanı